

letnik IX
številka

4-5

**jezik
in
slovstvo**

1964

Jezik in slovstvo

Letnik IX, številka 4-5

Ljubljana, 20. maja 1964

List izhaja od januarja do decembra (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik dr. Bratko Kreft Ljubljana, Tavčarjeva 4

Uredniški odbor: Francè Jakopin, Boris Urbančič, Franc Zadravec

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska tiskarna ČP »Celjski tisk« v Celju

Uprava revije »Jezik in slovstvo« (Ivo Graul) Ljubljana, Titova 11

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila in vplačila sprejema uprava revije »Jezik in slovstvo« v Ljubljani,

Titova 11, tekoči račun pri NB 600-11-608-4 v Ljubljani

Letna naročnina 700 din, polletna 350, posamezna številka 100 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1500 din

Kdor poslane številke ne vrne v dveh tednih, ga štejemo za rednega naročnika!

Vsebina četrte in pete številke

<i>Janko Jurančič</i> Vuk Stefanović Karadžić	97
<i>Boris Urbančič</i> Naš novi Pravopis	103
<i>Bratko Kreft</i> Krleža in Cankar	118
<i>Francè Bezljaj</i> Nekaj misli o etimologijah	121
<i>Tomo Korošec</i> Ime Slovenec	126
<i>Francè Jesenovec</i> Govor slovenskega otroka	127
<i>Berta Golob</i> Interpretacija poezije	131

Ocene in poročila

<i>Mira Medved</i> Pouk literarne zgodovine na višji stopnji osnovne šole	136
<i>dr. Silva Trdina</i> Ali še dajemo domače naloge?	139
<i>Franc Zadravec</i> »Kondor 63«	148
<i>Franc Jakopin</i> Nahtigalovi Slovanski jeziki v ruskem prevodu	150
Popravek	150
<i>Janko Jurančič</i> Miodrag S. Lalević, Srpskohrvatski u mom džepu	151
Bibliografija Frana Miklošiča	152

Zapiski

<i>Tone Sušnik</i> Izlet v Prežihove kraje	155
Top — Polemika, Vatroslava Kalenića delni razgled po Toporišičevi stilistiki ali visoka šola sodobne polemike	158
<i>Vatroslav Kalenić</i> Dopolnilo »visoki šoli sodobne polemike« (platnice)	

Janko Jurančič

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

(Ob stoletnici smrti)

Dne 26. januarja letos je poteklo sto let, odkar je na Dunaju umrl jezikoslovec, narodopisec, zgodovinar in narodni buditelj Vuk Stefanović Karadžić, ena izmed najmarkantnejših osebnosti v kulturni zgodovini Južnih Slovanov, zlasti v kulturni zgodovini srbskega in hrvaškega naroda.

Lik Vuka Stefanovića Karadžića se je izoblikoval v revolucionarnem gibanju srbskega ljudstva v začetku 19. st., ko so do obupa ponížane in v svoji časti težko prizadete kmečke množice v Šumadiji odločno nastopile proti turškim zatiralcem in si v dveh vstajah, 1804—1813 ter 1815, izbojevale začetke popolne politične osvoboditve ter samostojne narodne in kulturne rasti.

Vuk Karadžić se je rodil 26. oktobra 1787 v skromni kmečki hišici v vasi Tršić blizu Loznice. Po prednikih je bil Črnogorec. Njegov ded Joksim se je namreč priselil v Podrinje iz črnogorskega plemena Drobnjakov, kjer je pozneje končal nasilni fevdalec Smail-aga Čengić. Pa tudi prednik Vukove matere Jegde Zrnićeve je bil v Podrinju priseljenec iz Nikšića. V zakonu Vukovih staršev je tuberkuloza neusmiljeno kosila med številnim naraščajem, zato je mati dala šestemu otroku ime Vuk, da bi se smrt ustrašila in ga pustila pri življenju. Bil je majhne, drobne rasti, kar materi ni bilo všeč, vendar se je tolažila, češ saj je tudi cekin majhen, pa vendar več velja kakor tolar.

Šolati se ni mogel redno, ker so zelo redke šole bile le v samostanih za vzgojo duhovniškega naraščaja. Osnovnih in srednjih šol v evropskem pomenu besede v Vukovi mladosti po teh krajih, ki so ječali pod turško oblastjo, ni bilo. Zato se je izobraževal v osnovni pismenosti sam in ob učiteljih, kakor se je z njimi po naključju srečaval. Tako si je pridobil toliko znanja, da je precéj gladko bral in pisal. To pa v tistih časih in tistih krajih ni bila mala reč. Med rojaki je že v deških letih užival velik ugled zaradi učenosti. V prvi vstaji je najprej sodeloval kot pisar, nato pa je skromno izobrazbo dopolnjeval v kleriški šoli v Karlovcih in potem v Petrinji na Hrvaškem. L. 1807 se je vrnil v Srbijo in bil nato za tajnika pri valjevskem vojvodu Jakobu Nenadoviću in pozneje pri nekem članu Karađorđeve vlade (»praviteljstvujušči sovjet«) v Beogradu. Leta 1808 je bil dijak tedaj ustanovljene Jugovićeve Velike šole. Ker je zbolel za kostno tuberkulozo, je pustil šolanje in se šel zdraviti v Novi Sad in v Pešto. Zdravljenje v toplicah je doseglo nekaj uspeha: bolezenski proces se je ustavil, ali pogačica leve noge mu je prirasla h kosti in tako je noga ostala skrčena v kolenu. Zato je nosil protezo in hodil z berglami. Zadnja leta Karađorđeve

Srbije je opravljaj razne službe, za katere je takrat tako manjkalo sposobnih in kolikor toliko šolanih ljudi. Ko so Turki jeseni 1813 uničili svobodno Srbijo, se je Vuk septembra z drugimi begunci vred umaknil čez Donavo in se zatekel na Dunaj.

Decembra istega leta je za Novine srbske, ki so od avgusta 1813 izhajale na Dunaju, napisal članek, v katerem je pojasnjeval, zakaj se Srbija ni mogla ubraniti turški sili. Ta članek je prijetno presenetil dunajskega cenzorja za slovanske, grške in romunske tiske Jerneja Kopitarja, ki se je že več let živo zanimal za vprašanja srbskega knjižnega jezika. Pregovoril je Vuka, da je začel zapisovati ljudske pesmi in sestavljati slovnico ljudskega jezika. Leta 1817 se je oženil z Dunajčanko Ano Kraus, ki mu je rodila trinajst otrok, pa so razen hčere Mine, znamenite slikarice, in sina Dimitrija vsi pomrli za tuberkulozo, sin Sava že v mladeniških letih. Čeprav tujka, je Ana potpežljivo in z razumevanjem prenašala gmotno stisko, ki je nad dvajset let težila Vukovo družino. Vuk je nekajkrat skušal najti primerno zaposlitev v Srbiji, toda surova in primitivna okolica kneza Miloša Obrenovića ni tpeela inteligentnega moža, ki si je pošteno in požrtvovalno prizadeval, da bi njegova domovina kar najbolj napredovala. L. 1823 je mislil študirati ranocelništvo na univerzi v Halli, pritegnila pa so ga zanimivejša predavanja na filozofski fakulteti.

Z znanstvenim delom (slovar, slovnica, zbirke ljudskih pesmi) je kmalu zaslovel med učenimi možmi na tujem. Dopisoval si je z Jakobom Grimmom, Johannom Wolfgangom Goethejem in drugimi na Nemškem ter z Nikolajem Karamzinom, Vasilijem Žukóvskim, Nikolajem Rumjancevom itd. v Rusiji, bil je član nekaterih znanstvenih ustanov v Nemčiji, Rusiji in Avstriji, častni doktor univerze v Jeni itd. Stalno je bival na Dunaju, zaradi znanstvenih raziskav jezika in zbiranja ljudskega blaga pa je večkrat za dlje časa potoval po hrvaških in srbskih krajih, po Slavoniji, Dalmaciji, Črni gori in Vojvodini. V dunajskem domu ga je večkrat obiskal tudi France Levstik, ko se je 1855 iz Olomouca vračal v Ljubljano. Umrl je na Dunaju in bil tam pokopan. L. 1897 so njegove posmrtno ostanke prepeljali v Beograd in jih pokopali ob Dositejevem grobu pred vhodom v beograjsko stolnico. Ob tej priložnosti so Srbi hoteli odpeljati tudi Kopitarjeve ostanke v Beograd, pa jih je takratna Ljubljana zahtevala zase, da so ji zdaj v napoto na Navju.

Najpomembnejše Vukovo delo je ureditev knjižnega jezika, njegovega črkopisa in ortografije, pri čemer mu je odločilno pomagal J. Kopitar, tedaj že do podrobnosti seznanjen z idejami evropske romantike. Romantična načela o knjižnem jeziku je Kopitar najprej skušal uveljaviti v svoji ožji domovini, nato pa še pri ostalih Južnih Slovanih. Odtod njegovo zanimanje za vprašanja srbskega knjižnega jezika.

Najprej je Kopitar naročil Vuku, naj napiše slovnico ljudskega jezika. Naloga ni bila lahka za Vuka, ki se nikoli ni učil slovnice ne svojega ne kakega drugega jezika, pa tudi med bolj izkušenimi jezikoslovci niso bili še razčiščeni principi, kakšna bi naj bila slovnica sodobnega ljudskega jezika. Slovnici Dobrovskega in Kopitarja sta bolj odpirali kot pa reševali probleme moderne slovnice. Razen tega Vuk teh dveh slovníc ni poznal in ju ob tem času še ne bi mogel s pridom porabljeti. Njegovo teoretično znanje je bilo enako nič. Pri pisanju svoje slovnice (»Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda napisana Vukom Stefanovićem Serbijancem«, Dunaj 1814) se je zgledoval po »slavjanski« slovnici, ki jo je Avram Mrazović 1794 priredil za srbske potrebe

po slovnici beloruskega meniha Meletija Smotrickega (l. izd. 1619). Razumljivo je, da ob takem zgledu in ob Vukovi skrajno pomanjkljivi teoretični izobrazbi »pismenica« ni bila vzorna: njena struktura je bila »slavjanska«. Naslednja leta je Vuk v Kopitarjevi družbi strokovno naglo napredoval in slovarju dodal predelano »pismenico«, sedaj zares pravilno podobo ljudskega jezika. To slovnico je z nekaterimi dopolnitvami Jakob Grimm prevedel v nemščino in je tako za dolgo časa ostala tujemu svetu informator o moderni štokavščini.

Za Pismenico se je lotil slovarja. Kopitar ga je opozoril na slovarje, ki so od konca 16. st. nastajali pri hrvaških štokavcih, čakavcih in kajkavcih (npr. Vrančić, Micaglia, Habelić, Belostenec, Della Bella, Voltiggi, Stulli), nekateri prav obsežni in tudi prav dobri, Vuk pa ni jemal gradiva za svoj slovar iz njih, ker ni bil prepričan, da je besedni zaklad teh slovarjev zares samo ljudski. Gradivo je zbiral sam, med ljudstvom in po načelu, da nobene besede ne bo zapisal v slovarju, ki je ni sam slišal med ljudstvom. Ta metoda — v duhu Kopitarjevih instrukcij — je ustrezala Vukovemu principu, da je treba novo srbsko kulturo graditi na preprostem ljudstvu, brez zveze s fevdalno preteklostjo.

V slovarju (Srpski rječnik, istolkovan njemačkim i latinskim riječima, Dunaj 1818) in dodani slovnici so bila rešena tri vprašanja: vprašanje knjižnega jezika, vprašanje njegovega črkopisa in ortografije. Knjižni jezik naj bo ljudski jezik. V začetku Vuk ni determiniral narečja. V srednjem veku je namreč Srbom kot knjižni jezik rabila stara cerkvena slovanščina z nekaterimi glasoslovnimi popravki po ljudskem jeziku (srbska redakcija cerkvene slovanščine). V 18. st. so ruski učitelji, ki so med južnoogrskimi Srbi organizirali šolstvo, uveljavili rusko redakcijo stare cerkvene slovanščine. Sredi 18. st. pa se prvič sliši tudi rahla zahteva, naj se za preproste meščanske množice piše v ljudskem jeziku. Ker ta zahteva ni bila dovolj odločna in načelno jasna, so slabi pisatelji naredili jezikovno zbrojo, ki ni bila podobna ne temu ne onemu jeziku. Vsak je pisal po svojem okusu in svojem znanju. Tej samovolji je zgradil prosto pot Vuk, ko je zahteval, naj pisatelji pišejo v ljudskem jeziku in šele kakih trideset let pozneje je svoje določilo preciziral, naj vsi srbski pisatelji pišejo hercegovsko (južno) narečje. Sam je namreč to narečje od začetka pisal, v njem je bilo spesnjениh največ ljudskih pripovednih pesmi in tako so pisali tudi dubrovniški pesniki.

Pred Vukovo reformo so srbski pisatelji pisali staro cirilico, prirejeno za knjižno slovanščino 9. st. V tisočletni rabi in ob spreminjajočih se kulturnih razmerah je ta pisava sprejela še razne grške znake za številke in za zapisovanje grških imen ter razvila nekaj svojih posebnih črk. V zač. 19. st. je ta črkopis štel 46 črk (stosl. je imel 38 znakov) in vendar se z njimi ni dalo dobro pisati po srbsko, ker so manjkali znaki za nekatere posebne glasove ljudskega jezika: ć, đ, lj, nj, dž, hkrati pa se je isti glas lahko zapisal z različnimi znaki, ali pa je isti znak pomenil več glasov. Vuk je izločil nepotrebne in neustrezne znake, tako da mu je ostalo 23 črk, nato pa je po načelu: vsak glas naj bo izražen z enotnim, nesestavljenim znakom brez razpoznavnih znamenj (kljukica, pika, črtica) — načelo Johanna Christoph Adelunga, ki ga je Vuku posredoval Kopitar — dodal znake za prej omenjene posebne glasove srbskega jezika. Znak za *j* je vzel iz latinice. To je edini znak, ki načelu o novitosti črk ne ustreza. Na potovanju po Dalmaciji in Črni gori (1833-6) je slišal da v teh krajih govore glas *h*. Zato ga je sprejel v svojo azbuko, prvič v Poslovicah, 1836. Tako šteje njegov dokončni črkopis 30 znakov. Imenuje se vukovica.

Pri urejanju črkopisa se je posebno oziral na nasvete, ki jih je podal napredni srbski učitelj Sava Mrkalj v satirično-reformatorski knjižici Salo debeloga jera libo azbukopretres, 1810, osnovo za akcentuacijo slovarja pa je našel v rokopisni knjižnici Luka Milovanova Opit nastavljenja k srbskoj sličnorečnosti i slogomjériju ili prosódiji, ki ga je Vuk izdal na Dunaju 1833.

Na potovanju po Dalmaciji je tudi slišal, da Dubrovčani govore tjerati, djevojka nam. hercegovskega ćerati, đevojka, kakor je Vuk dotlej pisal. Tudi to novost je uvedel prvič v Poslovicah 1836 in z namenom, da bi se kar najbolj približal »braći zakona rimskoga«, tj. Hrvatom, ki so že od 16. st. dalje pisali knjižni jezik v raznih narečnih različicah, zlasti v lepi štokavščini v Dubrovniku in v Bosni.

V pravopisu je uveljavil fonetično načelo: Piši kao što govoriš, a čitaj kao što je napisano. Fonetično pravilo velja samo za posamične besede, ne pa za besedno zaporedje.

Zamotana vprašanja jezika, črkopisa in ortografije mu je posebno v prvih letih pomagal reševati Kopitar, ki je tudi v slovarju vsa gesla prevedel v nemščino in latinščino ter Vuka seznanjal z najnaprednejšimi načeli romantične lingvistike in obenem tujemu svetu prikazoval vrednost Vukovega dela, Vuk pa je bil seveda učenec, ki je Kopitarjeve zamisli znal genialno uresničevati.

Drugo veliko področje Vukovega delovanja je bilo zbiranje in urejevanje ljudskega blaga, opisovanje ljudskih običajev ter obveščanje domače in tuje javnosti o pomembnih zgodovinskih osebah in dogodkih.

Na Kopitarjevo pobudo je po spominu zapisal sto lirskih in šest pripovednih pesmi ter jih 1814 izdal v knjižnici Mala prostonarodna slavenoserbska pesnarica. To je bila v vzhodnih krajih, pri Srbih, prva knjiga v zares čisto ljudskem jeziku. Nato je Vuk zbiral in zapisoval pesmi potujoč po Vojvodini, dobival pa je tudi zapise od svojih prijateljev in znancev. Posebno se odlikujejo pesmi, ki jih je zapisal od dveh najboljših ljudskih pevcev, od Tešana Podrugovića-Gavrilovića in od Filipa Višnjjića. Prvi je najraje recitiral pesmi z motivi iz starejšega obdobja, o kosovskih junakih, drugi pa, ki je brez dvoma sam tudi pesnil, je pel o sodobnih dogodkih (Početak bune protiv dahija, Boj na Mišáru in drugi biseri ljudske epike). Te pesmi je Vuk izdal 1815 v knjižici Narodna serbska pesnarica. Kopitar jo je zelo ugodno ocenil v dunajskih in drugih tujih literarnih revijah, prevajal odlomke in cele pesmi v nemščino ter tako znova opozoril evropsko javnost na srbsko in hrvaško ljudsko poezijo, o kateri je Evropa nekaj malega že vedela, odkar je italijanski prirodoslovec Alberto Fortis priobčil pesem o Hasanáginici v potopisu Viaggio in Dalmazia (1774) v hrvaškem originalu in italijanskem prevodu. To pesem je Goethe mojstrsko prevedel v nemščino za Herderjevo zbirko ljudskih pesmi različnih narodov (Volkslieder 1778/9). Umetniška dognanost in orientalska barvitost Hasanáginice je leta in leta dražila radovednost evropske romantike, vendar je zaradi nepoznavanja jezika »ilirska« poezija ostala za Evropo skrivnost, zapečatená s sedmero pečati. Z Vukovim in Kopitarjevim delom se je skrivnost razodela v realni podobi. Razen Kopitarja je zlasti germanist J. Grim dajal Vuku smernice za nadaljnje delo in ga spodbujal, da njegova zbirateljska vnema ni obtičala v strahotni siromaščini. Vuku, ki je v začetku mislil, da bodo iz preprostih ljudskih pesmi pozneje umetni in učeni pesniki sestavljali svoje pesmi, je v Kopitarjevi in Grimmovi družbi tudi namen nabiranja ljudske poezije vedno jasnejši. Izdelal si je svojo metodo zbiranja, urejevanja in izdajanja ljudske poezija, v čemer ga

pri Slovanih nikdo ni prekosil. Zbiral in izdajal je vse življenje. Njegova zadnja in dokončna zbirka, deloma posmrtna, šteje devet knjig pesmi. Poleg pesmi je zapisoval pripovedke, pregovore in uganke. Zbiranje ljudske poezije je pripeljalo Vuka do opisovanja ljudskih običajev. Prve dragocene prispevke v tej vrsti folklore je podal že v Srpskem rječniku in pozneje v Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona, 1849, po njegovi smrti pa so uredniki Vukove zapuščine priobčili pomembno delo Život i običaji naroda srpskog, 1867.

Znaten delež srbski nacionalni kulturi je Vuk Karadžić prispeval kot zgodovinar, kritik in polemik, kot prevajalec in izdajatelj književnih spomenikov. Izreden zgodovinski, politični in družbeno analitični pomen ima njegovo znamenito pismo knezu Milošu Obrenoviću, ki ga je 1832 Vuk poslal temu muhavemu in pogosto zelo primitivnemu avtokratu, čigar samovolja se največkrat v ničemer ni razločevala od samovolje prejšnjih turških oblastnikov. Vuk je ostro opomnil Miloša na njegove vladarske dolžnosti in na pravice ljudstva. Samo prosvetljeni državljani so dobri državljani in le država, ki sloni na demokraciji in pravičnosti, je trdna država. Tako je Vuk v političnem jeziku izrazil iste misli, ki jih je v pesmi Početak bune protiv dahija po pesniku Filipu Višnjiću govoril umirajoči sultan Murat svojim dvornim dostojanstvenikom. To se pravi, da zahteva po demokraciji, ustavnosti in zakonitosti pri Vuku ni bilo modno geslo takratne revolucionarne Evrope temveč najplemenitejši izraz meščanskih in kmečkih množic v Srbiji.

Vuk Stefanović Karadžić je reprezentant meščanskega razreda in njegove kulturne koncepcije. Naslonitev nacionalne kulture na ljudske množice je bila tedaj zahteva vseh tistih narodnostnih skupin, ki tega dotlej še niso storile. Nikjer pa ta proces ni potekal tako viharno kakor pri Srbih. Uresničenju Vukovih idej so se upirali vsi tisti, ki so predstavljali staro družbo in njeno miselnost, v prvi vrsti pravoslavna cerkev, ki je proti nastopajočemu meščanstvu branila svoje posebne družbene in razredne pravice. S Cerkvijo so soglašali mnogi srbski izobraženci iz Vojvodine, ki so se izšolali na univerzi v Pešti ali na Dunaju, pa se jim je zato za malo zdelo, da jih hoče poučevati nešolani »kmet« Vuk iz »turškega vilajeta«, iz Srbije. Razen tega je večji del izobraženstva bil vzgojen v fevdalni ideologiji, po kateri sta izobrazba in kultura monopol najvišjih družbenih vrhov. Zato je treba izobrazbo skriti za množicam nerazumljiv jezik Cerkve. Odtod ta srdita obramba davno preživele starine. Kakor cerkvena tako je tudi posvetna izkoreninjena gospoda s klevetami, smešenjem, poniževanjem, najbolj prostaškimi in lažnivimi ovadbami ter revščino skušala zlomiti Vukove moralne moči in voljo do dela.

Boj z nasprotniki se je začel 1815, ko je Vuk ostro kritiziral jezik in literarni koncept pri takratni nezahtevni malomeščanski publiki najbolj priljubljene romana pisca Milovana Vidakovića, ki je pisal osladne, po tujih zgledih prirojene viteške romane, in pa v jeziku, ki je bil kričeč primer mešanice obeh umetnih jezikov, srbskoslovenskega in ruskoslovenskega, z dodatki ljudskega jezika, kjer se pisatelj ni znal izraziti v tujem jeziku. Kako je bila fevdalna zvišenost globoko zakoreninjena v precejšnjem delu srbskega izobraženstva, kaže tudi to, da se je Vidaković kljub opozorilu branil pisati »tako kakor naše stare mamice govore.«

Pozneje, 1837. leta se je Vukovim očitnim in prikritim nasprotnikom pridružil še domišljavi in nečimrni jurist iz Novega Sada Jovan Hadžić, ki mu Vukova slava v tujem znanstvenem svetu ni dala mirno spati. Ogorčena polemika

med obema nasprotnikoma je trajala skoraj deset let. Vuk je zagovarjal tezo, da je ljudski jezik edina podlaga za knjižni jezik. Umetnik ali znanstvenik se naj uči jezika pri ljudstvu in naj ne kuje samovoljno izrazov, ki niso v duhu ljudskega jezika. Od te ekskluzivne ljudskosti je moral Vuk končno vendarle nekoliko popustiti, kajti pri prevajanju Nove zaveze (Novi zavjet, 1847) se je prepričal, da ljudski jezik ni zadostno izrazno sredstvo, kakor hitro pisatelj zapusti svet konvencionalnega izražanja in območje ljudske poezije. Na prejšnjo krivo pot je Vuka speljal blesteče dovršen jezik za izrazno področje ljudskega pesništva.

Čeprav so se Vukovi nasprotniki, Cerkev, državna oblast in del posvetnega izobraženstva, srdito upirali Vukovim naprednim idejam, je zmaga vendarle bila odločena že v 40-letih 19. st., ko je dorasla napredna mladina. Leta 1847 je poleg Vukove Nove zaveze izšel še Njegošev Gorski vijenac, Pesmi Branka Radičevića ter Daničičev Rat za srpski jezik i pravopis, nekaj mesecev poprej pa je v Zagrebu izšla Mažuraničeva poema Smail-age Čengijića. In končno lahko semkaj štejemo tudi Prešernove Poezije kot zmago načela ljudskega jezika v literaturi. To so bili temelji naših modernih literatur. Sedaj so tudi Vukovi nasprotniki morali umolkneti, kajti dokazano je bilo, da se v jeziku »kravjih pastirjev«, kakor so konservativci imenovali ljudski jezik, lahko izražata umetnik in znanstvenik.

Vukov vpliv pa se je ob tem času močno uveljavil tudi že pri drugih Južnih Slovanih. Čeprav se je hrvaški ilirizem od vsega začetka odločil za štokavski knjižni jezik, je vendarle ilirsko pisanje omahovalo med močno dubrovniško jezikovno tradicijo in občutno pokrajinsko pobarvanostjo knjižnega jezika. Še večja je bila neenotnost v pravopisu, ki se je lomil med pretirano etimologijo in Vukovim fonetizmom. Tu je odločilno vplivala stoletna klasična vzgoja v hrvaških srednjih šolah. Da bi se ta vprašanja uredila, so se 1850 sestali na Dunaju zastopniki Srbov (Vuk in Daničič) in Hrvatov (med njimi I. Mažuranić, D. Demeter in I. Kukuljević) ter sklenili, da bodo poslej tudi Hrvati pisali južno, hercegóvsko narečje in po fonetičnem pravopisu. Vuku so naročili, naj napiše pravila južnega narečja. Strokovni svetovalec na posvetu Srbov in Hrvatov je bil Fr. Miklošič, takrat že profesor na leto dni poprej ustanovljeni stolici za slovanske jezike na dunajski univerzi. To je bila torej prva velika manifestacija kulturnega sodelovanja in bratske povezanosti Južnih Slovanov, ki so jih zastopali vrhunski duhovi. Zaradi neugodnih političnih okoliščin v absolutistični in germanizatorski Avstriji je dunajski dogovor za nekaj časa ostal le pri besedah, toda misel hrvatske in srbske skupnosti poslej ni več zamrla. Vračala se je vedno pogosteje, posebno v kritičnih trenutkih in v vedno jasnejši obliki, dokler je ni velika katarza v drugi svetovni vojski popolnoma uresničila. Danes pišejo Hrvati in Srbi isti knjižni jezik in po istih fonetičnih načelih, tako kakor je tudi njihov ljudski jezik isti, z nujnimi dialektalnimi razločki. Da je do te skupnosti prišlo, je v prvi vrsti zasluga Vuka Stefanovića Karadžića in njegovega širokega kulturnega in nacionalnega koncepta. Zanimivo je, da je Vukov splošno jugoslovanski pomen med prvimi opazil Stanko Vraz, ki mu je 1839 v znamenje spoštovanja posvetil Narodne pesni ilirske, prvo slovensko knjigo v gajici.

Pa ne le na hrvaški temveč tudi na slovenski kulturni in nacionalni program je bil Vukov vpliv odločilnega pomena. Literarni in jezikovni koncept mladega Levstika je nastajal ob Vukovih delih. Nekatere Levstikove misli v

Napakah in Popotovanju so neposredno prenesene iz Vukovih kritičnih spisov, na primer misel o čistem jeziku kmečkega prebivalstva na podeželju, daleč od velikih mestnih središč in pa o pokvarjenem jeziku v potujčenih mestih.

Vuk Karadžić je tudi med prvimi raziskovalci bolgarskega jezika in ko se je v našem času makedonski narod nacionalno in jezikovno emancipiral, se je v graditvi literarnega jezika koristno učil pri Vuku Karadžiću.

Boris Urbančič

NAŠ NOVI PRAVOPIS

SP 1962 ima štiri predhodnike (plus šolsko izdajo 1938) in vsak je po svojem izidu sprožil vrsto člankov in kritik ali celo polemik ter bolj ali manj razgibal vso javnost. Tudi po tem zadnjem ni bilo in ni moglo biti drugače. Jezikovna vprašanja imajo tako pomembno mesto v nacionalni kulturi, da zanimanje zanje ne more biti omejeno samo na ozek krog strokovnjakov in tistih, ki jim je pisanje stalno opravilo, temveč pritegujejo pozornost mnogo širšega občinstva. O novem Pravopisu in ob njem je bilo v teh dveh letih izrečenih že dokaj pripomb in tudi hvale, snovi za razmišljanje pa je ostalo še kljub temu dovolj.

Prezadnji SP je izšel leta 1950 in je bil v rabi dvanajst let. Za pravopis to ni veliko, vendar se naš priročnik ne krije povsem z naslovom. Kot izvemo v navodilih za uporabo novega SP, izhajata obe zadnji izdaji iz istih načel, le da sedanja »še bolj izčrpno obravnava vsa tri področja: slovar, pravorečje in pravopis.«

Neslovarski del (Uvod) ima v novem SP skoro podvojen obseg. Namesto napotkov za zborna izreka na necelih treh straneh v SP 1950 (str. 54—56) ima novi SP obsežni poglavji *Govor in izreka* (str. 13—27) in *Poudarek* (28—32). Precej razširjena so tudi pravila o domačih in tujih lastnih imenih, novo pa je kratko poglavje o pogovornem jeziku in na koncu knjige med dodatki seznam pogosteje rabljenih kratic in korekturna znamenja.

Slovar sam je razširjen za četrtno in je s 27.000 gesli in 100.000 besedami ter okoli 200.000 zvezami, dvojnicami in pomenskimi odenki precej več kot samo pravopisni slovar. Kako se je povečal v primeri s SP 1950, naj pokaže primerjava gesel pod *ma-*. SP 1962 ima tale nova gesla: macerirati, Mach, Mácha, Mačva, madame, made, madron, maestral, maestro, Magalhaes, Magellan, Magirus, magistrala, magot, Mahdi, Mahnič, mahonija, mahorka, Maia, maja, Majda, majer, Maji, major, majorat, majordom, Majorjorka, makako, maketa, makija, makniti, mako, Makole, Malaja, malakologija, maliciozen, malič, maligan, malokaj, Malorus, malverzacija, Mana, manager, mandragora, maneken, Mangart, mango, maniheizem, Manila, maniok, manko, manliherica, Mantineja, mantisa, manual, Maori, marabu, marcialen, Marconi, marengo, marešalo, Margareta, Maribor, marina, marinada, marinizem, Marius, Marjana, Marjeta, Mark Avrel, markirati, Markomani, marksist, marlitovka, Marmont, marmotica, maroder, marof, maronit, marsala, Marshall, Martialis, martirij, martoloz, Martuljek, Maruša, marža,

maskota, masohist, mastikator, mastiks, mastitis, mastodont, masturbacija, maškara, Matajur, maternica, Matevž, matija, matirati, Matjaž, Matuzalem, Mavčiče, Maverlen, mavžati, mazivo, mazut. Nekatera teh gesel so se v SP 1962 samo osamosvojila, npr. magistrala, ki je v SP 1950 pod magistrale, idr. V SP 1950 je pod *ma-* 255 gesel, v SP pa 345.

Kako so obdelana posamezna gesla, naj pokaže geslo *maček* v zadnjih dveh SP.

1950

maček -čka *m*, máčkov -a -o; máčka -e ž, máčkin -a -o, máčji -a -e: ~i rod, ~e solze, po máčje komu zagosti; máčica -e ž, máčkica -e ž, máčjak -a *m* = máčkovec -vca *m*, máčkar -ja *m*, máčkarica -e ž, mačkón -a *m velik maček*, mače -éta *s*

1962

maček -čka *m* 1. žival, 2. kavljasto orodje, 3. sidro, 4. mošnja za denar, 5. apneni ~ *min. ipd.*: ~ praska, kupiti ~a v vreči, ~a spustiti, vreči, zasaditi; ladja na ~u stoji je *zasidrana*; to je star, zvit, skušen ~, ~a imeti, preganjati *zdraviti slabo počutje*, moralni ~; máčkov -a -o máčka -e ž; ~o boš dobil *nič*, morska ~ (*riba*), máčkin -a -o: ~e solze, máčji -a -e: ~i rod, ~a godba, po ~e komu zagosti, ~e srebro, ~e zlato (sljuda), máčica -e ž: vrbove, leskove ~e, máčkica -e ž, máčjak -a *m* (govno), máčkovec -vca *m bot.*, mačkast -a -o: je ves ~ *zdelan po krokanju*, mačkón -a *m velik maček*, mače -éta *in máče -ta s*; mačák -a *m*

Obseg SP 1962 in obdelava gesel z bogato frazeologijo pomeni gotovo važen doprinos naši leksikografiji. Naj bodo sicer kritične pripombe k Pravopisu še tako upravičene in še tako številne, tega dejstva ne morejo spremeniti.

Pripombe pa se lahko začno že kar ob naslovu. Delo ni bilo zamišljeno samo kot pravopisni (in pravorečni) priročnik, ampak tudi kot slovar knjižne slovenščine (prim. A. Bajec, *Pred izidom novega Pravopisa*, JiS VII, št. 1). Če bi bila knjiga to, kar napoveduje njen naslov, bi bil lahko uvod za polovico krajši, slovar pa za tri četrtine. Uvod bi obsegal samo pravopisna in event. pravorečna pravila, slovar pa bi se omejil na tiste besede, ki bi utegnile povzročati težave ali dvome zaradi pisave, izreke, dvojnic ali raznih oblik. Tako nekako so sestavljeni ti priročniki drugod.

Bolj na mestu bi bil tedaj za SP, kakršen je zdaj, naslov *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, zlasti še, ker vsak slovar sodobnega jezika za potrebe prakse vključuje tudi pravopisna in pravorečna opozorila. Kljub temu je SP 1962 (kakor tudi že SP 1950) podoben besednjaku le po obsegu, sicer pa mu manjkata dve bistveni stvari. Medtem ko dvojezični slovarji tolmačijo besede s prevodi, jih enojezični praktični slovarji razlagajo z opisi, definicijami, sinonimi in antonimi. Naš SP pa je v tem sila nedosleden. Poleg tega razen izjemoma ne označuje frekvence besed in pripadnosti jezikovnim plastem in stilom, tako da se razni stilizmi, izrazi, ki prihajajo iz rabe, lokalizmi, pogovorne in druge neknjižne besede navadno sploh ne ločijo od nevtralnih.

Tako naš SP, ki je hotel biti slovar in pravopis (s pravorečjem) obenem, ni zdaj niti eno niti drugo.

Očividno je, da je manjkal avtorjem jasen koncept, kaj naj vsebuje ta praksi namenjeni jezikovni priročnik. Poglavje *Govor in pisava* je sicer zanimivo, toda praktični rabi večinoma odmaknjeno razpravljanje. Teško bi utemeljili, zakaj je bilo potrebno poglavje o pogovornem jeziku. To ni knjižni jezik, ampak posebna tvorba kakor slang, argot in dialekt, vendar o teh ne dobimo pojasnil. Pač pa poznamo v sami knjižni slovenščini njeno bolj sproščeno inačico, značilno za govorjeni jezik. Če so naš hoteli avtorji poučiti o pogovornem jeziku, bi nas morali toliko prej o govorjeni knjižni slovenščini. Poglavje o nekaterih priponah sodi v slovnico. — Podobno je v slovarju: v njem so dobile prostor ozko strokovne besede, npr. kljukičar (svinjska glista), keratitis (vnetje roženice), kolenhím (rastlinsko tkivo), koacervati (biol.), móho (geol.), trahéja (sapnik pri žuželkah) itd.; potencialne besede, npr. pripogibec, pripogljaj, pripogiben, pripogibljiv, pripogibljivost, pripogibovati, pripogibovanje itd.; pretirano skrbno zbrana množica imen iz klasiike, npr. Porcius (rim. os. ime), Smerdis (Kirov sin), Strabon (grški geograf), Tánagra (stgr. mesto), Teirésias (grški vedež), Tempa (soteska v Tesaliji), Trinákrija (gr. ime za Sicilijo), Ulpianus (rimski jurist) itd., torej bi morala biti uvrščena tudi takšna, današnjemu času bližja imena, kakor so Britten, Pearl Buck, Camus, Gaughin, Van Gogh, Hindemith, Priestley, Thackeray, Brazzaville itd., a jih v slovarju ni, saj SP ni leksikon, vsekakor pa manjkajo pravopisno zanimiva imena Conacry (Conakry, Konakry?), Kartum (Hartum?), Formosa (Formoza?) ipd.; vulgarizmi, ki jih nihče ne zapiše; lokalizmi, npr. bedenica (narcisa), camelj (kembelj), gncati (obotavljati se), kalina (luža, blato, mlaka), kolehati se (tresti se, vleči se) itd.; drugi izrazi, ki niso last knjižne slovenščine, npr. brezobrazen, glaževina, k nogam iti, kovter, nasamariti, nasankati se (= nasmoliti se), nastradati, porajtati, šomošter, špaga, špricati (šolo), šterna itd.

Tako je nastal iz Pravopisa omnibus, v katerem je brez sistema zbrano bogato gradivo, ki pa je bolj vplivalo na obseg knjige kakor na njeno uporabnost. V tem pogledu je novi SP korak nazaj od prejšnjega, ki ima sicer iste pomanjkljivosti, toda v manjši meri.

Poleg že omenjenih razširitev v uvodu in slovarju prinaša SP 1962 nekaj reform. Edina večja novost, nanašajoča se na nekaj tisoč besed, je tisti nesrečni »bravec«, ki pa ga je javnost odklonila. Vse drugo je ostalo bolj ali manj neopazeno: dublete v adverbialnih komparativih (laže in lažje, bolje in boljše), nekatere akcentske dublete, pisava velike začetnice pri stvarnih lastnih imenih, pisava nekaterih števnikov in prislovov, nekoliko poenostavljeno deljenje besed itd. (Glej več o tem A. Bajec, *Pred izidom...*)

Če ocenjujemo vrednost SP 1962 in njegov pomen za našo jezikovno prakso, moramo osvetliti predvsem načela, ki so vodila njegove avtorje pri obravnavanju jezikovnega materiala. Tuintam govore o njih navodila in uvod SP, še določneje članek A. Bajca, *Pred izidom...*, največ pa pove seveda njihova realizacija na gradivu samem.

V navodilih in uvodu se avtorji večkrat sklicujejo na princip splošne rabe: »Tako se imena v splošni rabi tudi največkrat izgovarjajo« (str. 5); »Raba je uveljavila...« (21); »Vendar je raba odločila...« (22); »Raba je razvila tudi dvojnice...« (28); »Danes se tudi pri prvih raba nagiblje...« (31); »Raba je uzakonila...« (50); »Raba je ustalila...« (53) itd. A. Bajec v svojem članku

izrecno pravi, da sloni SP »na splošni rabi v pisanju, kakor jo kaže poldrugi milijon listkov pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, izpisanih iz avtorjev zadnjih 70 let.« Ker pa je raba često zelo različna, je po besedah A. Bajca odbiral SP samo tisto, čemur je pritrdila večina. Glede uvoda še pravi: »Obravnava vsa pomembna pravopisna in pravorečna vprašanja, šele z njim dobi slovar pravno vrednost. Uvod ubira srednjo pot med tremi načeli, ki usmerjajo vsak pravopis: to so ustaljena raba (tradicija), nujno spreminjanje vsakega živega jezika pa poenostavitev pisave in knjižne izreke.«

Avtorji SP po vsej priliki mešajo pravopisna vprašanja s slovničnimi, leksičnimi in stilističnimi. Zato so prezrli, da zahteva različnost nalog, ki so si jih zastavili v SP, različno obravnavanje gradiva. Pravopisna pravila uravnavajo razmerje med govorjeno in pisano besedo. Pravopis temelji na lastnem, pravopisnem sistemu, zakoreninjenem v tradiciji (izraz *ustaljena raba* ni dober, ker bi ga utegnili zamenjati s *splošno rabo*), in njegova naloga je, čim boljše služiti branju zapisanega teksta in zapisovanju govorjenega. To pomeni, da mora biti enostaven in pregleden, lahko priučljiv za vsakogar, ki piše. Pravopisna vprašanja so predvsem praktično-tehnične narave in so z jezikovnim sistemom povezana le v manjši meri. Često se poudarja, da je pravopis stvar konvencije, dogovora med pišočimi ljudmi, zato so pravopisne komisije navadno sestavljene iz jezikovnih teoretikov in praktikov (književnikov, prevajalcev, novinarjev). Slovničarji le preradi rešujejo pravopisna vprašanja s slovničarskimi merili in s tem po nepotrebnem komplicirajo pravopis. To nam potrjujejo vsi naši dosežki pravopisi.

Z novo izdajo SP se nismo še nič približali poenostavitvi pisanja sestavljenih krajevnih imen, četudi je na dlani, da pri sedanjih zmešnjavi ne moremo ostati (npr. Škofja Loka: Velika loka; Nova Gorica: Kamna gorica). Treba se bo resno zamisliti ob predlogu geografov, da naj bi se čim dosledneje uvedla velika začetnica tudi pri drugem delu krajevnega imena. — Novost, da je treba pisati v bodoče *okrožno sodišče v Ljubljani, beneška četa* ipd., namesto *Okrožno sodišče v Ljubljani, Beneška četa*, bo zanesljivo povzročala težave, zato bi jo bilo treba preklicati. — Druga novost, pisava *temno rdeč, svetlo siv* (po prejšnjem SP *temnordeč, svetlosiv*) je v nasprotju z živo tendenco v jeziku, da si išče za en pojem eno besedo, če ne gre drugače, vsaj optično. SP pa se ravna po načelu, da naj se pišejo narazen besede, ki so ohranile lasten poudarek. Vendar tudi v tem primeru nima čisto prav, ker je možen izgovor z enim samim akcentom, namreč na prvem zlogu. Deljenje besed je sicer po novem enostavnejše, vendar bi smeli še zdaj deliti samo *se-stra* in *ses-tra*, ne pa tudi *sest-ra*, samo *var-stvo*, ne pa tudi *vars-tvo* in *varst-vo*. Če bi pri sestavljanju našega SP sodelovali praktični ljudje, podobnih določil najbrž ne bi bilo.

Ni naloga pravopisa, ugotavljati splošno rabo in jo potem kodificirati, kakor se dela v slovnici, slovarju in pravorečju, ampak določati pisno podobo jezika, kakor najbolje ustreza dani jezikovni situaciji. Pravopisna določila se ob svojem nastanku ne opirajo na splošno rabo, dobijo pa normativno vrednost, če jih splošna raba potrdi. Zato je v svetu navada, da vsaj večje nameravane pravopisne spremembe predhodno predložijo javnosti v diskusijo (»priprava konvencije«).

Pravopisnih in jezikovnih vprašanj torej ne smemo mešati in ne moremo enako reševati. V tem je pogršel že A. Breznik, ki je postavil splošno rabo kot »najvišji in edini kriterij pravopisa.« (DiS 1914, 237.) To načelo, ki se ga niti sam

ni držal, teoretično nikoli ni bilo ovrženo: »V najnovejši dobi, v zadnjih 40 letih, je zmagalo moderno načelo, da je pravopisno pravilno vse tisto, kar se je v splošni rabi sprejelo, ne glede na to, ali je etimološko pravilno ali ne. To načelo je poudaril Anton Breznik v monografiji *Razvoj novejše slovenske pisave* pa Levčev *Pravopis*.« (F. Tomšič, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika* v *Zgodovini slovenskega slovstva* I. SM 1956, 26.) Kakor smo videli, je bilo proglašeno tudi za vodilno načelo novega Pravopisa, vendar mu na srečo njegovi avtorji v pravopisnih zadevah niso sledili.

Vzemimo za primer pisavo tujk. SP 1962 (in tudi že SP 1950) se tu ne ravna po načelu splošne rabe, ampak po najbolj smotrnem pravilu (»konvenciji«), da jih pišemo v izvirni obliki, če se rabijo v ozkem krogu strokovnjakov ali družbe, da pa naj se pisava prilagodi izreki, če so v bolj pogosti rabi (str. 67—68). Tako pišemo originalno npr. *bridge*, *cocktail*, *foyer*, *gentleman*, *pizzicato* itd. Pri izrazih, ki še niso povsem domači, navaja SP obe obliki, npr. *charter* in *čarter*, *debut* in *debi*, *leader* in *lider*, *whisky* in *viski*, *whist* in *vist*, *weekend* in *vikend*, *yankee* in *jenki*, *yard* in *jard* itd. Domačo obliko so dobile npr. *tujke* *bazen*, *bife*, *bifteč*, *kancler*, *kavzalen*, *pavza* itd. Kako hitro se udomačijo besede, ki pomenijo predmete široke potrošnje, nam kažeta *najlon* in *tranzistor*. Medtem ko SP 1950 prve besede še ni zabeležil niti v izvirni niti v podomačeni obliki, je v sedanjem že samo *najlon*. SP 1962 pozna le *transistor*, danes pa že rajši ne pišemo več tako (prim. npr. črtico *Tranzistor* S. Rozmana v *Delu* 25. 8. 1963). Vendar v izvajanju omenjenega pravila naš SP ni dosleden. Tako je zabeležen na primer po naše *plenêr* strokovni izraz iz slikarstva (*plein air*), medtem ko naj bi se po SP pravilno pisalo *magazin* (**magacin*), *spediter* (⁰*špediter*), in je napačno *špedicija* (→ *spedicija*), čeprav je dovoljeno *špecerija* (oblika *spec-* ni zabeležena); po nepotrebem je *benzin* poleg *bencin*, in nerazumljivo je, zakaj sta *konzerva* in *konzum* označena kot ljudska izraza (knjižno *konsum*, *konserva*), čeprav se po drugi strani kot edine oblike navajajo *rezerva*, *konzilij*, *konzorcij*, *konzul*, *konzultacija*, *konzonant* itd. V tujkah z izvirno konzonantično skupino *sp*, *st* in *ns*, ki jih mi tako malo, bi bilo treba bolj odločno prilagoditi pravopis izreki. Še večja nedoslednost je pisava *-ia-*, *-ie-* itd. za govorjeno *-ija-*, *-ije-* ... (*socialen*, *pieteta* itd.). Ta pisava je — po zaslugi Pravopisov — dokončno zmagala šele v zadnjih desetletjih (Glonarjev *Slovar slovenskega jezika* iz 1936 ima dosledno *-j-*), ostalo je le nekaj posameznih izjem (*hijacinta*, *tercijalka*, *hijena*, *milijon*, *misijon*, *špijon* ipd.) in vsa feminina s končnico *-ija*: *materija* (toda *material*), *melodija* (toda *melodiozen*) itd. Zdaj nam ne kaže več drugega, kakor pri tem ostati.

Vse drugačna je vloga splošne rabe na drugih dveh področjih naše knjige, v pravorečju in slovarju. Pravorečje ugotavlja in normira knjižno izreko, pri čemer se opira na kultivirano govorico, zavestno dvignjeno nad jezikovne značilnosti lokalnega in socialnega okolja. Praktični slovar pa inventarizira, razlaga in v našem primeru tudi normira besedni zaklad knjižnega jezika. Za uspešno izpolnitev teh nalog je princip splošne rabe, na katerega se sklicujeta tako naš priročnik kakor članek A. Bajca, nadvse pomemben. Zdi se pa, da je okrog tega še kopica nejasnosti.

Videli smo, da se naš SP pogosto, a navadno na nepravem mestu, tj. v pravopisnih vprašanjih, sklicuje na ta kriterij, enako tudi A. Bajec. Nasprotno pa nam na primer reforma bralec-bravec kaže, da ga njeni avtorji tedaj, ko bi bilo treba, niso upoštevali, zaradi česar so nastale znane neprijetnosti. Prav ta poskus reforme in trdovratno vztrajanje pri nji nas opozarja, da jim kriterij

splošne rabe ni prav jasen. To trdovratnost si kajpada lahko tudi drugače razlagamo, eno pa je gotovo: ni točna trditev v članku *Pred izidom novega Pravopisa*, da SP »sloni na splošni rabi...«, in tudi ni mogla biti resno mišljena, če je isti avtor deset mesecev kasneje v polemiki zaradi »bravca« pisal: »Goli princip uzusa se kaj lahko sprevrže v anarhijo, saj jezikoslovec baje ne sme drugega kakor čakati, da bo še nekaj več Slovencev iznašalo predloge, se izjasnjevalo, govorilo po tem vprašanju, dvomilo v kaj, potem pa potrditi ‚splošno‘ rabo«. (Še zadnjič o bravcu. Delo, 4. 8. 1962.) Splošna raba seveda ne bi govorila v prid »bravcu«, zato je skušal njegov zagovornik ta princip osmešiti, kar pa ga spravljala v neroden položaj, ker še ni tako dolgo, kar je odločno pribil: »Naj bo oblika zgodovinsko še tako neupravičena, če jo je posvetila stoletna raba, mora ostati.« (*Rast slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 1951, 4.) Ta citat govori proti »bravcu«, kot da je bil napisan nalašč zaradi njega. Reforma se namreč sklicuje med drugim na zgodovinsko upravičenost v-ja (SP 1962, 72), pisava z l-om pa je v navadi sto let. Da zagotovila o naslonitvi Pravopisa na splošno rabo ne smemo jemati preveč dobesedno, je razvidno tudi npr. iz navodil SP na str. 5, kjer bemo, da so akcentske dvojnice v SP utemeljene »bodisi v zgodovinskem razvoju ali v knjižni rabi.« Prav tako s splošno rabo nima nič skupnega v članku *Pred izidom...* pojasnjeno stališče avtorjev SP, da tujk v glavnem ne priporočajo, in da so izposojenke in kalke dovoljevali le, če so bili prepričani o njihovi potrebnosti. Načelo kolektivne rabe je bilo tako dejansko zamenjano z merilom individualne presoje in SP je postal bolj ali manj izraz okusa njegovih avtorjev.

Toda naš priročnik ima normativen značaj, to se pravi, da naj bi se po njem ravnali vsi pišočci Slovenci. Ker pa vemo, da se prisiliti ne da ničesar, bi smele biti kodificirane le take oblike, ki so sprejemljive za vse ali skoro vse Slovence s kultiviranim jezikovnim čutom. Usoda naših dosedanjih jezikovno-normativnih del nas uči, da je mogoče to doseči le s čim popolnejšo izključitvijo subjektivnih vidikov.

Za priročnik, kakršen je naš Pravopis, je nadvse važno, kako pojmuje knjižno normo. SP 1962 razlaga besedo *norma* kot *vodilo, pravilo*. Dodali bi še: ki ga občutimo kot občeveljavno, obvezno. Knjižna norma predstavlja vrhu tega objektivizirano stanje knjižnega jezika v nekem času, zajeta pa je bolj ali manj točno v jezikovnih priročnikih. Bolj ali manj točno zato, ker priročnike pišejo posamezniki. Tudi če jih je več, so to še zmerom posamezniki, ki imajo omejeno sposobnost objektivnega spoznanja. Norme se v zavesti družbe oblikujejo v dolgotrajnem zgodovinskem razvoju. V jeziku ima vsak dialekt svojo normo in prav tako kultiviran knjižni jezik. Pogovorna slovenščina je relativno mlada jezikovna zvrst, zato nima trdnih oblik in trdne norme.

Jezikoslovec si torej knjižne norme ne more izmišljati, ampak jo ugotavlja. Predvsem in pretežno ugotavlja. V jeziku se stalno nekaj dogaja, procesi se spočenjajo, en jezikovni pojav se križa z drugim, funkcije jezikovnih sredstev se spreminjajo, nastajajo nove potrebe itd. Ta dinamičnost ne dovoli jezikoslovcu, da bi bil vseskozi samo pasiven opazovalec in registrator, ampak ga sili, da na normo tudi vpliva, vendar izključno le v mejah sistema, tendenc in komunikacijskih potreb jezika. Tako jezikoslovec včasih odkloni besedo ali obliko, ki se začenja uporabljati v jeziku, in predlaga ustrežnejšo; sodeluje pri ustvarjanju novih izrazov; pomaga uveljaviti jezikovna sredstva, ki še niso prodrli, nedvomno pa imajo življenjsko silo; izloča sredstva, ki motijo proces sporazu-

mevanja (npr. *upravičen* v pomenu *opravičen* in obratno; *zavedla* v pomenu *zavedela* in obratno).

Nastane vprašanje, na kakšen način je mogoče normo v jeziku najzanesljiveje ugotavljati. Najprej moramo biti seveda pripravljeni priznati, da knjižna norma sploh obstoji, to se pravi, da je knjižni jezik formiran in ustaljen. Kar se slovenščine tiče, tega ni mogoče zanikati, če poznamo njeno zgodovino in njeno vlogo zadnjih sto ali sto petdeset let. Ne smemo se čuditi, če slovničarji včasih trdijo drugače; prav oni s svojimi neutemeljenimi in nasilnimi posegi v jezik normo ignorirajo in tako ustvarjajo videz razpuščenosti, ta pa naj bi jim spet dajala pravico do nadaljnjih samovoljnosti v tem začaranem krogu.

V knjižni normi se odraža jezikovni čut vsega kolektiva, vseh posameznikov, ki jim je knjižni jezik običajno komunikacijsko sredstvo. Jezikovni čut pa je, kot znano, pri ljudeh različen. To je sposobnost, hitro in točno ločiti pravilno od nepravilnega, primerno od neprimerne jezikovnega sredstva. Govorimo o razvitem, nerazvitem, izostrenem, otopelem jezikovnem čutu ali sploh o pomanjkanju jezikovnega čuta. Gre torej za lastnost, ki si jo je mogoče v večji ali manjši meri pridobiti. V človeku se razvija z jezikovnimi izkušnjami, to je s poslušanjem, branjem in lastnim uporabljanjem jezika ter z učenjem iz učbenikov in drugih jezikovnih priročnikov.

Na jezikovni čut posameznika, pa naj bo še tak poznavalec jezika, se pometakem ne bi mogli povsem zanesti. Našemu pojmovanju knjižne norme je najbližji čut vseh v poštevh prihajajočih posameznikov, kolektivni jezikovni čut, vir za njegovo poznavanje pa je vsa kultivirana jezikovna praksa (ne praksa polpismenih ljudi!) v obdobju, katerega normo hočemo ugotoviti. Za to je potrebno široko ekscerpiranje literature (beletrije, časopisov, znanstvenih del ipd.), kar je dolgoletna naloga posebnih inštitutov. Na milijonih listkov zbran material pomaga jezikoslovcem odkrivati tendence in zakonitosti v jeziku ter splošno rabo jezikovnih sredstev.

Vendar se s tem ni mogoče zadovoljiti. Ljudje ne pišejo vedno tako, kakor jim narekuje jezikovni čut, ker se ozirajo na tradicijo in na avtoritete, poleg tega pa jim često popravljajo tekste razni brezdušni poklicni varuhi jezika, sužnji šolsko-pravopisniške manije mehničnega prepovedovanja. Takó gradivo, ki nam ga nudijo knjige, ni najbolj veren izraz jezikovnega čuta njihovih avtorjev. Z drugimi besedami: slika splošne rabe ali uzusa, ki jo daje gradivo, se ne krije popolnoma s kolektivnim jezikovnim čutom. V dvomljivih in spornih primerih, na katere opozori jezikoslovec gradivo ali njegov lastni občutek, je zato treba izločiti morebitni zunanji vpliv. To se dá doseči z metodo posebnega anketiranja večjega števila smotrno izbranih posameznikov.

Rezultati takega postopka in proučevanja so v najvišji možni meri razbremenjeni subjektivnosti in zato tudi najsprejemljivejši za kolektiv, ki uporablja knjižni jezik. Njihova normativna vrednost je izven dvoma.

Drugačno pot zahteva le ugotavljanje pravorečne norme, ki se ne more naslanjati na pisani material, ampak zgolj na proučevanje kultivirane govornice, na ustni uzus. Kultura knjižnega govora je bila doslej pri nas deležna manjšega zanimanja strokovnjakov kakor kultura pisanega jezika. To je razumljivo, ker je tudi družbena vloga govora manjša od vloge knjige. Radio, televizija in domači film, poleg pogostejših drugih priložnosti, kjer je v navadi kultiviran govor, pa postavljajo pred nas neodložljivo nalogo, da pravorečni strani knjižne slovenščine posvetimo največjo skrb. Pravorečna norma je v našem jeziku ne-

izčiščena, zato bo njeno ugotavljanje združeno z mnogimi težavami. V takih primerih je prav, da sodeluje tudi zainteresirana javnost. Ves kompleks pravorečne norme (in isto velja za slovnično, leksikalno, stilistično) bi moral biti brezpogojno rešen pred začetkom izhajanja novega informativno-normativnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki bo imel tudi pravorečna opozorila.

Kakor je razvidno iz doslej povedanega, ima jezikoslovec omejeno pravico poseganja v knjižni jezik. *Pridržana mu je le v primerih, kjer je jezik negotov, ustaljene knjižne prakse pa se ne more dotikati.* To je treba tembolj naglasiti, ker v naši jezikovni teoriji prevladujejo drugačna stremjenja. Stališče, da se na področju kulture knjižnega jezika ni mogoče ozirati na okus in voljo posameznih oseb, ampak da je treba iskati objektivnejših metod, je pri nas mnogo bolj staro, kakor pa bi sklepali po tem, kako nedosledno se upošteva. Sega namreč do samih začetkov našega slovničarstva.

Že Bohorič je bil v svoji slovnici 1584 mnenja, da je treba »ex communi usu rectissime loquendi, regulis depromptis* (predgovor, str. 18—19). Kopitar je svoj nazor izrazil v oceni Dobrovskega *Slovanke* leta 1814: »Kdaj bodo leksikografi in slovničarji razumeli, da so samo statistiki, ne pa zakonodajalci jezika: oboji morajo samo natančno zapisovati in opisovati, kaj je in kakšno je; svoje pogosto nezrelo in enostransko mišljenje, kako bi vsekakor bilo bolje, smejo pristaviti kvečjemu v opombah.« (Cit. po Levstikovem ZD VI, DZS 1956, op. na str. 272—273.) Levstik je v *Napakah slovenskega pisanja* 1858 to mesto, ki ga je dobil v Miklošičevi izdaji Kopitarja (Kleinere Schriften I, 1857, 287), vpletel v svoje razglabljanje in ga tako posredoval široki slovenski javnosti. Isto misel je izrazil Navratil v članku, ki ga je napisal po Miklošičevem naročilu: »Narodna raba mora biti zapoved vsakemu jezikoznancu, ki nima pravice sam ob sebi ničesar popravljati.« (SG 1859, 99—100). Podobno je trdil A. Aškerc v zvezi s pravopisno vojno, ki jo je izzval Levčev Pravopis: »Pisatelji ustvarjajo jezik, ne pa filologi in leksikografi. Ti poslednji imajo le nalogo, da iz gradiva, ki so ga nakopičili ustvarjajoči pisatelji, posnemajo obča pravila.« (LZ 1901, 401 v prip. ured.) V tem smislu je — med drugim — J. Tomišek zavračal Levčev Pravopis: »Jezikoslovec je le motrilec jezika; zapovedovati mu ne more, lahko pa ga podpira v njegovem razvoju, zato je treba razumeti prirodno strujo, v kateri plava, sicer se jezik jezikoslovca kmalu otrese.« (*Smeri našega pravopisa in pravorečja*. Lj. 1904, 20.) A. Breznik je pisal v neki kritiki Ilešiča: »Knjižni jezik je zgodovinski produkt in mu je sveto samo to, kar se je v njem faktično sprejelo in utrdilo — želje posameznikov mu niso mar!« (DiS 1913, 113—114.) Podobne izjave srečujemo še večkrat v njegovi obširni razpravi o Levčevem Pravopisu (DiS 1913—1915). Tudi pri A. Bajcu najdemo takšna mesta (gl. o tem JiS VI, 85).

Če bi iskali bolj sistematično, bi nedvomno lahko podali še več dokazov, da zagovorniki kriterijev, ki so vsaj načeloma utirali pot objektivnim pogledom na jezik, niso bili posebna redkost. Pripomniti pa je treba, da se jih v praksi potem tudi sami največkrat niso držali. To nas ne sme presenetiti: jezik je tako važen činitelj družbenega obstoja, da se spopadi raznih interesov pogosto prenašajo tudi na jezikovno področje. Tembolj velja to v razmerah, ki potiskajo jezikovna vprašanja v ospredje zanimanja, to je v času bojev za obstanek in afirmacijo naroda. Več kot umljivo je, da takšne okoliščine niso naklonjene

* Iz splošne rabe povzemati pravila najboljšega govora.

iskanju in uveljavljanju objektivnih kriterijev v jezikovnokulturnih prizadevanjih. Tako so tisti, ki so se ukvarjali z jezikoslovjem — Stritar, ki ga je jezila njihova samovolja, je nekoč rekel, da je pri nas vsak tretji človek jezikoslovec — hote ali nehoti podpirali razne težnje z družbeno-političnim ozadjem v slovenski družbi: preganjali so germanizme, vsiljevali slavizme in jugoslavizme, zatirali hrvatizme, oživljali dobre stare čase, popuščali jari gospodi, povelicevali kmečko preproščino, svarili pred »tuyo učenostjo«, sumničili vse novo, podlegali birokratski togosti. V takem ozračju so jezikovne polemike zagrizene in v njih je z jezikoslovnim dokazovanjem težko zmagati. Jezikovna teorija, ki se zavzema za objektivna merila, se kaj lahko izpostavi očitku, da je brezbrizna za nacionalne koristi.

Kljub bistveno spremenjenim razmeram po osvoboditvi se je ohranilo v naši jezikovni teoriji precej nekdanjih značilnosti. S tem se je njenim prejšnjim slabostim pridružila še ena — anahronizem. Vsi mogoči nejezikovni oziri nadevajo jeziku takšne spone, da je ves okoren in tog, namesto da bi sproščeno sledil razvoju družbe in tehnike. Nihče ni danes kos opozorilom in prepovedim slovničarjev, niti oni sami ne*, in tako smo stvar prignali do absurda, da se moramo slovenščine — kot je bilo že večkrat slišati — učiti kakor tujega jezika. Pritožujemo se zaradi skopo odmerjenih ur slovenščini v šolah in polpismenosti maturantov, ne pomislimo pa, da se »pravopisne« slovenščine ne bi naučili, tudi če bi bilo na razpolago desetkrat toliko ur. Ker se trati čas in energija za dopovedovanje, da je »pravilno« slovensko *prek* in ne *preko*, in za stotine in stotine podobnih slovničarskih in pravopisniških domislic, zaključí mlad človek izobrazbo, ne da bi se usposobil za gladko in adekvatno izražanje misli. Spričo tega ni čudno, da muči Slovenca manjvrednostni kompleks, kadar piše v svojem jeziku. In vendar je vsako opozorilo, da naj bi jezik služil svojemu namenu, ne pa muham slovničarjev, takoj avtoritativno zavrnjeno kot odpiranje vrat anarhiji ali pa proglašeno kratkomalo za likvidacijo knjižnega jezika (Vl. Pivko lani v NRazg).

Prva in najvažnejša sedanja naloga našega jezikoslovja je, da se otrese vpliva nekdanjih časov in ideologij, in da postane primarna, to je komunikacijska funkcija jezika končno že podlaga in izhodišče raziskavam na področju knjižne slovenščine. S tem bo zagotovljeno tudi spoštovanje principa tako imenovane splošne rabe. Le-ta je bistvenega pomena za ustaljenost, ki je prvi pogoj kultiviranega jezika. Zdaj so taka dela pri nas še v manjšini, žal pa novega Pravopisa ne moremo šteti mednje.

SP 1962 je sam najboljši dokaz, da prav subjektivistični značaj kriterijev, po katerih se ravna, vodi v anarhijo. Njegovi avtorji so se premalo poglobili v novejšo zgodovino knjižne slovenščine oziroma niso znali iz nje izluščiti pouka, da takšnih kriterijev ni mogoče uporabljati dosledno, ker prihajajo premnogokrat v kričeče nasprotje z živo knjižno prakso. Kakor se je dogajalo v preteklosti, so bili tudi avtorji SP 1962 prisiljeni zdaj tu zdaj tam odstopati od teh kriterijev. Tako se lahko široko uveljavlja okus in volja posameznika, ki si prilašča pravice zakonodajalca. Teh posameznikov in okusov pa je sodelovalo pri našem SP toliko, da zdaj vseh teh določil nihče ne more obvladati, niti avtor-

* V SP 1962 je v navodilih na str. 5 in 6 rabljen predlog *razen* v pomenu *poleg*, ki je v slovarju označen z najstrožjo prepovedjo. V članku A. Bajca *Še zadnjič o bravcu* (Delo, 5. 8. 1962) in v znanem *Sklepu* konference na SAZU (Delo, 7. 10. 1962), kjer je A. Bajec sopodpisan, beremo *izgovorjava*, kar je prav tako najstrožje prepovedano (nam. izgovarjava). Podobne »spodrsrljaje« bi našli tudi pri drugih avtorjih SP.

ji sami ne, kot smo videli. Anarhije ne preprečimo s tem, da predpise izdajamo, temveč s tem, da zagotovimo njihovo izpolnjevanje.

Preostane nam še, da na nekaterih primerih pokažemo nevzdržnost načel in metode našega SP.

SP 1962 se na dveh mestih sklicuje na tako imenovano zgodovinsko upravičenost: prvič na strani 5, kjer pravi, da so bile v Pravopis sprejete nekatere akcentske dvojnice, če so utemeljene »v zgodovinskem razvoju ali v knjižni rabi«, in drugič v zvezi z reformo bralec-bravec (str. 72). Ker je bilo o tem kriteriju že govora (prim. tudi v mojem *Problemu »bravca«*, SR XIV, 213 sl.), se ob njem ne bo treba mnogo zadrževati. Zgodovinski kriterij sloni na zmotni postavki, da so pravila, ki jih je za starejše faze jezikovnega razvoja ugotovila historična gramatika, obvezna tudi za današnji knjižni jezik. Kadar današnja raba ni v skladu s temi pravili, naj bi spremenili jezik, ne pravila. To načelo v bistvu mehanično prenaša mladogramatične nazore izpod konca 19. stoletja na sinhronično obravnavan knjižni jezik. SP se ga seveda ne more držati dosledno, ker bi prišel preveč navzkriž z jezikovno realnostjo, toliko pa vendarle, da občutno spreminja sliko dejanskega jezikovnega stanja. Tako je pod njegovim vplivom nastala reforma bralec-bravec, medtem ko se druga novost našega SP, dopuščanje dubletnih form v adverbialnih komparativih, nanj sploh ne ozira.

Ob omenjeni formulaciji na strani 5 se ponuja še vprašanje, kdaj so se avtorji SP odločili za historični princip in kdaj za splošno rabo, predvsem pa, zakaj jim je enkrat bolj všeč ta, drugič oni. Oba principa si namreč tako zelo nasprotujeta, da bi jima v enem in istem priročniku težko našli skupni imenovalec. Gotovo je le toliko, da navadno imenujejo na prvem mestu obliko, ki ni v splošni rabi, npr. pri samostalnikih na -aj (migljaj in migljáj, primánjkljaj in primanjkljáj, spotikljaj in spotikljáj, vzdihljaj in vzdihljáj) in -išče (krompirišče in krompiriše, zélišče in zelišče). Četudi je v knjižnem jeziku znana tendenca, da v raznih besednih kategorijah zmagujejo oblike s stalnim poudarkom, navaja SP resda obe obliki, vendar najprej tisto, ki je na umiku, npr. pri nekaterih glagolih na -ati in -iti (čákati in čakati, lepíti in lépiti; prim. Jakopin, *O glagolskih naglasnih dubletah*. JiS VIII, št. 7) ali pri samostalnikih tipa žena, kjer je končnopoudarjena genitivna oblika vedno prva (žena -é in -e), ne pa pri pridevniki (mlad -a -o in -ó -í -é -á).

Nič koliko oblik pišemo samo zato, da zadostimo njihovi historični ali — kakor tudi pravimo — slovnični pravilnosti. Glagol *želeti* in sestavljenke imajo v participu in glagolniku slovnično pravilne oblike želen, zelenje, poželen, poželenje, zaželen, zaželenje. Edino te oblike je zabeležil tudi Pravopis, toda naš jezikovni čut jih povezuje z *želja*, torej *zaželjen*, *poželjenje* itd. Glede tega je že pred več kakor sto leti povedal Navratil Miklošičevo mnenje: »Miklošič uči sam, da bi bilo, 'poželenje' bolje kot 'poželjenje', piše pa vendar 'poželjenje'« (SG 1859, 129), češ da je treba v živem jeziku pisati žive oblike. To stališče je potem s sklicevanjem na Miklošiča in z navedbo citiranega Navratilovega stavka na široko zagovarjal tudi A. Breznik v svoji razpravi *Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev Pravopis* (DiS 1913, 67 sl.). Značilno za naše razmere je, da razen SP 1935 kljub temu noben naš priročnik ne dovoljuje oblik *zaželjen*, *poželjenje* — niti Breznikov SP 1920 ne. — Podobno je kljub slovnično pravilno tvorjeni in edino dovoljeni obliki *izgovarjava* zaradi naslonitve na *govoriti*, *izgovor* vsesplošno v rabi *izgovorjava*. — Oblika *prsa*, gen. *prs* je v živem jeziku (tako je tudi v današnji knjižni češčini) edina v rabi, toda SP jo prepoveduje (°)

in predpisuje samo *prsi*. Župančič se v prevodu Prešernovega nemškega soneta (Prešeren, *Pesmi in pisma*, 87. Kondor) ni pomišljal napisati *ki sončna luč je mojih prs notrini*. — Glagola *tveziti* in *skubsti* kažeta tendenco, da preideta v četrto vrsto, kar pa SP prepoveduje, četudi so v slovanskih jezikih take selitve dovolj pogoste. Po SP naj bi bilo pravilno samo npr. *natvezel mu je in oskubena kokoš*. — Tendenca, ki je zlasti močna v povojni slovenščini in nič manj v drugih slovanskih jezikih, je nadomeščanje dvočlenskih poimenovanj z enočlenskimi. V času *železnega konja* je bila v rabi *železna cesta*, ki je bila potem zamenjana z *železnico*. Taki izrazi imajo več prednosti pred dvočlenskimi: so popolnoma jasni, jedrnati, bolj terminski in pripravnejši za izpeljavo novih besed (Plet. navaja npr. *železnocestna družba*, *proga*, *postaja*). Medtem ko je npr. v SP 1935 samo oddajna postaja, preiskovalni sodnik, vozni list, ima SP 1950 že oddajnik, preiskovalec, vozovnica, ne pozna pa še izrazov dokumentarec, dolgo-progaš, gledališčnik, reaktivec, strešnik, žvečilec ipd., ki jih najdemo šele v SP 1962. V zadnjih letih pa so nastali spet novi izrazi, npr. pralnik = pralni stroj, pločevinka = pločevinasta škatla, kratkometražnik = kratkometražni film ipd., ki jih SP 1962 še ni utegnil zabeležiti. To dokazuje, kako hitro se v današnji knjižni slovenščini (še bolj pa v pogovorni) množijo enočlenski izrazi na račun dvočlenskih. Historična gramatika je ugotovila pravila, po katerih se tvorijo v slovenščini zloženke, ker pa hodi jezik danes včasih svoja pota, pri čemer se oddaljuje od ljudskega zgleda, jih skuša SP — spet nedosledno — razvezovati v več besed. Zaradi omenjene tendence v jeziku je to popolnoma jalov posel. Bodočnost ima *avtocesta*, ne pa *avtna cesta* ali *avtomobilska cesta*, kakor misli SP. *Obratovodja* ne bo postal *vodja obrata*, kakor svetuje SP, ki pa ne nasprotuje izrazom *kolovodja*, *pevo-* in *zborovodja*, *poslovodja*, *strojevodja*. *Postajenačelnika* ne bo nadomestil *postajni načelnik* in *predgovornika* *prejšnji govornik*. Tudi *predjed* (→ *prva*, začetna jed), *predtekma* (kurz. uvodna tekma!) ipd. bodo ostale kakor *predsezona*, ki jo je moral SP dovoliti, ker si ni mogel izmisliti nobenega nadomestila zanjo. Pravila, da naj ne pišemo skupaj sklopov, ki sestojijo iz tujke in domačinke, ni mogoče izvajati dosledno. SP predpisuje elektroenergija, elektrotehnika, toda elektro gospodarstvo, elektro vod → električni vod. V prizadevanju, da bi le ostal v mejah pravil o zloženkah, jih SP često razvezuje tako, da dobijo drugačen pomen ali postanejo papirnate: *predsoba* (kurz. prednja soba), *protidokaz* (nasprotni d.), *protisila* (nasprotna s.), *protistrup* (nasprotni s.), *protiusluga* (nasprotna u.), *protivrednost* (nasprotna v.) itd. — SP 1962 predpisuje izreko polglasnika za praslovanski redukcijski vokal v prvem zlogu besed s *se-*, npr. *sedaj*, *sedanjik*, *sedanjost*, *segniti sestati*, *sestaviti*, *sestradati*, *sestreliti*, *sesuti*, *sezidati*, *seznaniti*, *sezuti*, *sežgati* itd. Po historični gramatiki more stati tu samo polglasnik, najbrž vsi — ne le Štajerci — pa izgovarjamo kratek širok *e*. Ali je tak izgovor pod vplivom črke ali pa pod vplivom besed, kjer je *e* po historični gramatiki upravičen (*sedeti*, *sejati*, *sekira*, *seliti* ipd.), ni važno; verjetno je vplivalo oboje. Nikakor pa SP ne bi smel iti mimo dejstva, da *e* resnično izgovarjamo.

Slovar ima sicer štiri znamenja za prepoved, a nobenega za zastarele besede. Samo izjemoma je pojasnjeno, da je npr. *plunka* starejši izraz za harfo ali da ima prihodnjik glagola *biti* tudi starejšo obliko *bodem*, *bodeš*... , kopica pa je primerov brez primerne označbe. Že v prejšnjem stoletju so *bukve* nehale biti nevtralna beseda in pomenijo danes samo še staro knjigo z malce ironičnim

prizvokom (sanjske bukve). Zato nikakor ne moremo biti zadovoljni s kratkim dostavkom *knjiga*. Podobno ima *bukvar*, *bukvarna*, *bukvovez* itd. — Nekako v istem času, ko je *knjiga* nadomestila *bukve*, je *železno cesto* izpodrinila *železnica*; *kčasi* (v kurz. *takoj*) živa duša več ne rabi, sploh brez vsakega dostavka pa je ostala vrsta zastarelih besed, npr. dušeslovec, dušeslovje, majnik, vozataj itd. — Celo besedam, ki so v današnji knjižni slovenščini edino ali skoro edino v rabi, so včasih v kurzivi dodani zastareli izrazi. Pri geslu *član* stoji v kurzivi *ud* in pri *članarina* stoji *udnina*. Ležeči tisk pomeni v SP razlago ali pa boljši izraz. Eno in drugo je v tem primeru nemogoče: ne moremo vendar splošno znanih besed tolmačiti z manj znanimi, zastarelimi izrazi, in ne moremo svetovati nesporno zastarelega izraza namesto edino rabljenega. — Tako bi lahko še dalje naštevali: *nečak* in *nečakinja* imata v kurzivi zastarela izraza *stričnik* in *stričnica*, za *protin* je *udnica*, *skrnina*, *filozofija* je *modroslovje*, *prisrčen* je *presrčen* itd. — Pri glagolu *pošteti* je v kurzivi *čislati*. Prvega sploh malokdo pozna, piše pa samo L. Legiša, drugi pa zastareva, ker se danes splošno rabi *ceniti*, *spoštovati*.

Medtem ko si SP 1962 dovoli neobičajno razkošje, da na štiri načine prepoveduje, pa taisti priročnik, namenjen praktični rabi, nima prepotrebne in jasne kvalifikatorja pri besedah, ki danes niso več žive ali prihajajo iz rabe, in tako izkrivlja sliko našega današnjega jezika. To se seveda ni zgodilo po naključju. Za dvoumnim ležečim tiskom in neoznačenimi mrtvimi izrazi se skriva in prikriva puristični nazor, da so starinske besede žlahtnejše od sodobnih.

Še bolj kakor vračanje v stare čase je škodovala našemu priročniku druga puristična značilnost, favoriziranje tiste jezikovne plasti, v kateri je pustila civilizacija najmanj sledov. To je jezik »rovt«, kakor ga imenuje Prešeren v *Novi pisariji*, ko se norčuje iz purizma tedanjih janzenistov. Puristi se nočejo sprijazniti z dejstvom, da knjižna slovenščina že davno ne služi več samo pouku kmeta, ampak ima raznotere funkcije, ki zahtevajo primeren jezikovni izraz. Že 1833 je Čop pisal Čelakovskemu: »Ti ljudje mislijo, da je jezik že zadostno dograjen, če lahko pišejo v tem jeziku katekizme in molitvenike.« (Čop, Izbrano delo. Cv. iz dom. in tujih logov. 1935, 38—39.) In podobno v abecedni vojni: »Njim se zdi opravljeno že vse, če kmečko govorico, kakršna je, čim natančneje prenesejo v knjigo. Zato rabijo v svojih spisih izraze in rečenice, ob katerih se spatika celo zdravi čut kmeta samega, ker pogaša izraza, ki bi bil dostojanstvu predmeta primeren.« (Istotam, 50—51.) Puristi izenačujejo »ljudski« in knjižni jezik, to se pravi, priznavajo samo »ljudski« knjižni jezik, vse drugo jim je manj vredna naplavina, ki jo je v jezik zanesel tok kulture in civilizacije. Takšno stališče pa ima za vrednotenje knjižnega besednega fonda daljnosežne posledice.

Našemu Pravopisu ni podlaga za vrednotenje stilno neoznačena knjižna slovenščina, tisto, kar občutimo kot nevtrarno jezikovno sredstvo, marveč — nedosledno seveda — jezik, kakršnega pišejo v ljudskih povestih. Zato ima SP za potrebno npr. vezniku *kajti* dostaviti *lit.*, češ da je to literarna beseda (ne ljudska), in v kurzivi sledi *zakaj*, ker kot boljši (tj. ljudski) izraz. Oznaka *lit.* (= literarno) je v SP nesmiselna, saj je to slovar knjižnega, to je literarnega jezika, ne pa morda stila ljudske povesti. Ta »ljudski« vidik je botroval tudi reformi bralec-bravec. A. Bajec jo namreč v svoji polemiki brani med drugim takole: »Kdor priznava, da v narečju in pogovornem jeziku izgovarjamo poslušavc, ne more končno prepisati v knjižni jezik drugače kakor poslušavec...«

(Še zadnjič o bravcu. Delo, 4. 8. 1962.) Po drugi strani pa prinaša SP 1962 polno lokalizmov (gl. spredaj, str. 105), ki bi morali biti vsaj okvalificirani, če so že bili sprejeti v priročnik knjižnega jezika. Neredko tudi predstavlja kot enakovredne knjižne in narečne (oz. pogovorne) oblike, npr. pri pomožniku *biti* (bosta in bota, boste in bote, bodo in bojo), pri glagolu *vedeti* (vedo in vejo) itd., kar prav tako ne bi smelo biti. Težko je razumeti, zakaj so avtorji SP sicer čutili potrebo, da označijo veznik *kajti*, brez vsakega znamenja ali komentarja pa so pustili izraze in zveze, kot so npr. cmokniti v lužo, cmokniti koga na usta, mulec, mulci zbijajo žogo, mularija, mulast, rit, iti po riti k maši, ritast, sranje, to so ga srali itd. Morda zaradi njihove »ljudskosti«. Nikakor ni mogoče samo naštevati *motor odpove, se ustavi, crkne*, kakor beremo v SP, ker te zveze niso enakovredne, ampak je zadnja stilno označena. Če imamo pod *cucek* v kurzivi (*mład*) pes, kar naj bo recimo razložitev, je to premalo, ker si izraza nista povsem enakovredna, nista v vsaki vrsti teksta ali govora enako primerna.

Posebno poglavje so v zvezi z »ljudskim« vidikom zemljepisna imena. SP 1962 se postavlja pri imenih za gore in vode na pravilno stališče, da naj se pišejo tako, kakor se v knjigi in govoru splošno rabijo (str. 40), torej *Prisank* in ne *Prisojnik*, kakor so zahtevali nekateri kritiki. Etimološki princip bi nas odvedel včasih predaleč stran od današnje oblike, saj bi morali npr. namesto *Kofce, Ponca, Šmarna gora* pisati *Klopce, Poldnica, Marijina gora*. Ne moremo pa se naslanjati na krajevne posebnosti v posameznih oblikah in izpeljankah krajevnih imen. To sicer lahko trdi tudi SP 1962 (str. 40), vendar dopušča nekatere »ljudske« oblike kot dvojnice ali pa sploh kot edine. Tako naj bi bil npr. h krajevnim imenom Beltinci, Cerklje, Dutovlje, Gorje, Radenci gen. tudi iz Beltinec, iz Cerkljan, iz Dutovljan, iz Gorjan, iz Radinec; prebivalci Dutovelj, Rakeka, Smlednika naj bi se imenovali samo Dutovci, Rakovci, Smlejci in Smlejčani, prebivalci Veržeja pa Veržejci in Verženci, pač pa ima SP npr. za prebivalce Raščice samo knjižno obliko Raščičani (Levstik v *Napakah* pravi, da govorijo domačini *Raščan*); pridevnik se glasi po SP dutovski, smleški in smlejski in smledniški, rakovski (Rakek), raški (Raščica, Raka, Rače) ipd. Take neknjižne oblike ne spadajo v noben slovar knjižnega jezika, ker povzročajo kvečjemu zmedo. Razen domačinov nihče ne more spoznati izhodiščne oblike, po zgledu oblik Beltinec, Cerkljan ipd. pa bi morda Dolenjci hoteli uveljaviti obliko *na Ortneki, na Pugledi* itd., skratka vsak dialekt kaj svojega. Knjižna slovenščina ima svoj lastni morfološki sistem, ki ga je treba brezpogojno spoštovati, saj je trajalo cela stoletja, preden si ga je zgradila.

Predvsem pa »ljudski« vidik — kakor smo že lahko spoznali iz nekaterih primerov — ne upošteva razdrobljenosti jezika v plasti in stile, ki je značilnost razvitega, družbeno pomembnega jezika. Očividno je imela slovenščina že v Prešernovem in Čopovem času stilno označene besede (prim. tudi npr. razmerje *dohtar — doktor* v pesmi in v naslovu zbirke Prešernovih poezij), naš Pravopis pa se še danes ni sprijaznil s tem. Zato ne razvršča besed po njihovi stilni vrednosti, ampak se poslužuje metode prepovedovanja. *Vsaka beseda in oblika pa je pravilna, če je rabljena v tisti vrsti sporočila, kjer je običajna*. To dejstvo prizna naš SP samo pri ljudskih izposojenkah, kar je popolnoma v skladu z njegovim »ljudskim« značajem. Ta vrsta besed je opremljena z zvezdico, ki pomeni, da »sodijo predvsem v pogovorni jezik in v realistično pripoved« (str. 6). Naš priročnik jih je zbral nešteto, npr. boglonaj, drat, fajfa, glaževina, kanclija, kanta,

keber, kifelj, klapa, kloster, kovter, lampa, planka, sovdat, šomošter, špaga, špasen, špital, šterna, žida itd. Tako je postal SP tudi slovar ljudskih izposojenk, kar je nenavadno za priročnik, kakršen je naš. Pri tem seveda spet ni dosleden, kajti kljub množici takih gesel, je to samo nekak izbor, ki mu ne vemo ključa, saj manjkajo npr. flaša, glaž, kamerad, kišta, knof, kufer, kunšten, šlajer, šnops, štala, štenga itd. Nekatere ljudske izposojenke imajo samo v kurzivi dodan drug izraz, npr. cuker, cukrarija, cvek, klafati, mežnar, oflikniti, šlatati itd., druge preganja s puščico, npr. stelaža, štorija (→ storija; geslo *storija* pa je zaznamovano z zvezdico!) itd., ali z ničlo, npr. cviren, flika, iti v franže, gurta, hohštapler, šmir, štant, štih ipd.

Tako se je zapletel SP v protislovja, iz katerih se rešuje samo z avtoriteto zakonodajalca, ki odloča o pravilnosti in nepravilnosti besed. Toda to še ni vse. Navedene ljudske izposojenke sploh niso last knjižne slovenščine in torej v naš Pravopis ne spadajo. V knjigi jih srečujemo le izjemoma, in to samo v umetniški literaturi, kadar hoče avtor z njimi doseči poseben učinek. Morebiten ugovor, češ da so v pravopisnem priročniku prav zato, da bi jih lahko označili kot slabe, je čisto brez osnove. Mnogo lažje je namreč tako, kakor delajo drugod po svetu: navajajo tiste besede in oblike, ki so v skladu s sodobno knjižno normo, in s tem je vse ostalo prepuščeno preudarku posameznika.* Slovarji, ki imajo nalogo besedni zaklad knjižnega jezika inventarizirati, pa z oznakami za frekvenco in pripadnost stilu, stroki ali jezikovni plasti zažostno določujejo mesto in vrednost jezikovnih sredstev, ki jih izkazuje knjiga in kultivirana govorica kakega časa.

Naš Pravopis si je izbral pot, ki se je ne more držati dosledno, ker vodi v brezdanjost, vrhu tega pa podpira samovoljnost njegovih avtorjev. Če so bile sprejete v SP neknjižne ljudske izposojenke, bi morala biti upoštevana tudi druga potencialna jezikovna sredstva knjižne slovenščine: arhaizmi in jezikovni inventar lokalnih in socialnih narečij. Tak slovar bi zavzel velikanski obseg, za potrebe knjižne prakse pa bi bil brez pravega pomena. SP 1962 prinaša sicer precej lokalizmov, razne arhaizme, vulgarizme, ki jih še nismo brali v knjigi, in žargonske izraze, vse to pa enako kakor ljudske izposojenke brez sistema in želje po izčrpnosti.

Če imajo ljudske izposojenke in najrazličnejše »ljudske« besede, ki stoje bolj ob robu ali izven knjižne slovenščine, privilegij, da so bile sprejete v SP, kjer se včasih niti ne ločijo od besed standardnega knjižnega jezika, pa veljajo za tujke in knjižne izposojenke drugačna merila. Le-te je sicer SP tudi zabeležil, saj jih je moral, če so last knjižne slovenščine; ker pa niso tipične za »ljudski« jezik, nas skuša s svojimi znamenji za prepoved navadno od njih odvrniti. Kar se tujk tiče, jih je naš SP zbral za cel slovar. Omembe in hvale vredno je, da se za vsako trudi najti čimboljšo razlago, čeprav nas vselej ne zadovolji popolnoma (npr. forsirati: tiščati, vsiljevati, siliti, prenapenjati; inkomodirati: nadlegovati, motiti, sitnosti povzročiti). To ni nič čudnega, saj rabimo mnogo tujk prav zaradi tega, ker nimamo zanje dobrega domačega izraza. Hujše je to, da SP nekatere kljub temu izrecno prepoveduje, na primer obe omenjeni, in pa to, da jih sploh prepoveduje, ene bolj, druge manj (gl. o tem na str. 50 tega letnika JiS).

* Nemogoče in nesmiselno bi bilo navajati vse napake, na katere naletimo v praksi. Kljub temu, da prinaša naš SP ogromno prepovedanih oblik, pa manjkajo npr. bdeti, čepinja, črevej, dedščina, mazinec, trenotek, tucat, zopern, gen. pl. konjev itd.

Naš priročnik kaže presenetljiv odpor do slovanskih izposojenk, med katerimi so srbohrvatske najštevilnejše. Tu niso mišljeni izrazi, ki se zaradi naglice vtihotapljuje prevajalcem pri časopisih in ki jih kot neslovenske odklanjamo (letni odmor, pregovori so zastali ipd.), temveč izposojenke, ki so že davno prdrle v slovenščino in se tu tako udomačile, da se razen jezikoslovcev nihče ne zaveda njihovega izvora. SP jih — brez jasnega kriterija — bolj ali manj strogo prepoveduje. Tako so z ničlo prepovedani npr. iztrošen, neumoren, zaviseti itd., s puščico npr. nadoknaditi, plamteti, prisostvovati, ruševina, umesten, umotvor itd., ali pa je v kurzivi drug izraz, npr. beda *revščina*, bodočnost *prihodnost*, hraber *pogumen*, novinar *časnikar*, razlika *razloček*, točen *natančen*, zločin *hudodelstvo* itd. Ker v teh zadnjih primerih nikoli ni tudi obratno (*revščina beda* itd.), naj bi torej dostavki v kurzivi res pomenili boljši izraz. Toda naš SP se ne zadovoljuje s tem, da prepoveduje besede, za katere imamo tudi »ljudske« sinonime. Medtem ko smo videli, da npr. ljudsko izposojenko *drat* za določeno vrsto pripovedi dovoljuje, pa prepoveduje udomačene knjižne izposojenke slovanskega izvora in jih nasilno, tj. brez opore v praksi »slovenizira« (npr. neprodušen → nepredušen, neprepusten; oklevetati → obreči, ogrditi; ^opotvorba = ponaredek, poleg tujke falzifikat!) ali pa predlaga neprimeren domač izraz. Vsakdo ve, da npr. *slika* ni isto kakor *podoba*, *pojavn* ni prikazen, *pojavn* ni prihod, navzočnost, nastop, prikaz, *značilen* ni pomemben, poseben, ampak karakterističen. SP meni, da je *Jud* boljši izraz kakor *Žid*, četudi se je prvi iz današnje rabe že skoro čisto izgubil in se drži v glavnem samo še v nabožnih tekstih. *Pregaziti* v zvezi p. deželo, množico je prepovedano z ničlo. Namesto tega se priporoča *pogaziti*, *potepati*, *uničiti*, *zatreti*. Toda med *pregaziti* in *pogaziti* je isto razmerje kakor med *preplaviti* in *poplaviti*. Predpona *pre-* pomeni več kakor glagol *s po-*, ker vključuje tudi razsežnost. *Uničiti* in *zatreti* pa se še bolj oddaljujeta od pomena *pregaziti*. Za *opobornik* ima SP *bojovnik (za kaj)*, *zagovornik (česa)*, *branivec*. Toda ti trije izrazi ga ne morejo nadomestiti. Prvi je več, druga dva pa manj kot *pobornik*. Namesto *prekiniti* naj bi pisali *pretrgati*, *prenehati*, *ustaviti*, *zapreti*. Toda medtem ko pomenijo ti štirje izrazi zaključek nekega dejanja, pa prekinitve navadno samo začasno zmoti njegov potek: prekiniti vožnjo, igro, prekiniti govornika, prekinitve toka. *Razgovor* bi SP in radio rada zamenjala za *pogovor*, čeprav pomeni prvi izraz razpravljanje, drugi pa pomehek, kramljanje, npr. med razgovori obeh delegacij je prišla do izraza identičnost stališč. Tako bi lahko naštevali brez konca in kraja.

Omenjene besede slovanskega izvora, ki jih SP tako ali drugače odklanja, niso v slovenski knjigi šele od včeraj. Zabeležil jih je že Pletersnik v svojem slovarju pred 70 leti (razen *pojavn*, *pobornik* in *pregaziti*), deloma pa še starejši leksikografi. Imajo torej že davno svoje mesto v knjižnem jeziku in bi bilo njihovo opuščanje siromašenje našega besednega zaklada. Mirno lahko trdimo, da se doslej še v nobenem našem jezikovnem priročniku niso uveljavili puristični nazori tako na široko kakor v SP 1962.

Doslej obravnavane prepovedi našega Pravopisa se dajo pojasniti z določenimi načeli njegovih avtorjev. Videli smo, da ne vzdržijo kritike in da bi dosledno vztrajanje pri njih odvedlo avtorje predaleč od živega knjižnega jezika. Toda zakaj prepovedujejo npr. *glavna vrata* → *véliká vrata*, *na vrat na nos* → *na pete na glavo ipd.*? Težko bi našli drugačno razlago, kakor da delajo to iz golega veselja do prepovedovanja.

Takšen priročnik ne more biti normativen in tudi njegova praktična vrednost je zelo omejena. Po nepotrebnem dela učenje slovenščine težko, ovira njen razvoj in povzroča neenotnost in zmedo*, predvsem pa ne daje prave slike besednega zaklada našega knjižnega jezika. Lahko je kvečjemu nedosegljiv in neuresničljiv ideal za tiste, ki verjamejo, da so njegovi kriteriji in metode najboljši in najsodobnejši.

* Pred kratkim sem čisto slučajno dobil v roke korekturo krajšega teksta s popravki lektorja (ali lektorice) v neki ljubljanski založbi. Jezikovne korekture sem si izpisal in jih podajam v oklepajih. Ničesar ne dolžim tistega, ki je tekst popravljal, ker se je bolj pravično jeziti na tistega, ki tepe, kakor na palico. Torej: ko končno (nazadnje) ne bodo več potrebna; in končno (nazadnje) so na visoki mizi ležali kosi; nato je dovršil (dokončal) še šest razredov; končno (nazadnje) pa; v polni (ostri) svetlobi; predstavniki (zastopniki) krajevne oblasti; končno (nazadnje) je nekdo vprašal; (končno (naposled) pa le brez nejevolje nadaljuje; ko je končno (naposled) znova odprla oči; nejevolja (nevolja); neprestano (kar naprej); neprestano (neprenehoma); čez čas so se pojavili (pokazali) na hodniku; ko je vpitje pojenjalo (ponehalo); s petnajstimi tamošnjimi (tamkajšnjimi) Židi; je služila (stregla) temu namenu; kako smotno (premišljeno) sta bila prilagojena; temveč obratno (narobe); kdo bi se predajal utvaram (praznim upom); da je pridobivala pristaše (privržence) med izvržki; neprestano (neprenehoma); ko je vzplamtela (vzplamnela) vojna; končno (nazadnje) pa povzročil; kot glavna predstavnica (zastopnica) realistično psihološke proze.

Bratko Kreft

KRLEŽA IN CANKAR

Že mladi Krleža je dobro poznal slovensko književnost. O tem priča več odstavkov v njegovem literarno-publicističnem delu. Da mu je šlo v času »Plamena«, prve jugoslovanske revolucionarne revije po oktobrski revoluciji, ki jo je izdajal skupaj z Avg. Cesarcem (1919), za napredno-literarno in politično-revolucionarno revijo, ki bi zajela v sebi tudi najnaprednejše ljudi iz srbskega in slovenskega sveta, pričata tudi dve imeni iz slovenske književnosti, ki ju najdemo zastopani s svojimi prispevki v »Plamenu« — Fran Albrecht in Anton Podbevšek. Prvi je objavil v »Plamenu« pesem »Iz bojnih ritmov«, drugi pa pesem »Nočna tragedija s kaptolske ulice«. Obe sta objavljeni v slovenskem jeziku.

Največ zanimanja je mladi Krleža posvetil Cankarju. Kakor Krleževa polemika z ravnateljem zagrebške drame Bachom, ga je moral še prav posebno privlačevati Cankar-polemik, ki je bil tudi hude boje s slovenskim gledališčem, ko je imel v njem glavno besedo Fran Govekar. Govekar ni bil književnik brez nadarjenosti, v začetku je celo koketiral na levo, toda manjkal mu je etični kompas. Zato je bil tipični malomeščanski konformist, ki je zastopal v gledališču ozko malomeščansko utilitaristično smer, s katero se je Cankar moral spopasti, če se je hotel uveljaviti tudi kot dramatik. Podobno je bilo razmerje med mladim Krležem in Bachom. Cankar je svojemu sporu z gledališčem in Govekarjem posvetil celo knjigo, ki nosi simboličen naslov »Krpanova kobila.« Ko so igrali Govekarjevo dramatizacijo Levstikovega »Martina Krpana« (pravzaprav ni dramatizacija, marveč slaba »ljudska igra« po Levstikovem mojstrskem delu), so na oder postavili tudi neko fijakersko kobilo, ki je pri malomeščanskem in meščanskem občinstvu zbudjala veliko zanimanje in za Cankarja simbolizirala klavrní nívó gledališkega vodstva, oficialnih slovenskih literarnih

razmer in publike. Naslov Cankarjeve knjige je postal pojm slabega gledališča in literature. V knjigi je sestavek z naslovom »Govekar in Govekarji«, v katerem Cankar tipizira Govekarjevo negativno vlogo v takratnem našem gledališču in dramatiku, ko pravi med drugim: »Legijon je Govekarjev . . . Vsi Govekarji, od prvega do zadnjega, podcenjujejo narod in precenjujejo sebe . . .«

Cankar je prenesel celó ime Govekarja v simbol. Zato je dal tudi Krleža enemu izmed svojih polemičnih člankov v boju z ravnateljstvom zagrebške drame naslov »Jedan do hrvatskih Govekarjev«, ko ga je objavil v prvi knjigi »Plamena« leta 1919. Vendar se Krleževi in Cankarjevi članki razlikujejo med seboj. In ne le po stilu, tudi po značaju. Cankar prehaja celo v svojih polemikah v simbolizem, Krleža pa uporablja neposredne fakte in jih v njih resničnosti in stvarnosti še poudarja. Zato tudi učinkujejo z udarnostjo dejstva samega, medtem ko si moramo danes pri Cankarju stvarna dejstva šele izluščiti iz njegovega simboliziranja in tipiziranja; potrebno nam je celo, da gola dejstva, tisto stvarno ozadje in material literarno-zgodovinsko poiščemo, da moremo iz našega časa razumeti, kaj vse se je zgodilo. Krleža pa našteva fakt za faktom in šele v zaključku eventualno »tipizira« moralno in socialno. Skupna pa sta obema pekoča ironija in sarkazem, s katero neusmiljeno bijeta sem in tja. Oba sta borbeni naturi par exelence. Saj so v naših literaturah že pred njima nekateri strastni polemiki (npr. Matoš v hrvaški, Fran Levstik v slovenski književnosti) in satiriški (npr. Domanović v srbski), ki so povedali marsikakšno bridko in po vsebini globoko in čudovito, (Domanovičeva Stradija in Cankarjeva Dolina šentflorjanska), toda po artistski plati, po umetniški obliki in stilu nadkriljujeta Cankar in Krleža vse. Kar sta napisala na tem področju, štejemo med klasične primere naše polemike in satire.

Nič čudnega ni, da je iz slovenske Moderne privlačeval in zanimal mladega Krležo najbolj Cankar. Ne gre tudi za kakšen vpliv, marveč le za vzor in sorodnost dveh borbenih značajev, ki pa imata v okviru avstro-ogrskega sveta tudi skupen vzor v največjem polemiku avstrijske in nemške književnosti tistega časa sploh — Karlu Krausu in njegovi reviji »Die Fackel«. Tu moram poudariti nekaj, kar sem rekel in zapisal že večkrat: pazno moramo ločevati vzor od vpliva. Tega pa ne znajo mnogi naši kritiki in literarni zgodovinarji, ki ugotavljajo kaj hitro vplive in včasih v tolikšni meri, da izvirnosti kakšnega našega pisatelja in pesnika sploh več ne vidiš iz teh vplivov.

Velika je razlika med vzorom in vplivom. Cankarju in Krleži je bil Karl Kraus le vzor. Pri njih gre le za globljo človeško in umetniško sorodnost polemičnih in umetniških natur, ki pa so vsaka zase izvirna in individualna. Zato je povsem razumljivo, da se je mladi Krleža ustavljal v slovenski književnosti ravno pri Cankarju, ker je začutil ob njem sorodno umetniško-polemično naturo. In še nekaj: podobno usodo v boju z družbo in okoljem. Pri tem gre celo za tako frapantno podobne primere, kakor sta npr. Bach in Govekar, ki pa jih ne smemo jemati le osebno, marveč tudi kot tipičen izraz in produkt razmer.

Zato je mladi Krleža upravičeno prenesel Cankarjev pojm gledališkega in literarnega šarlatanstva, ki ga je za Cankarja in naše razmere nekoč predstavljal Govekar, tudi na Bacha in hrvaške gledališko-literarne razmere. Bolj živo ni mogel označiti bistva ljudi in takratnega hrvaško-zagrebškega literarnega okolja, kakor s to primero iz Cankarja in naših literarno-gledaliških razmer. V njih se skriva svojevrstna socialno-moralna (bolje rečeno nemoralna) inte-

gracija, ki niti danes ni izumrla, čeprav se delikatno izogiblujemo, da bi si jo javno priznali.

Krleža pa se ni zgledoval le po Cankarju polemiku in satiriku, marveč je našel tudi globoko razumevanje v sebi za Cankarja lirika, za Cankarjevo tiho melanholijo, ki je prav tako značilna zanj. Slovenska, hrvaška in srbska meščanska preteklost je marsikje vezana na Dunaj. Tudi Cankar in Krleža imata svoje račune z njim. Krleževi so ostrejši, ker je agrarni svet njegovih Glembajevih z Dunajem družbeno močneje povezan. To gre tako daleč, da so Glembaji in Lenbachi tudi del sveta propadajoče avstro-ogrske monarhije. Oberstlajtnant Lenbach iz »Agonije« je eden izmed številnih c. in kr. Lenbachov, ki bi mogel biti tudi Dunajčan. Dunaj še danes živi od iluzij preteklosti in ob nedavnih polemikah o vrnitvi Otona Habsburškega je tisti temni element cesarsko-kraljeve habsburške preteklosti postal ponovno pričujoč v sedanosti. Marsikaj tega, kar je o Dunaju napisal Krleža v svojih »Treh bečkih pismih« leta 1924 drži še danes.

Pri svojih ugotovitvah o grotesknosti in danse macabru habsburške prestolnice in po zvezah naše (slovenske-srbsko-prečanske) preteklosti ni mogel v teh pismih niti mimo Cankarja. Že v prvem pismu mu je dal lepo priznanje, ko je zapisal: »Cankar je život ovoga grada shvatio od sviju naših pisaca najdublje, i u onim teškim noćima nevjerovatno očajne dječje bolnice (»Hiša Marije Pomočnice«), gdje treperi noćna svjetlost, a devojčice razgovaraju o piškotima stare grofice, tamó živi jedan jaki književni realitet.« Res je tudi, kar pravi Krleža dalje, ko trdi, da »Cankar nije bio dorastao nekoj velikoj književnoj koncepciji, da bi dao ljude u ovom gradu«, toda vse Cankarjeve črtice in listki, ki skupaj z romanom »Hiša Marije Pomočnice« tvorijo svojevrsten dunajski cikel, h katerim je treba prišteti tudi cikel Cankarjevih pesmi »Dunajski večeri« (iz l. 1897), ki so razen obtožujoče pesmi »V bogatih kočijah« izšle v takrat pohujšljivi »Erotiki«, da jo je dal škof Jeglič sežgati, ustrezajo kot motivna celota, kot umetniški mozaik vendarle v marsičem zahtevi, ki jo postavlja Krleža za literarno upodobitev tega mesta, v katerem so, kakor ugotavlja Krleža v prvem dunajskem pismu, živeli nekoč vsi naši pomembni intelektualci. Kar naštejmo si nekatere: Obradović, Linhart, Prešeren, Vuk Karadžić, Kopitar, Miklošič itd. tja do Matoša, Vidriča, Cankarja, ki je poleg Nehajevljeve novele »Veliki grad«, katero omenja Krleža prav tako kot Cankarjevo »Hišo Marije Pomočnice«, ustvaril nekaj značilnih fragmentov o Dunaju. Roman Nabokova »Lolita« umetniško kar zbledi ob Cankarjevi »Hiši Marije Pomočnice«, v kateri popisuje Cankar prav tako seksualni delikt nad nedoraslim dekletcem.

Kakor predstavlja Cankarjev opus v svojem času umetniško-publicistično enciklopedijo življenja, tako velja isto za Krležo, le da prehaja pri njem tudi že po svojih snoveh v evropski in splošni svet, čeprav je Cankar kljub svojemu slovenstvu svetovljan in kozmopolitski humanist, prav tako kakor je Krleža kljub svojemu kozmopolitizmu globoko hrvatski in socialistično jugoslovanski. Fragmentov Cankarjevega socialistično-revolucionarnega spisa »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« ni objavil Krleža v »Književni republiki« (1924) le zaradi Cankarja in programatičnosti, marveč tudi zaradi sebe in svojega boja z razmerami. Zaradi Cankarjeve umetniške kvalitete je objavil fragment iz »Hiše Marije Pomočnice«, ki jo citira v prvem dunajskem pismu. V knjigi »Moj obračun s njima« brani Cankarjevega »Hlapca Jerneja« pred žurnalistično površnostjo, ker je »Obzor« to Cankarjevo klasično delo citiral pod naslovom »Knez Jernej«, prav tako pa okrca kritika Ivo pl. Brlica iz »Novosti«, ki ga s

krleževsko neprizanesljivo ironijo imenuje »začaranega princa«, ker je ob zagrebški uprizoritvi Cankarjevega »Pohujšanja v dolini šentflorjanski« delil publiki »moralistične lekcije«, za kar sam ni imel nobene moralne legitimacije. Iz nekega predvojnega razgovora s Krležo o Cankarju se dobro spominjam (bilo je na ljubljanskem kolodvoru ob priliki tiskanja »Balad Petrice Kerempuha«), da sva se pogovarjala tudi o Cankarjevi farsii »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«, ki se mi zaradi nejasnosti in alegoričnosti vidi še danes problematična. To sem povedal že takrat Krleži, ki mi je nato dejal: »Prvo dejanje začne genialno, potlej pa se izgublja nekam v meglo.«

Cankar je umrl l. 1918 kmalu po zlomu Avstro-Ogrske in takoj po ustanovitvi kraljevine SHS. Prvo obdobje Krleževega ustvarjanja se zaključuje tudi tam nekje, ker se novo začne s »Plamenom« (l. 1919). Kakor je v hrvaški književnosti po lastni izjavi v »Obračunu s njima« mlad navezoval svoje delo pri Kranjčeviću, Matoševih feulletonih in Nazorjevi liriki, tako je pri slovenski književnosti našel zvezo s Cankarjem umetnikom, polemikom in socialistom. Lahko celo rečem, da je tam, kjer je Cankar nehal, Krleža po svoje nadaljeval ter s svojim delom uporno stopil v svetovne tokove progresivne moderne umetnosti, kjer stoji Cankar trdno že s »Hlapcem Jernejem«. To dejstvo dokumentira literarno-zgodovinsko za Krležo tudi že 5. štev. francoske progresivne revije »Action« iz l. 1920, v kateri je v častni družbi Maksima Gorkega, Apollinaira, Bloka, Aragona, Coctaeuja in drugih zastopan tudi Miroslav Krleža s pesmijo »Le poeme du journaliste« — Tokinovim prevodom Krleževe pesmi »Pjesma novinar«, ki je izšla l. 1918 v danes redki Krleževi knjižici »Pjesme II.«

Francè Bezljaj

NEKAJ MISLI O ETIMOLOGIJAH

Raziskovanje izvora besed je kočljiva in zahtevna naloga, čeprav pri tem mikavna ne samo za jezikoslovca, ampak tudi za širši krog ljubiteljev.

Besede so v našem spominu povezane v celo verigo sistemov, po besednih družinah, po pomenskih kategorijah, po tipih motivacije in po njihovih funkcijah, po pripadnosti družbenim plastem, po stilistični vrednosti in dinamičnosti, da navedem samo nekaj najbolj regularnih asociacijskih poti, ki prihajajo v poštev. V tej notranji povezavi je že precej vsega tistega, za kar so stari Grki od Homerja in Platona dalje uporabljali termin *etymon* s prvotnim pomenom »resnica«. Zmote, ki nastajajo v teh asociacijskih sistemih, so za jezikoslovca posebno zanimive in so važno gradivo za psihologijo jezika.

Za izvor besed so se ljudje začeli zanimati prej kakor za druge jezikovne sisteme, ki spadajo v področje gramatike. Zveze med besedami najprej v enem in kasneje v različnih jezikih, so radovedneže privlačevale že davno prej, preden so v znanosti dozorele metode raziskovanja. Samo kot stranski produkt se je zraven rodilo jezikoslovje. Na naših tleh zasledimo na primer prvo napisano etimologijo že v kroniki opata Janeza Vetrinjskega za ime *Celovec-Klagenfurt*. Po njem jo je v petnajstem stoletju povzel papež Aenea Silvio Piccolomini,

ki je dodal zraven še svojo razlago imena *Ljubljana*. V osemnajstem stoletju sta se od Slovencev za raziskovanje besed posebno zanimala Popovič in Pohlin. Prvega priznava nemška znanost za duhovnega očeta besedne geografije in modernih lingvističnih atlasov. Pohlinu pa so se naši kulturni zgodovinarji po nepotrebem posmehovali in nihče ni niti opazil, da je njegova knjiga »Glossarium Slavicum«, ki jo je izdal leta 1892. na Dunaju, prvi poskus etimološkega slovarja pri Slovanih. V njem najdemo že nekaj presenetljivih metodičnih prijemov. Za njim je nato še Urban Jarnik izdal v Celovcu 1832. svoj »Versuch eines Etymologicon der Slowenischen Mundart«. Vmes so etimologizirali tudi drugi, naj ome-nim samo Vodnika in Linharta.

Takrat je znanstveno jezikoslovje šele začelo tipati za prvimi zanesljivimi prijemi, ki jih je odkrilo v primerjanju glasovne strukture posameznih jezikov. Vse etimologiziranje je slonelo sprva samo na zvočni podobnosti ter je šele s historično in primerjalno glasoslovno analizo dobilo nekaj trdnejših osnov. Tudi takrat smo bili Slovenci med prvimi, saj smo imeli Miklošiča, ki je že leta 1845 na temeljih nove vede izdal svoje »Radices linguae slovenicae«, osem-intrideset let kasneje pa svoj slavni »Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen«. V njegovi dobi so nas imenovali »narod filologov«.

Vendar se je Miklošič prej kakor kdorkoli drugi v Evropi zavedal, kako malo besed je mogoče etimološko zanesljivo izvajati naravnost iz skupnih osnov indoevropskega prajezika. Po kasnejši Meilletovi cenitvi komaj deset do pet-najst odstotkov. Miklošiča je bolj zanimala zgodovina besed, kolikor jim je mogoče slediti pri njihovih potovanjih skozi prostor in čas, ne pa tisto, v čemer je njegova doba videla bistvo etimologiziranja, namreč iskanja korenov, iz katerih naj bi se vse besede razvile. Utemeljil je znanstvene metode za študij adstrata, izposojenk vseh vrst. Njegove izsledke je kasneje utrdila in poglobila substitucijska fonetika, zakonitosti, po katerih posame en jezik glasove, ki jih v določeni razvojni dobi nima v svojem sistemu. Za to področje so klasična tla zgodnji stiki alpskih Slovanov z Bavarci in vrsta temeljnih pogledov v tej smeri raziskovanja se je izoblikovala na slovenskih krajevnih imenih, sprejetih v nemščino.

Etimologija je vedno prehitela razvoj jezikoslovja in terjala novih teoretičnih razčiščevanj. Preveč jih je, da bi jih mogel vse na kratko navajati. Ob koncu preteklega stoletja se je razmahnila še substratna teorija, študij jezikovnih ostankov izginulih narodov, ki so pustili bogate sledove posebno v imenih evropskih rek. Mnogo pozornosti so posvetili tudi otroškemu jeziku, saj ni jezika, v katerem ne bi bilo vrste besed, nastalih po principih otroške tvornosti, ki se je jezikovno mogla uveljaviti samo v veliki pradužbeni družinski skupnosti, čeprav še danes otroci na enak način začenjajo govoriti. Etimologija je razvila tudi smer »Wörter und Sachen«, povezani študij besed s stvarmi. Med njene pionirje spada tudi Slovenec Matija Murko. Dvajseto stoletje pa je posvetilo posebno pozornost psihološko utemeljenim nepravilnostim v glasoslovnem razvoju, tako imenovani ekspresivnosti in eufemizmu, jezikovnemu tabuju, na katerega so najprej postali pozorni v slovanskih jezikih. Vsemu temu se je pridružila še semantika, pomenoslovje, ki kontrolira razvoj besed z razvojem pojmov.

Iz iskanja razvoja besed se je razvila etimologija v raziskovanje strukture izraznega fonda v določenem jeziku. Samo osmešil bi se še, kdor bi se danes lotil izolirane besede ter jo skušal po kakršnihkoli fonetičnih kombinacijah spa-

jati s tem ali z drugim korenem. Preiskati je treba areal, na katerem se beseda pojavlja, njeno frekvenco v živem jeziku, zbrati zanjo po možnosti historično dokumentacijo, določiti njeno mesto v pomenski kategoriji, kateri pripada, analizirati njeno semantično vrednost, zraven seveda tudi celoten semantični obseg in njegov razvoj z vsemi dokazilnimi paralelami, nato pa še pretresti vse glasoslovne in kulturno zgodovinske možnosti, kdaj se je beseda mogla takšna pojaviti v jeziku. Etimologija pri tem niti ni važna, saj se ponavadi pokaže kar sama od sebe, ko sta človek in celotni problemski sklop dozorela dovolj daleč. Žal pa po Miklošiču ni bilo več Slovenca, ki bi se posvetil sistematičnemu študiju slovenskega izraznega fonda. Miklošičeva spoznanja in ideje je dalje razvijala tuja veda in čeprav je naša jezikoslovna tradicija presenetljivo bogata in vsestranska, se vendarle dahašnji delavec mnogokrat zgrozi, kako malo pozornosti so generacije po Miklošiču posvetile širšim analizam slovenskih besednih družin in pomenskim kategorijam v njihovem celotnem obsegu, kljub temu, da je to mladodane edina pot, po kateri je mogoče reševati manj evidentne probleme.

Naj navedem samo en zgovoren primer, kako nevarno je etimološko preiskovati izolirane besede. Dlje kakor sto let kroži v strokovni literaturi o germanskih izposojenkah v slovenščini beseda *bula*, *bulja* »nadev« z glagoli *bulati*, *buljati*, *fulati* »polniti klobase«, ki naj bi bila izposojena iz srednjevisokonemškega *vulle* »nadev«, *vullen* »polniti« (Matzenauer, Cizí slova 123; Kranzmayer, Teuthonista XIV 86; Striedter-Temps, Deutsche Lehnwörter im Slovenischen, 95). Nihče pa se ni zmenil, da so poleg teh v isti pomenski kategoriji tudi številni primeri z *-dl-*, npr. *budla* »nadev v pečenci; koruzni cmoki s slanino«; z nadevom polnjeno koruzno testo«, poleg *budelj* »nadev, s seseklanim mesom in jajci opoტიčen kruh« in glagola *budlati* »polniti, nadevati«. Niti enega primera ne poznamo, da bi se starovisoko ali srednjevisoko nemški *-ll-* razvil v slovensko *-dl-*. Bliže je latinsko *botula* »drob«, staroitalijansko *abboddire* »nacpati z jedjo«, francosko *boudin* »klobasa« iz ne dovolj pojasnjene osnove *bod-*, ki je morda s stališča romanistike ekspresivna (Wartburg, Französisches Etymologisches Wörterbuch I, 420). V slovanskih jezikih najdemo poleg slovenskih primerov še češko moravsko dialektično *budík* »nadevan svinjski želodec« in *budulínek* »z jedjo nacpan otrok«. S stališča slovenščine spadajo te besede po svoji glasovni podobi in raznoterosti v plast predslovenskega, vulgarno latinskega ali ilirskega substrata.

Pri slovenskem pridevniku *brhek* »postaven, lep, živahen« poleg *brdek* so mislili včasih, da je izposojena iz srednjevisokonemškega *brēhan* »glänzen« (Miklošič, Etym. Wb. 22; Perušek, JA XXXIV 33; Berneker, Etym. Wb. I 86). Toda Miklošič je že v dodatkih k svojemu slovarju in v primerjalni slovnici povezal *brhek*, *brdek* z *bridek*. To mnenje je sprejel tudi Ramovž, Hist. gram. II 218. Nihče pa ni pomislil pri tem na nekaj slovenskih glagolov, znanih iz ljudskega jezika, npr. gorenjsko *naj ti brkne* »naj ti tekne«, *živina se obrsne* »odebeli«. Te besede še niso zašle v strokovno literaturo, čeprav imajo bližnje sorodstvo v češkem moravsko dialektičnem glagolu *brchať se* »okrevati, popravljati se« poleg *brsat se*, *břesat se*, *berchat se*, v slovaškem *brchať sa*, poljsko dialektično *wybrachtać się* »spraviti se pokoncu«. Sodeč po glasovnih variacijah, so te besede ekspresivne, vendar nedvomno zahodnoslovanska skupna dediščina in naše *brhek* je pomensko tako čudovito blizu, da moremo videti v dubletu *brdek* kvečjemu besedno križanje s pomensko dokaj oddaljeno družino *bridek*.

Pred leti sem se zastonj trudil, da bi našel kakršnokoli razlago za besedo *paloba*, ki pomeni v goriških Brdih jurčka. Nikjer v sosednjih jezikih ni bilo nič podobnega. Šele, ko sem zbral od občine do občine bogato sinonimiko za »*Boletus edulis*«, mi je veriga oblik *palomba*, *kolomba*, *golomba*, *golobaj*, *golobanja*, *glibanja*, *gribanja*, *gobanja*, *glivanja*, *grban*, *grbanj*, *grvan*, *garvan*, *vrganj* itd. pojasnila, kako so se križale med seboj izvedenke iz osnov *goba*, *gliva* in *grib* ter da spada brdska *paloba* in belokranjsko *vrganj*, ki se nadaljuje daleč na srbohrvaško ozemlje, v isto besedno družino. Vsaka tvorba posebej je doživljala nato še nove eufemistične spremembe, dokler je na miselnost ljudi deloval nabiteljski tabu. Ko sem primerjal med seboj bogato ljudsko sinonimiko za rastlino *Chelidonium majus*, so se imena *senodolka*, *sidolka*, *cingola*, *cengulja*, *ceduljka*, *kemenica* in podobno s srbohrvaškimi paralelami *cingola*, *cimbola*, *cindola* in številnimi drugimi, sama od sebe pokazala za ljudsko etimološke prilagoditve grško-latinskega imena *Chelidonium*.

Skoraj stoletni presledek v kontinuitete raziskovanja nas postavlja pred mučno dejstvo, da je treba vse slovensko besedno gradivo pretresti še enkrat od kraja po danes veljavnih principih. Celo pri Štreklju, ki je napisal zadnjo slovensko etimološko monografijo »*Lehnwörterkunde*«, govorimo lahko samo o skrbno preiskanih drobcih in duhovitih domislicah, ne pa o sistematičnem delu. V dvajsetem stoletju smo daleč zaostali za evropskim povprečjem. Nima mo še celotnih analiz romanskega in germanskega adstrata v slovenščini. Letošnji poskus Berlinčanke Striedter-Tempsove »*Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*« nas metodično in slavistično ne zadovolji. Tuji avtorji vedno raje posegajo po slovenskem gradivu, saj postaja zaradi svoje zanemarjenosti prava »zlata jama«, iz katere lahko črpaš po mili volji in skoraj ni mogoče, da ne bi našel česa novega. Ne morejo pa opaziti vsega. Zanje je na primer *ura* izposojeno iz nemškega *die Uhr*. Vendar velja to samo za pomen »*horologium*«. Nemške izposojenke so pri nas praviloma dolgo padajoče poudarjene in res je *úra* tako intonirana v vseh narečjih, ki še dobro razlikujejo naglas. Toda *úra* v vseh drugih pomenih »čas, nevihta« je rastoče poudarjena in se tudi pomensko razvojnokrije z romanskim razvojem iz latinskega *hora*. To mora biti izposojeno naravnost iz romanščine. Slovenski izrazni fond lahko do kraja in sistematično raziščemo samo sami. Kar se je dalo mimogrede in brez naporov opraviti, je bilo že zdavnaj opravljeno. Korekture in dopolnila pa odpirajo nove, neznane svetove.

Slovenski izrazni fond je nenavadno bogat. S stališča slavistike je arhaičen. V vsakem narečju se je ohranilo nekaj izrednih starin. Če pa vse skupaj seštejemo, je tega toliko, kot nikjer drugje pri drugih slovanskih narodih. Dolga stoletja se je vsaka pokrajina razvijala po svoje, brez tesnejše povezave z drugimi, in to je pustilo v jeziku globoke sledove. Ker je bila pri tem slovenščina jezik ene same socialne plasti prebivalstva, je neverjetno dolgo ohranila značilne poteze specifične tipičnosti. Kmečki jezik je bil vedno konkreten in nenavadno točen v ostrih pomenskih distinkcijah. Zato je izredno pestra in bogata naša ljudska geografska in poljedelska terminologija s konstantnimi podedovanimi pomeni. Za naše *ozebnik* »kamin« so edine paralele cerkvenoslovansko (*zenbon*) »raztrgam« in rusko dialektično *zjabra* »globel s strmimi robovi«. Za naše *znubelj* je edino sorodstvo staro rusko *znyb* »peč« itd. Starine se ohranijo samo v obrobni predelih s konservativnimi življenjskimi pogoji.

Smo pa tudi edino ozemlje v Evropi, kjer se stikajo vse tri največje jezikovne sfere, slovanska, romanska in germanska. Tisoč let so vplivale druga na drugo. Če bi kdo zbral ne samo vse izposojenke, ampak tudi vse kalke, fraze in miselne zveze, ki smo jih Slovenci prevzeli iz romanske ali iz germanske sfere, ne bi napisal samo velik del naše kulturne zgodovine, ampak bi bili rezultati dragoceno odkritje tudi za romanistiko in za germanistiko. Vse to spada k modernemu pojmovanju etimološkega raziskovanja. Poleg tega smo naseljeni na geografskem vozlu, na važnem sečišču prostranih bazenov: mediteranskega, alpsko srednjeevropskega, panonskega in balkanskega. Vsak je razvil svoje posebne miselne strukture, ki segajo v slovenščino in se na našem ozemlju prepletajo med seboj. Za jezikovno paleontologijo, za študij substratnih elementov, pa ni naše ozemlje nič manj zanimivo kakor centralne Alpe, Pireneji, Karpati in otoki v Mediteranu. Vse to pa še pričakuje svojih sistematikov.

Moderen etimolog je vsaj nekoliko okužen od idej strukturalizma in ne razmišlja samo o podrobnostih, ampak tudi o celoti. Stratigrafija jezika, razvrščanje gradiva po plasteh, ki so ga zanesle v jezik, je tudi nekakšen prerez skozi njegovo zgodovino. Še bolj popolno sliko dobimo, če pritegnemo k analizi tudi imenoslovje. Iz geografskih imen vseh vrst se da rekonstruirati proces kolonizacije ozemlja, etimologije imen zaokrožijo stratigrafski prerezi, ker besede vendarle popotujejo, imena pa ostanejo na kraju, kjer so bila nekoč dana.

Seveda zahtevajo imenske etimologije še več previdnosti kakor besedne, ker nam pri imenih največkrat manjka semantično vodilo. Če se neka vas imenuje na primer *Pekre*, bomo sicer našli v Pleteršniku tudi apelativ *pekre* poleg *petre* iz skupno slovanskega *petro*, vendar je ime komaj mogoče razložiti iz tega apelativa. Oblika *pekre* je mlada dialektična disimilacija kakor *knalo* poleg *tnalo*, in če si ogledamo vsa takšna imena v akuzativu množine tipa *Doslovče*, *Bate*, *Braslovče*, gre pri njih vedno za nekdanja stanovniška imena. Zato je lažje sponirati praslovjanski pridevnik *pěkrъ* »lep«, soroden z latinskimi *pulcher*. Ime je nastalo torej iz zveze: *grem* v *Pěkrę* = »grem v Lepotce«. Takšna imena se najdejo tudi drugod pri Slovanih in na pretek je primerov, da so se v imenih ohranile stare besede, ki so v živem jeziku odmrle. Saj imamo na primer *Drežnica* iz staroslovanskega *dręzga* »gozd« ali *Utik* iz starega *lutik* »vrsta porasta« in še mnogo podobnih.

Raziskovanje izraznega fonda je torej obširno in zapleteno področje, ki ga ni lahko v celoti obvladati. Nikoli se ni mogoče zanesti na to, kar je bilo že nekoč opravljenega. Razen Miklošiča, ki je imel čudovito intuicijo in je bil na vse strani enako razgledan in oprezen, ni bilo pri nas niti enega etimologa, na katerega trditve bi se dalo brez kontrole zanesti. Niti Štrekelj, ki se je največ ukvarjal z adstratom, se ni zavedal praktičnega pravila, da beseda z bogato pomensko vsebino ne more biti izposojenka. Tuje besede so sprejete vedno v enem samem, konkretno določenem pomenu, tudi če so jih v izhodnem jeziku imele celo vrsto. Vedno bolj obsežni in podrobni slovanski slovarji vseh vrst nudijo še mnogo paralel za besede, ki so se zdele v slovenščini popolnoma izolirane.

Pri vseh Slovanih se leksikologija v zadnjem desetletju krepko razvija. Povsod se zavedajo, da so veliko zamudili. Tudi pri nas ji začenjamo posvečati vedno več pozornosti in počasi se množe tudi vrste delavcev, čeprav je grozilo, da bodo popolnoma izumrli.

IME SLOVENEČ

(Po seminarski nalogi Toma Korošca priredil za tisk F. Bezljaj)

Ime so torej s precejšnjo gotovostjo šele tujci posplošili na vse Slovane. Z njihovim imenom je tesno povezan tudi razvoj apelativa *sclavus* »suženj«. Kolikor je znano, je apelativ s tem pomenom prvič izpričan v bizantinsko grški obliki *sklabos* že v šestem stoletju. Prodrlo je tudi v albansko *klaf* in aromunsko *sklau*, kar bi kazalo na balkansko poreklo. V južni Italiji se pojavi v enajstem stoletju v latiniziranem *sclavus*, odkoder se je razširilo v vse romanske jezike: it. *schiaivo*, fr. *esclave*, prov. in katal. *esclau*, špan. *esclavo*, port. *escravo*. Na nemških tleh se v devetem stoletju rabi v latinski listini ne s pomenom »suženj«, ampak samo »ein weniger sesshaftes Individuum«, šele kasneje je *sklave* »suženj«. (Aebischer, Arch. romanicum XX, 1936). Čeprav povezuje Mikkola, Urslav. Gramm. I 7 ta apelativ z irskim *slougos* »sluga«, Otrebski, Słowiane pa misli na neko slovansko **slav* »sluga«, je težko omajati zvezo med imenom Slovanov in temi izrazi za pojem »suženj«. Dovolj je na razpolago zgodovinskih pričevanj o trgovini s slovanskimi sužnji. Najprej se je s to kupčijo ukvarjal Bizanc, kasneje Benetke in Genova, osumljen je tudi Dubrovnik, čeprav je zadnji kasneje ponosno odklonil izvoz zamorcev v Ameriko. Ko so prevzeli vodstvo Turki, je bilo Skopje pred prvim potresom največji suženjski trg na svetu. Slovelo je tudi Smederevo. Kordovski kalifi so imeli telesno stražo desettisoč balkanskih Slovanov, seveda kupljenih. Začetki domačega fevdalizma so pri Slovanih na Balkanu in v južni Rusiji tesno povezani z izvozom živega blaga. Zato je etimologija apelativa »sclavus« dokaj verjetna.

Mnogo več težav pa povzroča etimologija imena Slověne. Med najstarejše ljudske etimologije spada gotovo perzijska, ki izvaja ime *Seklabi* iz besede *sek* »pes«. Praoče Slovanov, slepi sin Jafetov, je štiri leta sesal pri psici. To je daljni odmev bajke o ustanovitvi Rima. Drugo znano razlago je napisal 1374. leta kronist Přibit Pulkava. Izvajal je ime iz osnove *slov-* v *slovo*, *sloviti*. Slovani so torej tisti, ki govore razumljivo. K tej razlagi so se v novejšem času večkrat vračali. Tretjo poznano etimologijo je postavil Dobrovský v članku »Untersuchungen, woher die Slawen ihren Namen erhalten.«* Po analizi funkcij sufiksa *-ěninъ* / *-janinъ* je sodil, da mora biti osnova topografsko ime, ki ga je rekonstruiral v **Slovy*. Njegovo mnenje je naprej razvil J. P. Šafařík, ki je primerjal Dobrovskega **Slovy* z litavskim apelativom *salavà*, *salà* »otok«. To je izvedeno iz glagola *salti* »teči« in izpričano v baltskih imenih *Salantas*, *Nasaliten* (Fraenkel, LEW 758) in nima nič skupnega s poljskim *ślawa*, kot je mislil Šafařík. J. Perwolf pa je iskal Dobrovskega **Slovy* v kašubskem krajevnem imenu *Słowno*, nemško *Schlawe*, v hist. dokumentih *Slawena*, *Zlawe*, *Zlowe*. Kasneje je J. Hošek v ČMM 1891 suponiral v Dobrovskem **Slovy* neki koren **slovъ* »hrib, gora«. Tudi neka anonimna poljska publikacija, ki je izšla v Parizu 1861 pod naslovom »Rodowody Słowian, Polska i Ruś« suponira osnovo *Slav* kot v topografskih imenih *Slovo*, *Sal*, *Szal* s pomenom »lowland«.

* V Abhandlungen eines Privatgesellschaftin Böhmen. Prag 1784, str. 268—298; dalje glej tudi »Slovou li Slované od slávy čili od slova?« ČCM, 1827, I, str. 80—85. Spajanje osnove **slъ* in *sloviti* je seveda nevzdržno.

Manj pomembne so druge razlage. Grimm je izhajal iz neke suponirane osnove **sloba*, **svoba*. Mislili so celo na *člověk* > *slověk* > *Slověn* (tako npr. Čelakovský v ČČM 1837, 53 d.). Nedostopne so mi publikacije Moroškina in Lehničkega, ki jih citira Niederle, SS II 2, 481 d., po katerem povzemam tudi razlage, ki jih samo mimogrede omenja, npr. od *skala*, od *glava*, od *selo*, od *slavec*, od *slati* in podobno.

Resni filologi kakor Miklošič (EW 308), Jagić (JA XXIII 572 in XXIV 583); P. Kretschmer (JA XXVII 232) odklanjajo vse poskuse etimologije od kraja.

Vedno znova pa so se zatekali k osnovi **k'leu-*, izpričani v *slava*, *slovo*, *sluti*. Iljinskij je videl v imenu deležniško izvedenko iz glagola *slověti*, torej naj bi *slověn-* pomenilo »človek, ki govori razumljivo«. (O nekotorych archaizmach, 1902.) S to razlago se je strinjal tudi Niederle, Slovanské starožitnosti II, 2, 469 d., ki je opozarjal na antitezo v imenu *Němьcb* iz *němь* »nerazumljiv«. Navajali so tudi albansko nacionalno ime *šk'ipetar* iz *šk'pon* »razumem«. V borbi za nacionalno uveljavljanje je bila ta razlaga dolgo priljubljena. Vendar je Brückner leta 1924. postavil diametralno razlago imena in iskal izhodišče zanj v pragermanskem glagolu *slavēn* »molčati«. Baudoin de Courtenay, Język Polski III, 1916, 62 d. pa je sodil, da ime sploh ni nastalo pri Slovanih, ampak v tuji, verjetno latinsko-grški sferi. Tujci so samo germanizirali nenavadno pogostna slovanska antroponima na *-slavь*, tipa *Radoslav*, *Miroslav*, *Stanislav*. Podobno se v grških imenih pojavlja *-klēs*. Po Otrębskem naj bi to *-slovь* v antroponimih pomenilo »član družine«. Tudi Zubatý (LF 1902, 220) je menil, da je *Slověn-* moglo nastati po hipokoristični krajšavi nekega starega kompozita, kjer je bil v prvem ali drugem delu element **k'levos*, **sloves*, **sleves*. *Slověn-* bi se šele kasneje priključilo deklinaciji na *-janinь*, *-jane*. Drugo pot je ubral J. Mikkola (RFV III, 1902) in kasneje v uvodu v svojo Urslavische Grammatik. Ime Slovene povezuje z grš. *laós* iz starejšega *slavós* in irskim *sluag* »polk, truma, vojska« iz *slou* — *gos* »sluga«. Prvotni pomen naj bi se glasil »član plemena«. Tudi J. Suttnar v Jagićevem zborniku 612 izhaja iz suponirane slovanske osnove sluga z izhodnim pomenom »deček, mož, človek«. Kasneje je M. Rudnicki, Sl. Occ. VII, 486 suponiral tudi dubleto **sleu-*, **slou-*, **slu-* »teči«, ki naj bi odgovarjala osnovi **sreu-*, **srou-*, **sru-* izpričani v slovanskem apelativu *struga*. Nedostopna pa mi je razlaga L. Massinga, Slawisch-germanische Lehnwortkunde 1927. leta.

(Se bo nadaljevalo)

Francè Jesenovec

GOVOR SLOVENSKEGA OTROKA

Otroški govor je nedvomno posebna vrsta človeškega govora, saj ga od govora odraslih ljudi ločijo stvari, kakor so: njegov razvoj, čisto posebni jezikovni pojavi, posebna govorna melodija, nenavadno število hipokoristik ali ljubkovalnih izrazov in deminutiv ali pomanjševalnic, dalje dolga vrsta analogij ali nalik, svojevrstne metafore in podobe, posebne kontaminacije ali strnitve, metateze in nazadnje povsem izredne haplogologije, krajšanja in izpusti ali elizije.

NASTANEK IN RAZVOJ OTROŠKEGA GOVORA

V prvih treh mesecih življenja dojenček samo joka in kriči. S temi glasovi, ki so pač še nehoten, spontan izliv močne neugodnosti, torej afekta, nima otročiček še nikakega namena, da bi kaj povedal tistim, ki so pri njem. Potemtakem še ne govori, marveč samo izraža to ali ono neugodnost z vokali, bodisi z monoftongi, bodisi z diftongi e-jevske barve, kakor so e, ee, ue (vekatil!).

V dobi od treh mesecev do enega leta starosti pa otrok že nejasno artikulira posamezne glasove. A to nejasno tvorjenje glasov ni še zmerom nič drugega kakor neko grgranje, gruljenje in brbljanje. Na tej stopnji otroškega govora se vokalom že pridružijo soglasniki, a še vedno otrok nič ne sporoča tistim, ki so v njegovi bližini, še zmerom so ti glasovi in zlogi samo izliv otrokovega afekta, vendar to pot ne več toliko izraz neke neugodnosti, kolikor bolj izraz ugodnosti in udobja, ki ga otrok občuti, recimo, po dobri jedi, po mirnem spanju ali po prijetni vožnji. Zato otrok v podobnih primerih »prede kakor muca« in govori sam s sabo ter to »predenje« že spremlja z mimiko in kretnjami. Seveda je ves ta izraz otrokovega zadovoljstva še zmerom nepopoln, je šele vaja za pravi artikulirani govor, saj je izražen nekako z glasovi e, a in uvularnim r: er, re, ere, ra, era ipd.

Naslednji stadij otroškega govora imenujemo eholalija in obsega dobo drugega in tretjega leta otrokovega življenja. Tedaj namreč otrok že dojema tuje glasove in jih tudi začne posnemati -eho-. V tem stadiju otrok že tvori zloge iz zapornikov m, p, b, t in d ter samoglasika a, torej zloge: ma, pa, ba, ta in da. Hkrati pa te zloge rad podvoji, tako da nastanejo znane reduplikacije ma-ma, pa-pa, ba-ba, ta-ta in da-da. Sprva so to v resnici le posamezni zlogi in nič več. Šele ko otrok dojame njihov pomen, šele ko razume, da je ma-ma mati, pa-pa oče, da-da ded, šele takrat postanejo v otroškem govoru ti zlogi besede in šele tedaj utegnemo reči, da je otrok spregovoril, da zna govoriti. Kajti te besede so sedaj postale celó stavek, saj otrokov klic ma-ma! pomeni sporočilo in vabilo: mama, pridi! — mama, pomagaj! — mama, vzdigni me! To so tako imenovani enobesedni stavki.

Od takih stavkov pride otrok kmalu do pojmov, kar posamezne besede v prvi vrsti izražajo. Seveda to nikakor še niso splošni pojmi, marveč šele posamezni, individualni. Tako mu npr. beseda »hov« sprva še ne pomeni psa nasploh, ampak le njegovega kužka, njegovo igračo. A v drugem letu že napreduje od posameznih pojmov do splošnih, vendar še ne popolnoma, kajti sprva so otroku vsi moški »ta-ta«, kasneje pa »tic«, ko se mu je prej posrečilo ločiti očeta od drugih moških. Do popolnih splošnih pojmov pa se povzpne otrok šele v tretjem in četrtem letu.

Od poldruega leta dalje začne otrok delati stavke iz več besed. A tudi ti stavki so sprva le izraz afekta, zato so prvi njegovi stavki pač le želelni. Ob koncu drugega leta pa že govori tudi proste pripovedne in vprašalne stavke, a šele konec tretjega leta napreduje do zloženega stavka. Ta je najprej priredje brez vsakih veznikov, ti namreč pridejo na vrsto šele kasneje in s tem poleg priredja tudi podredje.

Na prehodu iz tretjega v četrto leto dela otrok predvsem vprašalne stavke, kajti takrat nastopi v njegovem govoru znameniti »zakaj«. Najprej je ta »zakaj« zopet le prikrita želja — zakaj ne smem tega ali onega; šele nato se pojavi tisti

splošni: zakaj to, zakaj ono. Čisto nazadnje dojame otrok kategorijo časa — kdaj, od kdaj, do kdaj.

Med besednimi vrstami nastopijo seveda najprej imena, in sicer samostalniki, za njimi takoj sledi glagol, potem šele druge besedne vrste, med katerimi je posebna težava z zaimki, zlasti z osebnima zaimkoma jaz in ti, kajti otrok nikoli ne reče sebi jaz, marveč rabi le svoje ime. Tako ga pač starši kličejo, a otrok jih dobesedno posnema. Če mu rečemo »ti«, ne zna odgovoriti z »jaz«, marveč rajši ponovi svoje ime. Podobno nam na vprašanje — ali boš — ne zna odgovoriti »bom«, ampak bo rekel »boš«, torej bo zopet ponovil našo besedo. Kar se tiče rabe trdilnih in nikalnih stavkov, je treba ugotoviti, da otrok prej zna delati nikalne stavke kakor trdilne, ker mu je *ne* pač bližji kakor *da*...

Že zgoraj smo ugotovili, da med soglasniki otrok najprej artikulira ustnične in zobne zapornike m, p, b, t in d, medtem ko sta velarna zapornika k in g kasnejša. Med spiranti tvori najprej palatalni j, pozneje dentalne, a nazadnje šele dentalni likvidi l in r, saj mu r zaradi tresenja jezikovne konice dela največjo težavo. Zato ga otrok prav dolgo dobo nadomešča z j ali z l, pa tudi namesto l-a in g-ja dolgo nastopa j. Pogosto pa otrok težko artikulacijo r-a kratko in malo opusti. Od tod izvirajo v otroškem govoru oblike: kjava ali kava za krava, tli za tri, bajon za balon, bjatec za bratec, gejda za grda, zdjav za zdrav, kuha za kruha, huška za hruška, hvaja za hvala. Prim.: »Hvaja Boju i maki božoj, bjatac Ivica zdjav.« Ante Kovačić, U registraturi II, 1919, str. 13.

NEKAJ ZNAČILNOSTI OTROŠKEGA GOVORA

V besedi so za otroški govor vsekakor najvažnejši poudarjeni zlogi, ker so pač ti najbolj slišni. Zato otrok zlasti sprva izgovarja samo te, med nepoudarjenimi zlogi pa govori le predtonični in posttonični zlog, medtem ko več kakor trizložnih besed sploh ne izgovarja. Pri tem seveda nastopa dolga vrsta elizij in haplogij tako pri posameznih glasovih kakor tudi pri zlogih. Prim.: di za kadi, pan za zaspan, ba za jabolko, tanci za vstani, koti za piškoti, me za mleko, ta za tramvaj, basa za klobasa itd.

Melodijo govora loči že dojenček, saj kaj kmalu razlikuje prijazen govor od osornega, domači govor od tujega. Že od drugega leta dalje loči tudi ritem in ga skuša posnemati. Pri tem se otroci radi z govorom poigravajo tako, da ga potvarjajo, preobračajo besede, brbljajo tjavendan, namenoma prehajajo v latovščino (zakaj miza ni pomita = lajakate lizamite linite litapomite) ali v patovščino (jaz ti rečem = japaz tipi repečepem). Podobno se poigravajo z rimami, ne glede na to, da iz njih nastajajo popolni nesmisli in pravcate neumnosti: Aci — paci, biza — liza, muca — buca. Tudi preproste matere znajo otroku peti v rimah in tako pospešujejo tvorbo rim pri otrocih. Prim. tole pesmico:

*Dirja, dirja v Kranj
po kostanj,
v Loko
po moko,
v Kamnik
po slamnik,
v Kurjo vas
po par klobas ...*

Zgoraj omenjeni prvi otroški zlogi ma, pa, ba, ta in da imajo hkrati velik pomen za splošno lingvistiko. Tako imamo iz zloga »ma« vrsto besed v vseh indoevropskih jezikih za mater: mama, maia, mam, mater, meter, mati, matar, Mutter. Iz zloga »ba« tudi tele besede za mater: baba, baka, in za očeta: babbo, babajko, baba. Iz zloga »na« besede za mater: nana, nanne, nona, nuna. Iz zloga »pa« besede za očeta: papa, popa, pop, papst. Iz zloga »ta« besede za očeta: tata, ata, tate, tati. Iz zloga »da« besede za starega očeta: dada, deda, ded, dedo, djadja. Iz zloga »pa« besede za jed: pap, papa, papare, papati itd.

Vse te in podobne reduplikacije naštetih in še drugih zlogov in dvozložnih besed so znane tudi slovenskemu otroškemu govoru. Prim.: papa, pape, papati, papanje, pupa, pupati, čič, čiča, čičati, čičanje, luka, lulati, lulanje, kaka, kakati, kak, »to je kak« = pusti, to je grdo!

Prav po reduplikaciji nastanejo v otroškem govoru čisto novi slovenski samostalniki in glagoli, kakršnih kasneje govor odraslih ljudi ne pozna več. Tako je iz otroškega samostalnika »pisa« nastal redupliciran glagol pisa — pisa, podobnega nastanka je glagol teka — teka. Posebno so v otroškem govoru priljubljeni reduplicirani samostalniki za živali, posneti po glasovih, značilnih za te živali. Prim.: mu-mu (krava), hov-hov (pes), gaga (gos), mjav-mjav (mačka), put — put (kokoš) itd.

Jasno je, da so za otroški govor izrednega pomena pomanjševalnice in v zvezi z njimi ljubkovalni izrazi. Pomanjševalnice tvori slovenščina predvsem pri samostalniku, glagolu in pridevniku. Napravljene so bile najprej pri samostalniku, se od tam razširile tudi h glagolu in se kasneje tamkaj popolnoma osamosvojile.

Pri glagolih so posebno plodovite manjšalne pripone -k-, -c- in -lj. Za -k- prim.: sedkati, stopkati, čičkati, proskati, zibkati, papkati, pupkati, lulkati, ujckati, ujčkati, pojčkati, odenčkati, umivčkati, ljubčkati, srčkati. Za -c- prim.: papcati, pupcati, tekcati, ajcати, jokcati, kakcati. Za -lj- prim.: migljati, rezljati, šumljati, skakljati, sekljati, stopicljati, drobencljati, zvončkljati, smehljati se itd.

Pri samostalnikih delamo manjšalnice z znanimi pripornami -e, -ika, ək, -ka, -ica, -əc, -ca, -ce in -ič. Prim.: otroče, mucika, srček, punčka, steklenička, bradavička, kozica, bratec, klopca, telesce, pobič itd. V naših severnih narečjih je razširjena tudi deminutivna pripona -ej, ki nasploh v knjižnem jeziku ni znana, a jo je vpeljal vanj Prežihov Voranc. Prim.: atej, dedej, ljubej itd.

Pri pridevnikih pa izražajo manjšanje predvsem tele pripone: -at, -ljat, -kast, ək, -ək + kast, -hen, -ək + hen, -c + hen. Prim.: kiselnat, grenkljat, sivkast, črnkljat, črnkljast, jajčkast, majhen, majcen, majčken, mičken, micen, drobčen, drobčken, pridkan, fletkan, srčkan, luštikan itd.

Za številnimi pomanjševalnicami in ljubkovalnimi izrazi prav malo zaostajajo v otroškem govoru personifikacije, saj otrok od vsega začetka ravna s svojimi igračkami, kakor bi bile živa bitja. Celó deklice pri štirinajstih letih in še čez ravna s svojo »pupo« kot z živo punčko. Od tod tudi raba roditelja za tožilnik pri predmetih. Prim.: daj mi lubčka! daj mi sinčnika! Še posebej pa je ta raba ustaljena pri jedeh in pijačah, ker gre v tem primeru hkrati za delne roditelje. Prim.: mama, kuha! mama, vinčka! Mlekca!

Ljubkovalna imena nastopajo zlasti pri osebnih imenih, kajti pri njih so največ v rabi deminutivna obrazila, razne haplologije in poigravanja z besedami. Naj jih nekaj navedemo: Božo, Medo, Anka, Anica, Ani, Anika, Ančica, Anček,

Joži, Oži, Veri, Zofi, Tilka, Tilček, Anuška, Nuška, Nuši, Nušica, Francelj, Franček, Franček, Franci, Aci itd.

Skoraj vsi lingvisti so mnenja, da je bil prvotni človeški govor verjetno prav tak, kakor je danes otroški govor. Le to je vprašanje, kako se je prvotni govor človeškega rodu razvil, kajti otrok se nauči govoriti od odraslih ljudi, ko jih posluša in jih zato začne tudi posnemati. Glede izvora našega govora danes najbolj prevladuje evolucijska teorija, ki nas uči z indukcijsko metodo in ob primerjanju z otroškim govorom, da je bil prvotni govor podoben govoru današnjih primitivcev in da je bilo delo tisti činitelj, ki je človeka iz gestikulacijskega govora privedel do besednega govora (tako učijo Noire, Jespersen in Wundt).

Berta Golob

INTERPRETACIJA POEZIJE

(Sestavni del literarnoestetske vzgoje na osnovni šoli)

Skoraj ni otroka, ki ne bi na ta ali oni način ljubil pesmi. Večina otrok se z njo že zgodaj spozna in postane jim nežna spremljevalka otroštva. Ta pesem je navadno povezana z melodijo. Razmeroma kmalu pa se seznanjajo otroci tudi z ostalo poezijo in jo vselej navdušeno sprejme. Vezana beseda je vpletena v njegovo igro zelo pogosto tudi v obliko preštevalnic. Z otrokom vred raste in se spreminja tudi odnos do nje. Na splošno velja, da imajo otroci v nižjih razredih snovne šole pesmi še zelo radi. Radi jih bero, deklamirajo in se jih uče na pamet.

Navdušenje za vezano besedo pa skoraj čez noč splahni. V višjih razredih učenci poezije ne doživljajo več izrazito, le redkokdaj se nad pesmijo navdušijo. Ostane jim nedoživeta in nerazumljiva. Neprimerno raje imajo književnost kot slovnico, toda brez navdušenja ostanejo, kadar je na vrsti pesem. Tudi na pamet se je ne nauče več radi. Ujeti so v svet proze, zanimajo jih fabule in napetost dogajanja, pesem pa jim ne sprošča emocionalnosti. Nekateri imajo tudi o pesnikih samih že nezdrave predstave. Pesnik jim pomeni nenavadnega človeka v posebnem odnosu do svoje okolice. Ni se mi primerilo samo enkrat, da so me učenci vprašali, ali je res Prešeren pisal le takrat, kadar je bil pijan (zakaj je pri mnogih ljudeh Prešernova pijanost prerasla njegovo umetnost?) in ali so res pesniki »čudni«
ljudje. Če so pri sošolcu odkrili, da je zložil kak verz, so ga s posebnim užitkom zatožili, češ, da piše pesmi, kar naj bi pomenilo, da je odslej z njim nekaj narobe. Le zelo redki učenci so postali zavzeti, toda skriti občudovalci poezije.

V okviru literarnoestetske vzgoje ne moremo in ne smemo mimo interpretacije pesmi, ki je prav v osnovni šoli posebno važna. Tu so že dani pogoji, da se bo mladi človek od poezije daleč odmaknil in se ji kasneje v življenju verjetno nikoli več približal ali pa da jo bo pozitivno doživljal in znal najti zanjo polno estetsko vrednost.

Svet poezije je tako globok in raznolik, tako bistven pri etičnem in estetskem osveščanju mladega človeka, da nam mora biti resnično žal, če mu tega

sveta nismo dovolj zavestno odstirali. Pesem vzdušje mladega človeka obogati, zato je naša naloga, da ustvarimo vzdušje za njeno doživljanje. Tako bomo v učencu oživljali tisto, kar je v njem nepričakovano zamrlo. Z novo vezjo ga bomo priklenili k leposlovju, da se bo v naši knjižnici začela prazniti tudi tista polica, kjer stoje nedotaknjene pesniške zbirke.

Vendar — kako to doseči? V prvi vrsti bi morali skrbeti, da učenec ne bi doživel čustvenega odklona od pesmi. Tako bi ga obvarovali pred estetsko praznino, ki jo je na tihem povzročil ta čustveni premik. Vendar je nepretrgano zvezo med otrokom in njegovo naklonjenostjo do pesmi težko vzdrževati. Učenec je zdaj v rokah enega učitelja zdaj drugega, v višjih razredih pa ima morda še manj sreče. Učne moči se menjavajo, včasih slovenskega jezika niti ne poučuje slavist. Nesreča je tudi v tem, da v berilih pesmi niso najbolj primerno izbrane, razvrednoti pa jih še naša površna interpretacija. Od 6. razreda dalje je otrok že po naravi preusmerjen v fabulistiko in ga mikajo le še zabavne, napete, junške zgodbe. Vse bolj pa ga tudi privlači humor. Precej tenkočutno moramo prisluhniti mlademu človeku, da bomo ta čas znali ubrati struno, na kateri bo tudi pesem še vabljivo zvenela. Pogoji za to pa je, da so pesmi, ki jih vključujemo v pouk, emocionalno razgibane, vedre, duhovite, zvočne in morda bolj kot zgodovinsko epske — socialno lirične.

Ko se odločimo za obravnavo neke pesmi, moramo upoštevati predvsem otrokovo čustveno zrelost, njegovo razvojno stopnjo. Težko popravljivo napako napravi tisti predavatelj, ki v 5. razredu ob Bevku priporoča za obvezno čtivo Kaplana Martina Čedermaca in prav tako se nepremišljeno loti dela, kdor se odloči za interpretacijo pretežke pesmi. Tudi iz Berila moramo pesmi previdno izbirati. Obravnavati moramo le tiste, za katere vemo, da bodo najlepše dopolnile literarnoestetsko vzgojo s tem, da jih bodo učenci doživeli in jih vzljubili. Razumljivo je, da v nobenem razredu ne smemo mimo najvažnejših pesniških ustvarjalcev, včasih pa je potrebno, da kako njihovo pesem, ki jo imamo na razpolago v berilu, zamenjamo z drugo neposredno iz pesniške zbirke, z bolj izrazito, lepšo, intimnejšo, pomembnejšo. Učencem bomo odnos do poezije popolnoma poplilitvili, če pesmi ne bomo izbirali psihološko in jih izvirno ne interpretirali.

Slovenci imamo lepo število mladinskih pesmi, toda v šolski pouk čudoviti svet njihove estetike ne prodre. Prav je, da učence že najbolj zgodaj seznanimo s Prešernom, toda zakaj mu prav v vseh razredih vsiljujemo pesem, ki ji dostikrat ni dorasel ne čustveno ne razumsko? Pesem, ki je namenjena zares zanj, pa mu ostaja nepoznana. Potem naj bodo to pesmi o Najdihojci ali Župančičeve umetnine (včasih je Župančič edini mladinski pesnik, ki ga učenec osnovne šole pozna), kje daleč je Borova mladinska poezija, kje daleč še mlajši avtorji!

Danes je naše stališče res težko: pristne mladinske poezije v berilih za višje razrede več ne srečamo, porazgubila se je v nižjih razredih, ko jo je že zgodaj začela zamenjavati zahtevna, za otrokovo razumevanje dostikrat pretežka pesem. Nenadoma smo navezani na obravnavo poezije, za katero ne pokažejo učenci nobenega zanimanja več. Ne pritegne jih, ne gane jih, vzbuja jim samo željo, da bi se kmalu spet prikopali do proznega teksta. Poezijo jim najlaže približamo tako, da jih najprej seznanjamo s tistim, kar je v prvi vrsti napisano zanje. Potem nadaljnje delo ni več tako zelo težko, ker začno učenci prirodno doživljati tudi ostalo poezijo. Na tej razvojni stopnji so zelo sprejemljivi za doživljanje, v svojem bistvu so mehki in dovzetni za vsak vpliv. Moramo jih samo

spretno pritegniti k delu in jim prebujati občutek za lepoto. Od nas samih in od posameznega razreda pa je odvisno, kako bomo to storili. Ko bodo šolske ure bogato izpolnjene, bodo postali učenci notranje ubrani in pripravljene tudi za sprejemanje lirike.

V času osemletnega šolanja se morajo učenci seznaniti z bistvenimi elementi epike in lirike, spoznati morajo različne pesniške oblike, mnoga pravila literarne teorije, značilnosti ljudskega pesništva, bistvo domoljubne, refleksivne, osebnoizpovedne, socialne pesmi in še mnogo drugega. H kvalitetnejšemu pouku bodo veliko pripomogle tiste pesmi, ki jih bomo poiskali izven Berila, neposredno v pesniški zbirki, pa naj bo to v Pesmah za pokušino, V poletni travi ali v katerikoli drugi pesniški zbirki. Učenci imajo zelo radi vse, kar je novo in so zelo sprejemljivi tudi za modernejšo pesniško umetnost. Tudi abstraktno metaforo znajo razumeti, posebno če jim jo z interpretacijo nazorno približamo. Mora pa biti takšna, da to še lahko storimo. Moderna pesem je včasih za učenca pravo doživetje. Mladi ljudje so vneti častilci moderne glasbe, pri likovnem pouku spoznavajo moderne stilne elemente in moderno kiparstvo, čemu ne bi spoznavali in razumevali tudi moderne besedne umetnosti? Ali imamo pravico, ali delamo prav, da jih na tem področju puščamo tako nerazgledane? Za marsikaterega učenca je prvi slovenski pesnik res V. Vodnik, zadnji pa dostikrat kar Matej Bor. Med prvim in »zadnjim« pozna še nekaj imen — navlaka, da ne ve, kam bi z njo. Tak učenec je notranje reven, manjka mu bistvena sestavina literarnoestetske izobrazbe. Polnost lepote je v njem osiromašena. Premalo je pouk književnosti in estetske vzgoje graditi samo na prozi (tudi v prozi puščamo učence megleno razgledane!). Če zanemarimo poezijo, smo krivi, da je učenec verjetno nikoli v življenju ne bo cenil. Ostala mu bo neodstrt svet, neizkoriščeno bogastvo. Vedno bo sicer vedel, da je F. Prešeren »največji slovenski pesnik«, nikoli pa ne bo vedel zakaj, ker lepote njegove pesmi ne bo doživel. V njegovem življenju bodo ostale Poezije neprebrane in prav tako vse druge pesniške zbirke. Poulična popevka bo za njegov estetski okus najlepša pesem.

Poleg prave mladinske poezije, ki jo otrok najbolj neposredno doživlja, mu seže najgloblje v srce socialna pesem. Prav zaradi tega se mi zdi pametno naše delo nasloniti nanjo. Pesem vpliva na otrokov socialni čut in postane njegovemu srcu blizu. Podobni vpliv ima na učence partizanska pesem. Prek njiju in prek izrazito mladinske poezije bomo lahko ustvarili potrebno zanimanje za pesem. Učencem moramo vedno spet odstrirati njene lepote in jih seznanjati hkrati s starejšo in mlajšo poezijo. Navajati jih moramo tudi k temu, da bodo pesmi interpretirali sami. Šele tako bodo postali zares aktivni in nas bodo dostikrat presenetili z izvirno mislijo. Posebno socialna, osebnoizpovedna in refleksivna pesem dajejo učencu veliko možnost, da pokaže ob njih nivo duševne zrelosti. V bistvu pri interpretaciji poezije ni potrebno nič drugega kot osebno prepričanje v pomembnost takega dela in živahna delovna metoda. Poezija je preglobok vir lepote, da ne bi na učenca vplivala, če smo le znali izbrati za obravnavo tisto pesem, ki je najbližja otrokovemu notranjemu razvoju. Tožbe, da učenci pesmi ne marajo, so zelo opravičene, obenem pa odveč. Ne marajo je zato, ker smo jim jo sami odtujili. Neki trenutek smo zgubili razsodnost in jim začeli zamenjavati tisto, kar so imeli radi s tistim, čemur niso dorasli. Zvočnost, igrivost, domiselnost čiste mladinske pesmi smo nepravi čas začeli na hitro zamenjavati s težko dojemljivo poezijo. Hoteli smo prehiteti razvoj in samo to se nam maščuje. Namesto Levstikove, Župančičeve, Borove,

Krakarjeve, Pavčokove ali kake druge mladinske pesmi, polne sonca in vedrine, smo učencu 4. in 5. razreda vsilili nerazumljive verze za otroško srce. Obenem smo zahtevali, da se navdušuje nad njimi. Ker tega ni storil, smo ga obsodili, da nima smisla za poezijo. Pri oblikovanju literarnoestetskega okusa pesmi torej ne smemo prepustiti slučajni, nepremišljeni izbiri. Učenci bodo ob zaključku osemletnega šolanja lahko prava živa antologija poezije, znali bodo tudi na pamet precejšnje število pesmi in bodo prav cenili njihovo lepoto. Pesnik jim bo pomenil človeka, ki piše in ustvarja iz potrebe — ne pa izjemneža, umaknjenega v svet nerazumljivih življenjskih navad. Poezija jim bo ob umetniški prozi lepo dopolnjevala in oblikovala besedni izraz in jim vzbujala potrebo po estetskem oblikovanju misli. Njihovo zavestno literarno prizadevanje pa bo lahko našlo sveže zadoščenje v kakem mladinskem listu in v šolskem literarnem glasilu. Na mladega človeka bo vzgoja estetskega vrednotenja poezije vplivala za vse življenje.

ANALIZA PESNIŠKIH POSKUSOV

Zgornja izvajanja bi lahko izzvenela zgolj teoretično, zato bom skušala analizirati nekaj pesniških poskusov, ki so nastali po večini v 6. in 7. razredu na podlagi intenzivnejšega približevanja poeziji. Učenci niso vzljubili poezije le na ta način, da so spet radi brali pesmi in se lotevali samostojnejših interpretacij, vse bolj so začeli pesem tudi posnemati. Sprva so se omejili le na posamezne pesniške podobe, s katerimi so olepšali svoje domače in šolske naloge. Nato so začeli vklepati misli tudi v verzno obliko. Vendar sem jih k temu ves čas navajala. Porabila sem vsako priložnost, da smo kak praznični stavek povedali lepše, pesniško. Izmišljali smo si nove metafore in vedno sem učencem zatrjevala, da mora biti vsak človek tudi majhen pesnik in da oni prav tako zmorejo svoje misli izražati lepo, metaforično. Pesmi smo dosledno interpretirali vsebinsko, oblikovno in stilno in si pridobili število novih pojmov tudi iz literarne teorije. Počasi so se posamezni učenci oglašali z vprašanji, če smejo napisati pesem na naslov, ki je bil določen za tedensko spisno nalogo. Kmalu sem doživela poplavo pesmi: od najlepše izražene misli do smešno tragične nepesniške mešanice besed. Dosledno pa smo vse pesmi v razredu analizirali. Sodelovati je moral ves razred. Učenci so se pridno ocenjevali in se sami najbolj kritično ocenili. Velika večina se je morala sprijazniti z mnenjem ostale večine, da nekatere pesmi nimajo v sebi nič pesniškega. Druge so spet dosegle vse priznanje in občudovanje. Delo v razredu je bilo zelo lepo. Učenci so pesmi vzljubili in jim sami razlagali vsebino in misel. Mnogi so ponesrečeno posnemali pesniški izraz, drugi pa so svoje misli in doživetja vrazili v lastni pesmi, prirsčeni, lepi. Čeprav se je v njej večkrat občutila odvisnost od neposrednega literarnega vzora, je imela pesem kljub temu lastno lepoto.

Ko smo v 6. razredu obravnavali Kosovela, smo ga spoznali ob pesmi Slutnja (pesmi ni v Berilu). Pesem je bila za učence posebno doživetje. Kratki verzi, nepopolni stavki, otožna vsebina. Obravnavali smo jo tri šolske ure. Pesem sem izbrala namenoma in učence ob njej prvokrat seznanila z osnovnimi pojmi modernega pesniškega stila. Da so učenci pesem doživeli, so me najbolj prepričale njihove lastne pesmi, ki so se stilno po večini naslanjale na Kosovela. Med njimi so nekatere izražale novo pesniško lepoto.

Prvi me je presenetil fant, za katerega bi nikoli ne tvegala misli, da tiči v njem kaj smisla za doživljanje lirike. Nikdar se ni izdal, sedel je potajen med sošolci in se otepal z nezadostnimi ocenami. V pismenem izražanju je bil površen, vendar jasen. Ustno izražanje je bilo zanj prava fizična muka. Njegova prva pesem pa je pokazala, da tudi on notranje živi in da se je njegov notranji svet zdramil ob doživetju Kosovelove Slutnje, in se postavil v senco Kosovelovega doživljanja:

Hiša.
Mrka tema ...
Stena.
Ogledalo.
In kaj?
Zastrt obraz ...

Za učenca 6. razreda je ta skladnost misli že presenetljiva, opozorila pa naj bi predvsem na to, da je otrok ob Kosovelu doživel lepoto pesmi. Spominjam se, da je odtlej pri pouku sodeloval. Tudi naslednje leto se še ni mogel ločiti od Kosovelove bližine. Svojim mislim o atomski vojni je dal tole obliko:

Atomski vek
Izzivanje
Napoved
Avioni
Atomska bomba
Konec sveta

Namenoma je opustil vsako ločilo, češ, da ločilo zaustavlja čas (!), v atomskem veku pa se vse dogaja silno hitro. V osmem razredu je ostal zavzet občudovalec poezije. V domači nalogi je zapisal, da včasih pesmi ni maral, ker jih ni razumel. Zdaj pa jih ima rad in med vsemi pesniki najraje Jenka. Čar Kosovelove pesmi je zanj obledel. Pritegnila ga je pesem Simona Jenka in nanj tako močno vplivala, da se je med vsemi pesniki, kar jih je poznal, odločil v prvi vrsti zanj.

Kosovelov vpliv je viden tudi v pesmi neke učenke 6. razreda. Vendar je pesem dovolj individualna, svojstvena, neposredna. Deklica je že prej napisala kako pesmico, sestavljala je tudi čustvene spise in rada presenetila s kako drobno lepoto. Vendar me je pesem V a s, spravila v precejšnjo zadrego. Nisem verjela, da more biti izraz učenke v 6. razredu (res da je razred ponavljala) toliko jasen in doživet. Vedela sem samo to, da preko popoldneva — zahtevala sem, naj za domačo nalogo vsak učenec poskusi napisati pesem — ni mogla najti nikogar, ki bi ji pesem napisal, posebno še, ker živi na podeželju in nima stika s pesniško razgledanimi ljudmi. Motila me je misel, da si je morda pomagala z zalogo literarnih listov, ki utegnejo tičati kar v domači skrinji. Za izvirnost je govorila odvisnost od Kosovela in majhen stilni spodrselaj v zadnji kitici, nato pa še sveto zagotovilo same deklice, da je pesem res njena. Ker je kasneje napisala še več dobrih pesmi, me je s tem najbolj prepričala o lastnem pesniškem doživljanju. Pesem se glasi takole:

V a s

Hiše.
Vse pusto in temno.
Polja.
Petje prebuja tišino.

Vodnjak,
odet v pajčevino.
Nagelj
na oknu razcveta si cvet.

Potok,
pust in teman.
Most,
ki je čez njega speljan
ves miren in moker.

Zgornji primeri naj bi pokazali, v kakšni meri so učenci doživeli poezijo in kako jim je to doživetje sprostilo lastni izraz, pa čeprav ga je postavilo v odvisnost od literarnega vzora. Vendar se mi zdi neprimerno večje vrednosti posnemanje kot pa neustvarjalni molk in okorelost, ki ga povzroči odklon od poezije.

Motivni svet v izvirnih otroških pesmih res da ni širok. Omejuje se na narodo, letne čase in na neposredno okolico, iz katerih učenec živi. Pesniška izpoved mu ne pomeni nobene notranje nujnosti, ampak bolj igro, spretnost, željo po uveljavljanju. Zato bi zašli daleč na krivo pot, če bi hoteli v teh pesmih iskati že globljo pesniško izpoved. Toda tudi brez pomena niso. Marsikaj nam v otroku pomagajo odkriti. Zanimivo je spoznati, komu je v izrazu bližja otožnost in kdo je tudi v pesmi veder, kdo bolj reflesivne narave. V pesmi bo otrok nehote le razkril svoj notranji svet. Iz nje bo odseval tudi odnos do problematike časa — uspehi vesoljskih poletov in groza atomske vojne.

Posebno pozornost zasluži tudi oblikovna stran pesmi. Nekateri učenci se radi izražajo v prostem verzu, čeprav le v malem poznajo njegove zahteve. Seveda so tudi te pesmi nekakšne vaje, posnemanje kakega modernega avtorja, ki so ga spoznali v šoli. Učenci radi priznajo, da jim povzroča največ preglavic rima. Prestopna in oklepajoča se jim vsaj v tretji kitici popolnoma izkazata, po navadi že prej. Tudi ritem se jim rad poruši, ne zmorejo enotnega števila stopic. Za učence, ki kažejo pesniške sposobnosti, pa je ravno skladnost med obliko in vsebino zelo značilna.

Stilno so precej odvisni od poznanih metafor. Najraje imajo ukrasni pridevek in pomanjševalnice, še najbolj izvirni so v primeri ali komparaciji. Pesmi jim najbolj kazijo številna mašila, prepogosta raba zaimkov in zmeden besedni red. Dostikrat pa so presenetljivo lepe njihove miselne zveze in tenkočutni pesniški izraz, kar naj potrdijo tudi naslednji primeri:

Pesem otožno poje selivka v slovo,
zbogom, sestrice, in moje drevo! (Jesenska, 6. r.)

Kakor otožna pesem je odšlo poletje.
Zdaj je jesen. (Jesen, 6. r.)

Še enkrat se bele lepo zaiskrijo,
potem se v kristalnih solzah raztopijo. (Snežinke, 7. r.)

Vrnil se je iz daljnih krajev,
doživel je že dosti majev. (Ptičja ženitev, 6. r.)

Črna kot pošast
se vleče prek neba
gosta in temna megla. (Megla, 8. r.)

Zapel je pesem svojo otožno
in se spustil nad zemljo položno. (Slavček, 6. r.)

Bežna analiza navedenih pesniških poskusov naj bi pokazala, v kakšni meri so učenci sposobni izraziti svoje misli v vezani besedi. V pesmih ne moremo iskati posebno globokih čustev, so pa dokaz, da skuša otrok svoja doživetja odeti v pesniško obliko in se tako neposredno vključiti vsaj med skromne ljubitelje pesmi. Če sami iščejo pesniški izraz, se to pravi, da imajo pesmi radi, da jih razumejo in si jih žele. Dosegli smo, da doživljajo pesem kot čisto lepoto. Učenci odraščajo v naših rokah, njihov notranji svet še ni enoten in dograjen. Vanj polagamo mozaične delce in skrbeti moramo, da bo končna zgradba čim bolj skladna, lepa. Če ji manjka ves smisel za lepoto vezane besede, potem je naše delo posredovalo učencem le megleno podobo besedne umetnosti.

Ocene in poročila

POUK LITERARNE ZGODOVINE NA VIŠJI STOPNJI OSNOVNE ŠOLE

Med nalogami, ki jih navaja učni načrt za pouk slovenščine na osnovni šoli, je tudi ta, naj seznanjamo učence z najvažnejšimi deli iz ljudske in umetne književnosti, z nekaterimi značilnostmi literarne teorije, da bodo vzljubili lepo knjigo, jo znali vrednotiti in jo uporabljati za svojo nadaljnjo rast, obenem pa vzgajati estetska, moralna, patriotična in humanistična čustva. Nato sledi razporeditev obravnavanja pisateljev in pesnikov v posameznih razredih ter ob njih osnovni pojmi iz literarne teorije, ki se naj

z njimi spoznajo učenci ob tekstih. Za 8. razred pa je dodano še navodilo (dokaj splošno, da ga lahko pojmuje vsakdo po svoje), naj bi v tem razredu povezali poznavanje literarnih umetnin z zaokroženo celoto.

Kako je možno ta načrt izvajati in kaj bi bilo treba morda spremeniti ali dodati? V petem, šestem in sedmem razredu naj bi bilo izhodišče za pouk literarne zgodovine vedno le *tekst*. Ob berilih naj bi potekal pouk iz leta v leto sistematično, ob literarnih delih si naj učenci širijo svoje znanje o pisatelju ali pesniku, spoznavaajo ga naj ob njegovih delih. Tako spoznajo npr. *Prešerna* v 6. razredu kot pesnika romanc (Turjaška Rozamunda),¹ kot pesnika, ki v obliki parabole razpravlja o vprašanju umetnosti (Orglar), v 7. razredu pa kot pesnika balad (Povodni mož), pesnika — satirika (sonet Apel in čevljar) ter pesnika, ki razpravlja v Glosi o pesniškem poklicu in pesniku, ter pesnika programatične Zdravljice. Tako učenci do 8. razreda že mnogo vedo o Prešernu in njegovih delih; tu dodamo še njegove ljubezenske pesmi (Gazele, Sonetni venec) in zaokrožimo celotno podobo tega velikega poeta. Ob obravnavanju Prešernovih pesmi obdelamo tudi vrsto stalnih pesniških oblik, verzov, kitic itd. — Ali: *Jurčiča* spoznajo učenci že v 4. razredu (Jurij Kozjak), svoje znanje dopolnjujejo in si ustvarjajo popolnejšo sliko v naslednjih razredih: naslonitev na ljudsko izročilo spoznajo v Kozlovski sodbi v Višnji gori, obenem se seznanijo s humoresko in njenimi značilnostmi, v Domnu — ob odlomku v berilu in ob domačem branju — spoznajo Jurčiča kot opisovalca tragičnih likov in družbenih krivic iz preteklosti, v 7. razredu ga spoznajo kot zapisovalca ljudskih zgodb, ki mu jih je pripovedoval ded (Jama, po kateri se pride na oni svet), spoznajo se s prvim slovenskim romanom *Desetim bratom*; ob tem delu lahko učenci že začno doumevati, kaj je romantično, kaj realistično. — S *Kersnikom* se učenci spoznajo že v 6. razredu ob berilu Mačkova očeta (ali ni morda prezahtevno za to stopnjo?); ob njem bo treba povedati nekaj o Kersniku: kdo je bil, kaj je bil, zakaj je pisal slike iz kmečkega življenja. V 7. razredu poglobimo to znanje ob Kmetški smrti, pojasnimo, kaj je realistični slog, v 8. razredu pa ob domačem in šolskem čtivu dodamo še Kersnikove povesti iz malomeščanskega življenja, iz kroga, iz katerega je sam izhajal itd. Ali *Cankar*: V 6. razredu se učenci spoznajo z nekaterimi odlomki iz *Mojega življenja* in s črtico *Greh* (tu je nujno spregovoriti tudi o Cankarjevem življenju, vsaj o mladosti, čeprav tega učni načrt ne predvideva), v 7. razredu pa z deli, kjer je Cankar upodabljal socialne krivice, krivice in grozote vojne pa spomine na mater. V 8. razredu ostanejo še njegove drame, ob črticah in odlomkih, ki so v berilu, pa obrazložimo učencem simbolistično slikanje ter zaokrožimo vse znanje o Cankarju in njegovih delih, pridobljeno ob branju in analiziranju ter pojasnjevanju tekstov v prejšnjih letih.

Naveda sem le nekaj primerov, tako pa je možno dopolnjevati podobo mnogih avtorjev iz leta v leto, vsako leto pa poudariti in odkriti učencem kaj novega, prikazati avtorje z novih vidikov. Tako torej že vsa leta učence ob poglobljanju in širjenju znanja pripravljamo na zaključno delo v 8. razredu, ki nam ne bo težko.

Seveda pa bi morala biti za takšno delo v šoli ustrezna berila: ta naj bi bila literarne čitanke (o tem je razpravljal pri Zavodu za napredek šolstva in Ljubljani krog strokovnih svetovalcev in bil enotnega mnenja). V njih naj bi bilo izbrano najboljše, kar je pisatelj ali pesnik napisal, izbrano seveda primerno za določeno stopnjo, da bi tako avtorja učencem čustveno in estetsko približali. Berila naj bi bila sestavljena tudi tako, da bi lahko učenec bral sam doma, torej bi bilo treba posamezne tekste opremiti s pripombami. Kot dopolnilo pri pouku naj nam bodo uspеле radijske šolske ure (npr. Levstikov Martin Krpan, Matej Bor, Linhart itd.) in sčasoma tudi televizijske oddaje (npr. o Kajuhu), ki učence močno pritegnejo.

V 8. razredu vse znanje iz literarne zgodovine kronološko uredimo in dodamo, česar v prejšnjih letih učenci še niso spoznali. *Izhodišče za pouk* v tem razredu naj nam bo: 1. znanje učencev, 2. tekst, 3. učitelj sam. — Največkrat nam bo znanje učencev, saj ti vedo že marsikaj iz biografij književnikov in poznajo marsikatero delo, saj smo jih pripravljali že vsa leta. V takih urah nastaja tabelska slika s pomočjo celega razreda in odpade kakršnokoli narekovanje. Npr. Josip Jurčič (1844—1881); na tablo napišemo le kraje njegovega bivanja: Muljava—Ljubljana—Dunaj (univerza) — Maribor (Slovenski Narod) — Ljubljana. Pisal je: 1. črtice, pripovedke in humoreske (Spomini na deda, Kozlovska sodba v Višnji gori); 2. povesti (Jurij Kozjak, Domen, Sosedov sin, Hči mestnega sodnika); 3. romane (*Deseti brat* 1866, *Doktor Zober*, *Rokovnjači*); 4. drame (*Veronika Deseniška*, *Tugomer*). — Večino teh del učenci že poznajo, zato skupno ponavljamo

¹ Teksti so navedeni po razvrstitvi v sedanjih berilih za osnovne šole.

in dopolnjujemo ter pišemo preglednico na tablo. Tako se tudi izognemo, da bi se učenci nato učili »literaturo« na pamet. Prisiljeni so v šoli poslušati, sodelovati in nato sami oblikovati stavke. — Drugič bomo izbrali za osnovo diafilm in ob njem ponavljali ter dopolnjevali poznavanje avtorja (npr. Prešerna, Cankarja, Bevka idr.) ter po potrebi napisali na tablo nekaj skopih podatkov v obliki tabelske slike.

Tekst nam bo izhodišče zlasti pri avtorjih, ki se z njimi do 8. razreda učenci niso seznanili (npr. Linhart, Gradnik itd.), zlasti pa nam mora biti izhodišče tekst za seznanjanje s pojmi iz literarne teorije, s katerimi se naj učenci tu nanovo spoznajo (drama, esej). — Izhodišče pa bo učitelj sam pri obravnavanju najstarejših obdobij slovenske književnosti — od prvih zapiskov do razsvetljenstva.

S kronološkim pregledom slovenske književnosti začnemo pri ljudskem pesništvu. Pri zapiskih in protestantski književnosti se ne bomo mudili dolgo, seznanili bomo učence le s pisavo in jezikom; ob tekstu naj slišijo, kakšen je bil jezik tedanjih piscev — seveda brez poglobljanja vanj. Prav tako se ne bomo mudili ob katoliški književnosti (morda bi kazalo v bodočo berila sprejeti kakšen primer baročne pridige), tako da bomo temeljiteje začeli s pregledom predstavnikov naše književnosti od razsvetljenstva dalje. Uvodi v posamezne dobe — v kolikor so sploh potrebni — naj bodo le orientacijski. Izhodišče naj nam bo tudi pri literarnem pregledu pisatelj oz. pesnik. Namesto označevam dob bomo dajali več poudarka literarnim smerem, in to seveda ob tekstih in kolikor so učenci zanje dovzetni. Uspelo nam bo tako, da bodo učenci v 8. razredu že znali sami ločiti in ugotavljati značilnosti romantičnih, realističnih, simbolističnih, morda tudi impresionističnih tekstov, razumljivo da bolj v izbiranju snovi in v podajanju kot pa v stilu.

Za povezano znanje literarne zgodovine učenci na tej stopnji še niso sposobni. Zadovoljiti se moramo, da bodo o vsakem avtorju znali povedati najpomembnejše, da bodo njegova dela poznali, jih pripovedovali ali recitali ter jih tudi časovno uvrstili.

Se bolj kakor za prejšnje razrede bi morala biti skrbno urejena čitanka za 8. razred. Ta naj bi bila literarna. Sedanje berilo ni slabo, vendar si učitelji žele, da bi imelo likovne priloge s komentarjem, da bi bilo možno učencem dajati tudi širšo kulturno izobrazbo; marsikdaj pa bi bile te likovne priloge v veliko pomoč, zlasti ob razlagi modernističnih struj (impresionizma, ekspresionizma ipd.), saj bodo učenci bistvo teh smeri prej dojeli ob likovni umetnini kot v besedni. Komentirana naj bi bila tudi berila, da bi lahko učenci sami brali, kot sem omenila že za prejšnje razrede. V šoli ni moč prebrati vsega, čeprav bi bilo želeli, da bi lahko čimveč, še manj pa berila in pesmi tujih avtorjev, saj zahtevajo mnogo razlage (npr. Byronov Džaur, Molièrov Tartuffe, Cervantesov Don Kihot, odlomek iz Tolstojevoga romana Vojna in mir idr.), tako da se večina učiteljev ne spušča v obravnavo teh del. — Kakšno naj bi bilo berilo za 8. razred, je med učitelji več predlogov, med drugimi tudi ta, da bi naj bilo literarnozgodovinska čitanka, kjer bi podatkom o pisateljih sledili teksti, analize, vprašanja itd. (takšne imajo na avstrijskih osnovnih šolah), vsi učitelji pa so izrazili nejevoljnost, ker se učbeniki za literarno zgodovino množijo (Maribor, Kranj, Koper), a nobeden ni povsem prikladen za pouk na osnovnih šolah. Najbolje bi bilo, da bi berilo za 8. razred bil ob koncu dodan kratek kronološki pregled slovenske književnosti in kratke definicije pojmov iz literarne teorije, tako, kakor je bila urejena že čitanka pred vojno in ki smo jo uporabljali še prva leta po vojni.

Učni načrt, kakršen je sedaj, ni prezahteven in bi ga bilo možno realizirati, če bi bilo slovenščini odmerjenih več ur. To veliko pomanjkljivost čutijo prav vsi učitelji in ugotavljajo, da snov sicer predelajo, da pa ni časa za utrjevanje, za branje, za poglobljanje in zato tudi rezultati niso dobri. Sprašujejo se, zakaj je pouku tehnične vzgoje odmerjenih prav toliko ur kot slovenščini, zakaj je treba v teh letih toliko poudarjati tehnično vzgojo, zakaj ne bi dali osnove za ljubezen do lepe knjige, ko otroci prvi v tej dobi radi bero, pa ne utegnejo, v šoli pa lahko posvetimo branju le eno uro na teden. Prav zato ne poteka pouk literarne zgodovine tako, kot bi si želeli, in preide marsikje v suhe biografske podatke in golo bibliografijo. In kdaj naj učenec v 8. razredu bere doma, če ima 40 ur na teden pouka (navajam po izjavah učiteljev), če mora doma risati, delati za tehnični pouk, pisati in risati za zgodovino in zemljepis, uči se vse druge predmete, samo slovenščine ne, zanjo ne ostane časa; v šolskih — pičlo odmerjenih urah — pa je tudi premalo časa in tako je naš otrok zelo prikrajšan za užitek lepega branja.

Pomanjkljivost pri pouku slovenščine, zlasti še literarne zgodovine, je, da pristopa vsak učitelj preveč individualno, preveč dela vsak po svoje, po svoji razsodnosti in sposobnosti, pri tem pa mu manjka iznajdljivosti, poučuje s primitivnimi, preživelimi metodami. Naše šole bi morale biti založene s številnimi učnimi pripomočki, diafilmi, plošča-

mi, priročniki za učitelje (te je treba najprej napisati!), da ne bi mnogi »plavalik«, kakor se dogaja sedaj.

Za zaključek še nekaj strnjenih misli in želja:

1. Številu ur slovenščine na osnovnih šolah se mora povečati, saj je sedanje stanje nevezdržno.

2. Pouk literarne zgodovine in literarne teorije naj bi do vključno 7. razreda potekal le ob tekstih, v 8. razredu pa bi sledil sistematični kronološki pregled brez podrobnosti o dobah.

3. V sedanjem učnem načrtu pogrešam obravnavo bajke, novele, črtice, pretežka pa sta esej in razprava.

4. Berila naj bodo sestavljena ustrezno učnemu načrtu, da ne bo, kot je sedaj, treba obravnavati gazelo, ep, odo, romanco v 7. razredu, ali esej in razpravo v 8. razredu, pa zanje ni primernega teksta v berilu.

5. Berila naj bodo komentirana, ob njih naj izide tudi priročnik za učitelje, ki jim bo kažiopot pri pouku.

6. Berilo za 8. razred naj ima komentirane likovne priloge, kratek pregled literarne zgodovine in osnovne pojme iz literarne teorije.

7. Obravnavanje srbohrvatske literature naj odpade in se prenese k srbohrvaščini.

8. Za pouk literarne zgodovine je treba več učnih pripomočkov — od priročnikov do vseh avdio-vizualnih sredstev.

9. Tudi pri pouku literarne zgodovine mora biti več enotnosti na naših šolah, do te pa bomo prišli le z dobrimi učbeniki.

Mira Medved

ALI ŠE DAJEMO DOMAČE VAJE?

Nekoč so vprašali Konfucija, slavnega kitajskega filozofa iz V. stoletja pred n. št., kaj bi najprej napravil, če bi imel zavladati neki deželi. Odvrnil je: — Najprej bi izboljšal jezik.

Navzoči so se začudili in ga vprašali, čemu to. In Konfucij je rekel: — Če jezik ni uglajen, ne moreš izpovedati, kar hočeš. Če pa ne poveš tega, kar misliš, tudi ni storjeno, kar bi moralo biti storjeno. Kar pa ostane nestorjeno, povzroči propad morale in dela, in pravica se zamaje. Kjer pa ni pravice, je ljudstvo brez moči in pomoči. Zato v jeziku ne sme biti nobene površnosti. Ali je torej kaj važnejšega na svetu od jezikovne natančnosti?

Tole sem pred kratkim brala in zdi se mi, da bi bilo dobro, da bi pretehtal te misli vsakdo in predvsem tisti, ki lahko tako ali drugače vplivamo na razvoj jezika, in to smo seveda v prvi vrsti učitelji. Storimo za izboljšanje jezika, kar moremo, saj vidimo, kako daljnosežne so posledice jezikovnega znanja ali neznanja.

Mnogo lahko napravimo za izboljšanje jezika pri slovnških urah, mnogo pri urah, ko govorimo o stilistiki, mnogo ob šolskih nalogah, pri govornem pouku, pri obnavljanju... Mnogo lahko napravimo za izboljšanje jezika tudi z *domačimi vajami*, čeprav so glede njih mnenja zelo različna.

Večkrat sem že slišala, da godrnjajo čeznje starši in dijaki. Zadnjič pa mi je rekel celo neki profesor: — Jaz domačih vaj že davno več ne dajem. Korigirati jih tako ne utegnem, navadno še vidirati ne, potem pa res nimajo nobenega pomena!

Seveda bi bilo najbolj idealno, če bi utegnili domače vaje jemati vsak dan domov in jih natančno popravljati, kot popravljamo šolske naloge. Zaradi prezaposlenosti in zaradi velikih razredov zmore vendar to le malo profesorjev. Toda, če kdo misli, da imajo pomen le natančno popravljene domače vaje in da je pametneje, dajati jih manj, pa tiste dobro skorigirane, se moti. Važno je ravno to, da so domače vaje vsakdanje dijakovo delo, saj so *najuspešnejše sredstvo za utrditev v šoli pridobljenega znanja, najučinkovitejša vzgoja k samostojnemu rednemu opravlilu in, za večino dijakov, najlažji način učenja*. Zato ne obupajmo, če nalog ne moremo vsak dan natančno popravljati. Korist kljub temu ne bo manjkala, če jih znamo dajati tako, da niso dijaku pri učenju obremenitev, ampak olajšava. Vidiranja pa nikoli ne opustimo! Za to že najdemo vsak dan čas in prav tako tudi za preizkusno korekturo. Seveda moramo vse smotno organizirati. Kako pa?

Dijaki naj že vedo, da se učna ura začne s pregledom domače vaje. Zvezke naj pripravijo na koncih klopi tako, da je viden naslov. Ko gre nato profesor od klopi do klopi, naj vstajajo in sami zaobračajo liste, tako da vidi profesor vso vajo. S tem se navadijo vljudnosti, zraven pa še profesorju zelo pospešijo delo. Nihče, kdor tega sam ne dela, bi si ne mislil, kako *malo časa* je pravzaprav treba za tak pregled! Profesor si kmalu pridobi veliko rutino in zlasti pri slovnških vajah mu dostikrat zadostuje že en sam pogled, da vidi eventualne napake. Tupatam naj dijake opozori na kaj, pohvali lepo obliko, graja površnost. Za kako posebno odliko naj si zabeleži v svoj ročni katalog vidno »plus« — to je dijakom v veliko vzpodbudo. Za kako malomarnost pa naj napiše »minus«. Prav tako tedaj, če dijak naloge nima. Dijaki naj vedo, da pomenijo trije »plusi« toliko kot odlično, trije »minusi« pa nezadostno; torej si tudi z domačimi vajami lahko regulirajo ocene!

Sicer pa z vidiranjem pregled domače vaje še ni zaključen. Zdaj sledi pri slovnških in podobnih vajah *skupna* korektura. Vsak dijak gleda z rdečim svinčnikom v roki v svoj zvezek, enega pa vzame za kontrolo profesor. Nato bere eden izmed dijakov vajo počasi in glasno, tako da lahko vsi popravljajo. Profesor zdaj prav dobro spozna, kakšno je bilo domače delo; morda še kaj dopolni in nalogo, ki jo ima v roki, oceni; prav tako tudi dijaka, ki bere.

Po večini, pišejo dijaki domače vaje radi. To so mi večkrat rekli sami, pa tudi starši in vzgojitelji iz internatov. Seveda naletimo tudi na prepisovalce. Če kdaj kaj takega zasumimo, prepričajmo se ob skupni korekturi! Osramotimo prepisovalce in kaznujmo jih s slabo oceno! Pri večini vaj prepisovanje zlahka doženemo. No, da ne bom hodila predaleč po vzgled! Ravno zadnji teden sem obravnavala deležnike. Za domačo vajo je moral vsak dijak z vsako vrsto deležnika tvoriti po tri stavke. Zasumila sem, da so neke deklice naloge prepisale in kaj sem storila? Pri korekturi pokličem pred tablo tiste tri, češ, naj bero stavke ob vsaki vrsti deležnika zaporedom. Tak način korekture uporabljam večkrat, zato da z variiranjem poživim skupno popravljajanje, pa tudi zato, ker se s tolikratnim ponavljanjem snov še bolje utrdi. Tokrat pa sem imela še svoj poststranski namen in nisem se zmotila. Predstavljajte si, kako osramočene so stale dijakinje pred tablo, ko so brale druga za drugo tako, kot ob takih vajah zahtevam. Prva: — *Jecljaje* je priznala krivdo. Kako? *Jecljaje*. — Druga: — *Jecljaje* je priznala krivdo. Kako? *Jecljaje*. — Pa še tretja: — *Jecljaje* je priznala krivdo. Kako? *Jecljaje*. — In potem prav tako drugi stavek in tretji in četrti, vse do konca. Petnajst stavkov. Ves razred se je krohotal, one pa si bodo, mislim, premislile spet prepisovati. Kdo je v takem primeru avtor in kdo prepisovalec, ni težko dognati, pa tudi dijaki navadno brez oklevanja, čeprav »jecljaje priznajo svojo krivdo«!

Pri vajah, ki zahtevajo individualno rešitev (npr. ob kakem spisju), je prepisovanje še dosti bolj tvegano pa resnično tudi ne naletimo nanj. Tedaj izberemo po dva, tri dijake, da prebero svoj izdelek na glas in nato spis skupno ocenimo! Čeprav so take kritike navadno kratke, so vendar zelo koristne. Dijaki se ob njih odvadijo najpogostejših jezikovnih napak, udomačenih tujih stilizmov, začutijo pa tudi, kako mora biti spis zgrajen, logično povezan, da mora vselej vsebovati kako idejo in neko moralno jedro. Nauče se kritično poslušati in slednjic svoje sodbe tudi izražati.

Pri kakšnih literarnih temah, kot so npr. estetska analiza pesmi ali razlaga teksta, je še učinkoviteje, da mora kateri izmed dijakov domačo vajo v šoli *ustno* obnoviti. To še posebno sili dijake k samostojnemu in vestnemu domačemu delu. Tudi take stvari vedno ocenjujmo že zato, da se dijaki zavedajo važnosti domačih vaj.

Minute skupne korekture so dober začetek učne ure, ker intenzivno zaposlijo ves razred in vsi dijaki jim slede z zanimanjem.

Če so domače vaje velikega pomena za dobre dijake, so pa za lene in nespretne skoro edino sredstvo, ki jih doma prisili h knjigi; tudi staršem in drugim vzgojiteljem znatno olajšujejo nadzorstvo pri učenju. Celo v Ameriki, kjer so dijaki skoro ves dan v šoli, dobivajo domače vaje, toliko bolj so potrebne pri nas, kjer prebijejo dijaki v šoli navadno le pol dneva.

Če kje z domačimi vajami niso zadovoljni ali starši ali dijaki ali profesorji, mora biti tu en sam vzrok in to je ta, da tam *vaje niso pravilne!* Ali so predolge ali pretežke ali pa nesmiselne. To je pa res, da vaje ne smejo biti niti predolge, da dijakov ne utrujajo, niti pretežke, da jim ne vzamejo samozaupanja, niti nesmiselne, da jim ne ubijejo veselja.

Kako dolge naj bodo domače vaje? Seveda zahteva vsaka vrsta naloge svojo dolžino. Včasih zadostuje že nekaj vrstic, pol strani, ena stran. V višjih razredih se se-

veda obseg dostikrat razširi in višješolec z lahkoto napiše tudi dve strani ali celo več. Pri prostih domačih vajah nič ne predpisujemo dolžine in zadovoljimo se tudi z najkrajšimi izdelki. Včasih kdo res ne utegne dosti napisati ali ne zna. Kar spreglejmo to, da mu ne vzamemo veselja. Rajši pohvalimo tistega, ki je napisal posebno dolgo nalogo.

Dolžina naloge pa je seveda prednost le pri nekaterih vajah. Čimprej dopovejmo dijakom, da *vrednosti napisanega dela ne merimo na metre, ampak jo tehtamo po vsebini.*

Kdaj je domača vaja pretežka? Prav enostavno. Kadar je dijak ne zna napisati sam. Zato vselej tedaj, kadar damo domačo vajo, velimo, da naj vstane, kdor ne ve, kaj bo pisal, in če je kak tak v razredu, razložimo potrpežljivo še enkrat; saj se to ne bo dostikrat zgodilo, morda kdaj na začetku, ko dijak še ni vajen na našo metodo. Pozneje do tega tudi resnično ne sme priti. Slovníško ali stilistično nalogo dajmo npr. šele tedaj, ko je poglavje dobobra predelano v šoli. Najbolje je, da delamo podobne vaje že pri pouku in je domača vaja le obnovev ali malenkostno spremenjena predelava.

Za proste spise dajmo natančne napotke. Povejmo, kaj naj obsega uvod, kaj jedro, kaj zaključek in kako lahko vključimo v spis glavno idejo. Če se nam zdi potrebno, dajmo celo dispozicijske točke ali preberimo celoten vzgled.

Literarne naloge naj obsegajo v glavnem le obnovo tega, kar so slišali dijaki v šoli. Izprva so take naloge dijakom težke, ker zahtevajo nov, znanstveni slog, zato naj profesor pri razlagi literarnega dela namenoma govori počasi in naj dijakom svetuje, da si kaj beležijo, kar jim bo pomagalo pri domači vaji. Dijaki občutijo to kot profesorjevo dobrohotnost, hvaležni so, razlago poslušajo z vso pozornostjo in pridno pišejo. Dolgoletna praksa me je izmodrila, da zahtevam tudi v višjih razredih domač pismeni izdelek ob vsaki pesmi in vsakem berilu, ki ga obravnavamo v šoli. Prav kmalu dijakom to ne povzroča nobene težkoče več, za čudo hitro si pravzaprav izurijo znanstveni slog in zraven se igraje nauče literature. Slednjic pa se ob tem navadijo brati poezijo in prozo tudi sami kritično in na najvišji stopnji zmorejo dijaki že samostojno presojati. Ob maturi mi je priznal dijak: — Zdaj je pa res ni več pesmi, ki si je ne bi sam upal estetsko analizirati. — Tudi če to ne bi držalo, je dosti vredna že taka zavest.

Nekoč so mi rekli dijaki: — Pri prejšnjem profesorju smo v eni uri prebrali po deset pesmi obravnavanega pesnika, a ne bi bili znali na koncu o vseh zapisati niti ene strani; pri vas predelamo eno samo, pa o tej lahko napišemo deset strani. — To je bilo dijaško pretiravanje. Res pa naj nas pri literarnem pouku vodi načelo: — *Non multa, sed multum.* Se pravi: ne gre za to, da preberemo veliko stvari, ampak za to, da tiste, ki jih beremo, dobro predelamo. Osem do dvanajst Murnovih pesmi, osem do dvanajst Kettejevih, Kosovelovih, Borovih se mi zdi zadosti. Če so dobro izbrane, skrbno obravnane in če dijak še doma o njih napiše razlago, bo pesnika bolj poznal, kot če bi prebrali njegovo zbrano delo brez komentarja. Tisti, ki ga literatura posebej zanima, bo pa nato znal z razumevanjem brati tudi sam še več.

Domača vaja ne sme biti nesmiselna. Ravno nasprotno. Dijak mora ob vsaki nalogi občutiti, da z njo dosti pridobi in biti mu mora zanimiva; zato raztolmačimo dijakom, česa se bodo naučili ob tej ali oni nalogi, zakaj je važna in zakaj potrebna.

Seveda si moramo biti o tem najprej na jasnem učitelji sami. Dosti pozitivnih rezultatov hočemo doseči z domačimi vajami:

1. naj si dijaki ob njih z lahkoto utrde v šoli pridobljeno snov, in to slovnično, literarno teoretsko, literarno zgodovinsko in estetsko — kritično;
2. naj se z domačimi vajami navadijo samostojnega in rednega dela;
3. utrde naj se v jeziku;
4. ugladijo v slogu;
5. obogate naj si besedni zaklad;
6. razbistre naj si duha;
7. izurijo naj se v logičnem mišljenju;
8. razširijo naj si znanje iz vseh strok in
9. pogloblje naj svoje etične nazore.

Pri vsaki nalogi seveda ne bomo mogli doseči vseh teh namenov, toda: danes nekaj, jutri nekaj. Po več muh na mah gre pa skoro pri vsakem delu.

Zelo koristno je tudi, da so vaje čim raznovrstnejše; to nas varuje pred šablono, ki lahko zamori v dijakih veselje. Spememba pa zmeraj privlačuje in ker imajo dijaki različna nagnjenja, bo tako prišel vsak na svoj račun: tisti, ki ne ljubi slovnice, se bo

imel priliko izkazati ob spisju; oni, komur je težka stilistična vaja, bo morda spretno napisal obnovo... Dostikrat prinese prijetno spremembo že samo nova obdelava; zato pri prostih nalogah včasih predpišimo obliko. Zdaj naj dijaki temo razrešijo v dvo-govoru, zdaj kot pismo ali poročilo, lahko tudi kot govor ali pa samo dispozicionalno. Drugič jim povejmo, ali naj izdelajo temo resno ali šaljivo, z očmi preprostega človeka ali izobraženca, otroka ali zrelega človeka. Prav tako kakor pri prostih temah moramo iskati zmerom novih načinov tudi pri slovniških in stilističnih vajah.

Vzemimo zdaj dva vzgleda iz šolske prakse: prvič, kako slovniški pouk z vajami približamo vsakdanjemu življenju, in drugič, s kakšnimi sredstvi najlaže navadimo dijake prostih spisov.

Kako slovniški pouk z vajami približamo vsakdanjemu življenju

Pri morfologiji smo. Obravnavamo glagolske naklone, pravkar velelnik. Dijakom smo že razložili njegovo funkcijo in oblike. Zdaj pridejo na vrsto vaje. Razmišljamo, kaj bi se dalo povezati z velelnikom, da bi bila vaja večstransko čim koristnejša in že so nam v mislih trdilni in nikalni velelni stavki s predmetom v tožilniku in roditelju. Tu bo prilika, da bodo dijaki poleg velelniških oblik spoznali tudi dejstvo, da uporabljamo v nikalnem velelniku navadno le nedovršnike, zraven pa bomo ponovili še prevažno sintaktično pravilo, da v nikalnih stavkih prestopi predmet iz tožilnika v roditelj, posebnost, ki je narečje tolikokrat ne upošteva in zato tovrstne napake kar mrgole po šolskih zvezkih.

Tablo razdelimo na dva dela; na levo bomo pisali trdilne velelnne stavke, na desno nikalne. Ustrezne prehodne glagole smo si pripravili že doma; zdaj jih imenujemo dijakom, stavke pa tvorijo oni sami in sami jih tudi prihajajo pisat na tablo. Vsak po dva stavka. Slednjič dobimo na tabli takole ali podobno sliko.

Trdilni velelnik

Daj mu dober vzgled!
Nesi igračo domov!
Pojej jabolko z lupino vred!
Vrzi smet v koš!
Položi knjigo na klop!
Vzemi svoje stvari!
Dvigni kovček!
Preberi klasike!
Povej resnico!
Obleci za v šolo haljo!

Nikalni velelnik

Ne dajaj mu slabega vzgleda!
Ne nosi igrače v šolo!
Ne jej nezrelega jabolka!
Ne meči smeti na tla!
Ne polagaj knjige na okno!
Ne jemlji tujih stvari!
Ne dvigaj pretežkega bremena!
Ne prebiraj plaž!
Ne govori laži!
Ne oblači za v šolo nove obleke!

Vaja je dijakom prijetna, ker ni pretežka, čutijo pa vendar, da se ob njej veliko nauče. Posebno jih zabava, ko na koncu stavke preberemo v dveh zborih in še bolj, ko nato desno stran izbrišemo in morajo govoriti po spominu.

Včasih vprašam na koncu dijake: — Ali mi zna kdo povedati, na kaj vse moramo misliti, ko trdilne velelnne stavke pretvarjamo v nikalne? — Takoj so vse roke v zraku in to je razumljivo: če znajo delati vajo, morajo znati povedati tudi pravilo. Moje vprašanje sploh ni nujno in zastavim ga bolj sebi v zadoščenje, kajti nehote se ob tej vaji vselej spomnim naslednje resnične tragično — komične anekdote, ki je tako močno povezana s to snovjo.

Nekoč neki profesor ni delal z dijaki ob velelniku nobenih vaj, pač pa jim je rekel: — Zapomnite si tole važno pravilo: Če pretvarjamo trdilne velelnne stavke v nikalne, prestopi objekt iz akuzativa v genitiv, glagol privzame nikalnico in navadno pri tem spremenimo tudi dovršnike v nedovršnike. Ali ste razumeli?

Ne, dijaki niso razumeli, to se pravi, predstavljati si niso mogli.

Profesor je nestršno pristavil: — Torej poslušajte še enkrat! — Zvišal je glas za interval in ponovil pravilo glasneje in počasneje.

— Je zdaj jasno?

Ne, dijakom še vedno ni bilo jasno. Niso si mogli predstavljati, za kaj gre.

Zdaj je profesor zvišal glas še za en interval in še glasneje in počasneje je povedal pravilo v tretje.

— Zdaj ste pa menda vendar razumeli?

Ne, dijaki niso razumeli niti sedaj in profesor je obupano vzkliknil: — Ja, potem pa kakor hočete! Bolj razločno vam pa ne morem povedati!

Nauk tele anekdote, mislim, da smo spoznali vsi: *Tudi pri slovnici gre praksa pred teorijo.*

Enako vajo, kot smo jo delali z velebniki v šoli, dijaki z veseljem napravijo tudi doma. Naslov vaje naj bo: Trdilni in nikalni velelnik. Damo jim zanj le nove glagole, ki smo si jih pripravili že prej doma, in drugi dan vidimo, da je snov utrjena. Spoznamo tudi, da so dijaki skušali napraviti domiselne stavke, take, kot smo jih prejšnji dan iskali v šoli.

Zdaj pa imamo pripravljeno že novo vajo. V ustrežajočem tekstu, ki ga imamo v Besedni umetnosti na str. 74, morajo dijaki nedoločnike v oklepajih spremeniti v trdilni in nikalni velelnik.

a) *Trdilni velelnik.* (Hoditi) dve uri na dan. (Spati) sedem ur ponoči. (Iti) spat, takoj ko začutiš spanec. (Vstati) takoj, ko se zbudiš. (Začeti) delati takoj, ko vstaneš. (Govoriti) le, kadar je potrebno. (Storiti) vsakomur to, kar želiš, da bi drugi tebi storili. (Skriti) svoje bolečine. (Zaničevati) laž. (Sovražiti) lenobo. (Spoštovati) delo. (Pravljati se) tako na prihodnost, da boš nekoč koristen sebi in skupnosti.

b) *Nikalni velelnik.* Ne (jesti) in ne (piti) več, kot je potrebno in vedno počasi. Ne (hvaliti) preveč preteklosti. Ne (grajati) preveč sedanjosti. Ne (prenašati) čenč. Ne (dajati) slabega vzgleda v ničemer. Ne (sramovati se) vprašati po stvareh, ki so ti neznane. Ne (tekati) po cesti. Ne (hoditi) po levi strani, ne (kričati) in ne (misliti), da si sam na svetu. Ne (precenjevati) denarja in ne (podcenjevati) ga, kajti denar je dober hlapec, a tudi slab gospodar.

Dijaki so vsi pozorni pri delu. Nehote jih zagrabi vsebina stavkov. Zamislijo se in prav zadovoljni so, ko vajo ponovimo še v zboru in nato še tako, da velebnike postavimo v prvo osebo množine — in do drugega dne jo radovoljno napišejo kot domačo vajo, a zdaj morajo postaviti velebnike v drugo osebo množine. Vaja jim ni ne predolga ne pretežka in vsi čutijo, da so se ob njej res marsičesa naučili. Mi pa upamo, da so to pot poleg slovnških pravil osvojili s srcem tudi nekaj življenjskih nauk.

Nekega dne mi je prišlo v »Zborniku počitniške zveze« pred oči šaljivih »Deset zapovedi za ferialce«. — To bo pa spet nekaj za slovnico! — sem hitro pomislila. Tokrat bomo poleg velebnika v veselem razpoloženju predelali poglavje iz medicine in bontona!

Kakšne so bile te zapovedi? Oglejmo si jih!

Deset zapovedi za ferialce

Če greš na izlet si

1. *obuj* nove čevlje — še dolgo ga boš pomnil!
2. *jej* vseprek in *pij* čimveč vode — čimprej si boš pokvaril črevesje, temveč boš prihranil v žepu!
3. če sicer ne piješ alkohola, na izletu se ga *napij*, in če ne kadiš, zdaj *pokadi* nekaj cigaret, saj je v naravi najlepša priložnost za — slučajno slabost!
4. na vlaku *dirkaj* iz voza v voz, — to je že del izleta in vaja za hojo!
5. na vlaku križem *odpiraj* okna in vrata — po zdravniškem pravilu: *Prehladi se* vsak dan!
6. *hodi* po travniku in žitu in povsod *puščaj* za seboj markacijo odpadkov — *misli* na uboga otroka Janka in Metko ... — pa tudi drugi ljudje naj vedo, da si bil na izletu!
7. na vsakem drevesu *vreži* svoje ime, vsako steno *popiši* z njim — narod naš dokaze hrani!
8. čimbolj *kriči*, to je dobro za širjenje pljuč in — izletniške propagande!
9. povsod se *zmrduj* nad jedjo in postrežbo, s tem dokazuješ imenitnost — svoje revščine!
10. kamor prideš, *kupuj* stvari, ki jih slučajno vidiš, a jih najmanj potrebuješ (kadar imajo otroci denar, imajo sejmarji semenj!) — če jih že na izletu izgubiš ali pokvariš, ti še žal ne bo zanje!

Ko smo imeli zapovedi napisane na tabli in smo vse velebnike v njih podčrtali, smo še enkrat v zboru prebrali samo velebnike in stavke potem postavili tudi v prvo in drugo osebo množine.

Dijaki so bili zelo dobre volje in upam, da jim bodo lepi nauki ostali v spominu. Velelnik so mimogrede seveda tudi osvojili. Za hrbotom sem slišala, kako je neki fant rekel proti gruči sošolcev: — Slovniške ure so pa res najbolj zabavne!

Ob šolski vaji mi je prišla takoj misel na sorodno domačo vajo. Rekla sem dijakom, naj v podobno šaljivem tonu sestavijo deset zapovedi za obnašanje pri mizi. Kar ploskali so od veselja in drugi dan so vidno komaj čakali slovenščine. Bila je spet ura zabave in smeha — na velelnik že skoro nismo več mislili; zdaj sem morala razlagati, kako jemo ribe, od katere strani serviramo, kako nam je ravnati z zobotrebce!

Takele in podobne stvari so mi napisali.

Deset zapovedi pri jedi

1. *Sedi k mizi s časopisom v roki in ne meni se za druge!*
2. Prtič si *priveži* okoli vratu ali pa ga *pusti* kar zravnane na mizi; gospodinja bo še bolj vesela, da ji ga ne bo treba prati, zamazane hlače bo pa tako mama osnažila!
3. Če je juha vroča, jo *pihaj* tako močno, da bo imel korist od tega tudi tvoj sosed!
4. Zlico *drži* s pestjo, da ti je kdo ne izmakne!
5. *Pomaži* prt, da se bo vedelo, kaj ste jedli. Posebno špinača in pesa ustvarita lepo sliko!
6. Jed *nosi* v usta z nožem in če slučajno kaj govoriš, *mahaj* z njim tudi po zraku; to vzbuja vtis bojevitosti!
7. Kruh *nadrobi* v omako in z njim na koncu *očisti* krožnik, da ga ne bo treba pomivati!
8. Klobaso *fej* kar z roko, saj si lahko potem prste oblizneš ali pa jih naskrivoma obrišeš v prt!
9. Koščice od sadja *izpluj* po možnosti na svoj krožnik; če se ti to ne posreči, naj pa frče, kamor hočejo!
10. S priborom *ropotaj*, kolikor moreš, *fej* z odprtimi usti in zraven *cmokaj*; to je prijetna glasba, ki že spominja na jazz!

Ne bom pripovedovala, koliko smeha je bilo, ko smo prebirali te naloge. Prav je, da smo znali pridobiti dijake za šaljivo pisanje, saj je to vedno težje in redkejšo od žalostnih zgodb. Ravno pri teh letih otroci dostikrat zapadejo v pretirano melanholijo in skušajmo jih ozdraviti od tega. Prav zares; tudi slovnica nam pri tem lahko pomaga. Ravno tako ni nobenega dvoma, da jih bo takale »slovniska« vaja prej privzgojila k lepemu vedenju ob mizi kakor marsikatera suhoparna pridiga.

Spoznali smo, koliko vaj se nam vsiljuje samo ob takó preprostem poglavju, kot je velelnik. Naj ta primer za slovniške vaje zadostuje. Seveda bo druga snov prinesla spet popolnoma drugačne rešitve. Profesor mora biti samo nekoliko iznajdljiv in še najbolj »abstraktna« slovnica postane življenjska.

Zdaj pa spregovorimo še nekaj besed o prostih spisih.

S kakšnimi vajami najlaže navadimo dijake prostih spisov

Prav dobro vem, da nekateri učitelji slovniške domače vaje še dajejo, spisja pa se otepajo, kolikor morejo. Že večkrat so mi rekli, kako težko jim je iskati naslove, kako težko dajati navodila. Pa to samo zato, ker iščejo preabstraktne in pretežke teme. Ni prav, da se morajo dijaki ob spisju mučiti z vsebino. Ta naj jim bo vsekdar lahka in prijetna. Dovolj posla bodo imeli z zgradbo, s slogom in z jezikom. Naš namen tudi ni, da bi jih vzgojili v ne vem kakšne pisatelje in znanstvenike. Kdor je za to rojen, bo že sam našel pot do cilja. Nam gre za to, da vsakega, tudi podvoprečno nadarjenega dijaka, naučimo lahkotnega in pravnega izražanja, logičnega povezovanja in iskrenega izpovedovanja.

Navaditi dijake pisati dobro proste spise, res ni prav lahko in to zlasti zato ne, ker so okusi zelo različni in ne moremo z vsakim naslovom zadovoljiti vseh. Zato

skušajmo téme čimbolj variirati in upoštevajmo želje in nagnjenje svojih dijakov. Najlaže jih bomo naučili gladko pisati, če jim bomo dovolili pisati o stvareh, ki so jim pri srcu.

Katera snov je dijakom pri vseh starostnih dobah najbližja in skoro neizčrpna? Avtobiografija! To lahko variiram z najrazličnejšimi naslovi in tendencami v vseh razredih. Seveda pa moramo znati vzbuditi dijakovo iskrenost, poživiti njegov spomin in mu pokazati možnosti, kako naj se dela loti.

To najlaže dosežemo, če mu pokažemo dober vzgled. Sama sem v ta namen že dostikrat uporabila odlomke iz Trdinovih »Spominov« in imela sem z njimi vselej čudovite uspehe. Dijakom je to berilo zanimivo, poslušajo ga z navdušenjem in hitro jih vzpodbode k primerjanju z lastnimi doživetji. To pa je ravno naš namen.

Poglejmo, koliko gradiva nam nudi npr. samo naslednjih pet odlomkov iz Trdinovih »Spominov«.

Janez Trdina

Iz »SPOMINOV«

1

Bil sem otrok poln napak: nevoščljiv, togoten, hudoben, jezičen, nesramen, posebno pa len, za nobeno delo ustvarjen, toda precej pripravljen, napraviti doma tli drugod kako škodo; in obenem sladkosneden, da so mi morali vse skrivati. Najbolj mi je dišalo tuje, ukradeno sadje. Te napačnosti moje narave so bile za mnoge velika zastavica, kajti slab vzgled me doma ni mogel pohujšati, oče in mati sta živela pošteno kakor malokateri starši. Meni se skoraj zdi, da se je vnela v vnuku zopet kri in trma moje babice, žene mojega deda. Nekateri so mi govorili — pa tudi staršem, zavoljo česar se je vselej zjokala moja uboga, dobra mati, — da sem ves podoben staremu stricu Francetu, vodji rokovnjaške trume, ki je dolgo nadlegovala gorenjsko »gospodo«. In še zdaj se spominjam, kako me je vselej veselilo tako govorjenje. Strica Franceta sem imel za junaka vseh junakov, za ideal moškega obnašanja, vselej sem se radoval prav iz srca poslušaje njegova dela, kako npr. ubogim pomaga, po gospodi pa streže in ji jemlje itd. Moja misel v otroških letih je bila, ko odrastem, da pojdem med rokovnjače, in da se bojujem za uboge kmete. Nisem mogel razumeti matere, ko je pripovedovala, kako se je neizrečeno ustrašila Franceta, ko je prišel nekdanj domov. Zame bi bila to ne le sreča, ampak tudi čast, videti ga v domači hiši.

Tako Janez Trdina. Kaj pa zdaj mi z dijaki? Ob tem odlomku se nehote spomnimo Cankarjevih besed o Trdini, ko je rekel: — Tega moža povzdiguje visoko nad nas vse velika in lepa čednost, ki je pravo merilo za človeka in umetnika; ime ji je odkritosrčnost.

In za čudo odkritosrčni postanejo ob Trdinovih »Spominih« tudi dijaki. Naravnost z veseljem začno naštevati svoje napake, mi pa uporabimo dragocene izpovedi za moralno razpravljanje. Ali so Trdinove »napake« izredne ali vsakdanje? Kdorkoli ima opravka z otroki, ve, da imajo te in podobne napake v večji ali manjši meri prav dostikrat otroci. Izredno je le Trdinovo samoobtoževanje. Zdaj vprašamo dijake, ali so nevoščljivost, togota, jezičnost, sladkosnednost . . . velike ali majhne napake. Odgovorili nam bodo različno, mi pa jim dopovejmo, da imajo vsi prav. V majhni meri to res niso hude reči, v veliki meri pa lahko postanejo tudi grozodejstva. In sedaj jim razložimo, da je pri napakah kakor pri čednostih vse odvisno od mere in da je pravzaprav največja čednost *zmernost*, če pomislimo, da se celo najlepša krepost lahko spremeni v napako, kadar jo pretiravamo. Kar pogledjmo nekaj primerov! Pogum je lepa čednost, pretirano pogumen človek je pa predrzen; predrznost je pa napaka. Varčnost je lepa čednost, a v veliki meri vodi v skopost; ta je pa prav grda. Celó z ljubeznijo je tako: v visoki meri se spremeni v ponorelost, ki je smešna in človeku lahko usodna. Tudi požrtvovalnost, ki je v pravih merah vsega spoštovanja vredna, je v pretiranosti zoprna: ljudi s tem, da jim nudimo preveč pozornosti, prav tako mučimo, kakor če jim je nudimo premalo. Pa pretirana skromnost! Ali ne meri dostikrat na povelečevanje samega sebe?

Dijaki naj iščejo podobne primere tudi sami in nato naj izdelajo domačo vajo z naslovom: *Kakšen sem bil kot otrok*. Ali pa naj govore o svojem rodu! *Od kod izvira moj rod?* Naj iščejo sorodnosti s svojimi predniki! Dostikrat so mi že dijaki priznali,

da so v tej zvezi prvič v življenju govorili s starši o svojih prednikih. In kako jih to zanima! Cele romane napišejo in marsikdo najde med davnimi svojci tudi svoj ideal. Primerni naslovi v tej zvezi bi bili: *Moj prvi vzor. Naš oče je bil partizan. Tudi v naši družini je živela majka Jugovičev*. In podobno.

Tako vidimo, koliko možnosti za moralno razpravljanje in za spisje se nam ponuja že ob tem kratkem Trdinovem odlomku. Ko prebiramo nato dijaške domače vaje s temi ali podobnimi naslovi v šoli, vstajajo seveda še novi problemi in ure so poučne, zanimive, globoko vzgojne in prijetne.

Zdaj pa poglejmo drugi odlomek iz Trdinovega življenjepisa!

2

Mnogi otroci pohajkujejo sem ter tja po tujih hišah in delajo ljudem škodo in nadlego, ali pa beračijo nesramno za kruh, sadje itd. Za take reči sem bil pa jaz premoški. Ostal sem najraje doma, ceneč domačo nad vsako drugo hišo. Če sem šel od doma, sem zahajal najraje na domače polje, na domače pašnike, v domače gozde. Najljubše mi je bilo, če nisem imel veliko ali pa tudi nobene tovarišije. Kar pomnim, sem imel vedno tako voljo, da živim sam zase, vedno so se mi studile velike družbe, in še posebno, če se je v njih tudi gostilo, pelo itd. V samoti sedé ali stojé se je najraje veselilo dete, mladi človeček, velike, zmerom stare ali obenem zmerom mlade narave, božjega sveta. O, s kakim veseljem sem gledal prve marjetice, posebno tiste z rdečim vencem; kako pazljivo sem iskal prvih vijolic in zagledavši jih, sem stal, čudil se lepoti, se pripognil in duhal, ali se mi je zdelo škoda, katero utrgati. Snežnobelo ali pisano cvetje po jablanah, češpljah, hruškah me je veliko bolj veselilo kakor zrelo sadje, čeprav sem bil »sladkosneda«. Samo češnje, bleščeče se živordeče med črnozelenim listjem, sem ogledoval bolj radostno kakor belo češnjevo cvetje poleg slabih popkov ali malega lističja. Po cele ure sem hodil ob Pešati ali pa stal pri kakem potoku in studencu, motril valove in poslušal šum, mrmranje in šepetanje vode. Nekaka sveta groza pa me je objela, če sem prišel na goro, v gozd, v zeleno tihoto; plašno sem pazil na vsak zaškrip vej, na šušljanje listja, na šum v drevju, prišedši od kake lazeče živalce ali skakajoče veverice. Nebeško sladko mi je zadonel na uho vsak glas gnezdo si zbirajoče ali mlade pitajoče ptice in ptičice, tu žužkov, ondi liščkov in grilčkov in drozgov in dleskov itd.

Ta drugi Trdinov odlomek nam dá še močnejše slutiti, da beremo življenjepisa pisatelja — umetnika. Že Trdinova ljubezen do samote ni vsakdanja, še izrednejši je njegov prvi stik z naravo, z rožicami, ki jih občuduje, a jih ne trga, kot delajo navadno otroci, s sadnim drevjem, ki mu je dražje v pomladnem cvetju kot z jesenskimi darovi itd.

Dijaki se ob tem poglavju z zanimanjem poglobe v spomine na svoja otroška leta ter odkrivajo sorodnosti in razlike pod naslovi: *Naša domačija. Kako sem začel spoznavati naravo? Kako sem vzljubil rastline? Moja najljubša žival*. Itd.

Ko preberemo dijakom takle odlomek, ni treba skoro nobenih navodil več. Asociacije vstajajo same od sebe. Včasih je dobro, da damo na izbiro po dva, tri naslove. Nekateri dijaki imajo več spominov na svoje stike z rastlinami, drugi z živalmi. Naj piše vsak, kar mu je najbližje, saj nam ne gre toliko za snov kot za vzgojo njihove izrazne sile; to pa vsakdo najlaže najde tam, kjer ga veže najmočnejše doživetje.

Preberimo še tretji odlomek iz Trdinovih »Spominov«!

3

Kot otrok sem bil med vsemi vrstniki svoje vasi gotovo najbolj radoveden, željan slišati kaj novega, kaj posebnega, najraje pa kaj o vojskah, o Napoleonu, kralju Matjažu, o Turkih ali pa tudi kako ljudsko pripovedko, uganko ali kaj takega. V tem, kar sem poslušal in zvedel takrat, so korenine vsega, kar sem še pozneje najraje delal, bral, pisal, učil se, mislil, trdil, branil in ljubil ali sovražil in zaničeval. Malokatero dete zna toliko ljudskih pravljic, kakor sem jih znal jaz; mnoge sem dal pozneje natisniti, ali večkrat manj ali bolj spremenjene, kakor mi je prišlo ravno na misel: nekaka prirojena subjektivnost mi ni dala pripovedovati le to, kar sem zvedel iz ljudskih ust.

Ta odlomek nam pač izdaja Trdina — zgodovinarja in pisatelja in mimogrede seveda izrabimo tudi priliko, da spregovorimo besedo o njegovih *Bajkah in povestih o Gorjancih*, ki so prav svojevrstna predelava ljudskega blaga. Seveda pa nam je v naši zvezi odlomek najbolj važen zato, da z njim vzbudimo v dijakih spomine na njihove

prve stike z literaturo, z materinim jezikom in z zgodovino. Vsak dijak se rad spominja prvih pesmi, ki mu jih je pela mati, dobro so mu v spominu prve slikanice in pravljice, pa resnične, doživete in zgodovinske zgodbe, ki so mu jih v zgodnjih letih pripovedovali starši in drugi sorodniki ali znanci. Naj obdelajo vse to v domačih nalogah z naslovi kakor: *Kako sem se učil materinega jezika. Spomini na deda. Babica je pripovedovala. Iz časov NOB. Kdo me je učil prvih pesmi? Kateri zgodovinski junaki so me najbolj navdušili?* Itd.

Višek zanimanja pa vzbudi v dijakih poglavje o Trdinovem plavanju. Preberimo tudi ta odlomek!

4

Z veliko nevarnostjo sem se naučil plavati. Imel sem morda kakih pet ali šest let. Voda me je veselila zmerom, poleti sem se kopal, pozimi pa drsal, če sem le mogel ali smel. Neizmerno sem zavidal tistim, ki so znali plavati. Imel sem jih za edino srečne ljudi na svetu. Nekaj časa sem se bal, ampak gledaje te blažene plavalce vsak dan, dobim voljo, da poskusim to umetnost sam, brez vsake vaje in nauka. Kopat smo se hodili najraje v »Trdinov kotel«, kjer je bila Pešata čez glavo in je drl po sredi kotla lep, močan curek, da so priplavali po njem gor le najbolj izurjeni plavalci. Nekdaj opoldne, ko je šlo vse obedovat, se priplazim do kotla; bil sem sam, pa sem si mislil, če mi spodleti poskušnja, se mi ne more nihče smejati. Slečem se, grem v vodo nad kotel, se spustim po curku, kjer je bilo najgloblje in — poskus mi steče dobro. Priplaval sem do plitvega brez strahu in nesreče. Ali je bil to triumf-zame, ko so me gledali popoldne debelo in nevoščljivo drugi otroci, videč plavati me brezskrbno čez Trdinov kotel, čez najbolj nevarno globočino v družbi s polodraslimi fanti, ki so me tudi čudno gledali in radovedno neumno spraševali, kdo, kako in kje me je naučil tako hitro plavati.

Po tem Trdinovem vzgledu ni noben dijak v zadregi, kaj bi pisal. O športu ve vsak povedati zanimive zgodbe. Mi izberemo le primerne naslove. Npr.: *Moji prvi plavalni poizkusi. Katera panoga športa me je prva pritegnila. Moje sodelovanje pri športu.* Itd.

Zlasti za podeželske dijake so zelo privlačne teme, ki se zbudijo ob zadnjem Trdinovem odstavku, ki ga tu omenjamo; to je odstavek, kjer piše Trdina o svojih prvih vtisih o Ljubljani. Takole govori.

5

Ljubljana se mi je zdela strašno velika, bogata, lepa, prijetna. Prve dni sem imel toliko gledati in povpraševati, da se mi ni tožilo po domu kar nič ne. Najraje sem postajal pri Suštarskem mostu, kjer so prodajali ptiče. Ptičar sem bil nekoliko tudi jaz, ali tako lepih živalic nisem nikdar ujel, še videl ne. Ali pa pred mestno hišo pri vodnjaku, kjer imajo na začetku šolskega leta učenci semenj z bukvami! To živo gibanje, prepiranje, barantanje, kričanje mi je kazalo šolsko življenje v novi, veseli podobi. Opazil sem tu veliko tovarištvo šolskega sveta. Videl sem, vse ena družina z istimi potrebami, z enako mladim, radostnim duhom in odprtim srcem. Šolske bukve sem si kupil pri tem lepem vodnjaku tudi jaz, seveda stare, denarce sem dobil pa za nove, prikupjeval sem več kot cel goldinarček, ki se je prilegel kaj dobro praznini moje denarnice.

Opis vtisov iz mesta, ki se v njem dijaki šolajo, je zmerom dobrodošel. Še posebno dobro dè dijakom, če poiščemo za naslov kak lep citat o njihovem kraju. Za marsikatero mesto ga imamo v ljudski ali umetni poeziji. Tako npr.: *Celje belo in veselo*, po ljudski pesmi ali *Prijazno mestece je Kranj*, po Matiji Valjavcu, pa *Ljubljana — ljubljena* po Ivanu Preglju in *Prelepo si mesto, Maribor*, po Janku Glazerju ali *Vu Soboto sem odišao*, po ljudski pesmi. Itd. Poleg teh naslovov se nam ob tem odstavku vsiljujejo še drugi, npr.: *Kako sem prišel do šolskih knjig. Na semnju. Prvi dnevi v mestu. Moji trgovski podvigi. Kako danes dijaki uporabljajo svoj prosti čas.* Itd. Itd.

Tako vidimo, da se naslovov ne manjka. Navodil za proste spise pa dosti niti treba ni, če znamo v dijakih vzbuditi veselje do pisanja s prijetnimi vzgledi. Dosti se nauče dijaki tudi s posnemanjem spisov lastnih sošolcev, potem ko pri korekturi kritično preberemo nekaj nalog. Izbirajmo za to navadno najboljše naloge, da so res vzor. Seveda se včasih lahko učimo tudi ob napakah. Toda če beremo kdaj iz tega namena kako slabo nalogo, storimo to z veliko pazljivostjo, da slabega učenca ne ranimo in mu

ne vzamemo veselja; skušajmo doseči ravno nasprotno; mogoče ga ravno v taki zvezi opogumimo in navdušimo za boljše delo.

K zaključku pa še nekaj zelo važnega! Ne dajajmo domače vaje nikoli zadnji trenutek, morda tedaj, ko zvoni in smo že na poti iz razreda. Zavedajmo se, da je navodilo za domačo vajo del učne ure in sicer eden bistvenih delov učne ure. Najbolje je, da vselej napišemo naslov domače vaje na tablo in zahtevamo, da si ga dijaki takoj prepisejo v zvezek. Če je dan na dan naslov na tabli lepo podčrtan, podnaslov v oklepaju in datum na svojem mestu, bo to prešlo dijakom v meso in kri in za vse življenje se bodo navadili reda in natančnosti, pa tudi estetike.

Pri slovnških, pa tudi pri nekaterih drugih vajah moramo dostikrat podčrtovati kaj med tekstom ali napraviti celo obrazec. Dajmo za to natančna navodila in vztrajajmo pri svojih zahtevah. Podčrtane ali obkrožene besede olajšujejo razumevanje, silijo k logičnemu izvajanju in poenostavijo sistem. Nekateri dijaki ne podčrtujejo radi, drugi spet podčrtujejo preveč in še z raznobarnimi svinčniki, tako da nazadnje v preobilici črt in barv izgine jedro. Dopovejmo dijakom, da nekaj podčrtovanja in skiciranja koristi, preveč pa škoduje. Zahtevajmo, da podčrtujejo z ravnilom. Spominjam se dijakinje, ki je celo za obkroževanje imela stalno pripravljene dinarski novci. Ker res nismo vsi tako srečni, da bi vlekli lepe proste kroge kakor Giotto, delajmo rajši kvadrate!

Seveda so vse to malenkosti, ampak vsak napor, ki vzgaja k redu, logiki in estetiki, se bo nekoč poplačal. To pa vsi vemo, da ima z lepim zvezkom dijak veselje in se rad iz njega uči, z grdim se pa mogoče nekaj časa v pubertetni objestnosti ponaša, potem mu je pa tudi samemu zopr in se mu iz njega ne dá učiti.

Kot slušateljica na uniiverzi za tujce po raznih krajih sem videla, kako daleč gre v tem pogledu vzgoja pri nekaterih narodih in res iz preprostih skript lahko spoznaš ves smisel za praktičnost, pa tudi inteligenco in estetsko vzgojo nekega človeka in celotnega naroda.

Marsikateri dijak je slikarsko nadarjen in tudi še v višjih razredih z veseljem naloge ilustrira. Vzodbujajmo jih k temu, pokažimo njihove izdelke sošolcem in začeli jih bodo posnemati še drugi. Marsikomu se besedna umetnost približa ravno preko slikarstva. Še danes se spominjam lepo ilustriranih nalog nekaterih svojih dijakov — poznejših umetnikov, slikarjev in arhitektov.

Pametno je tudi, da domače vaje označimo z zaporednimi številkami. Zakaj? Tako imamo najlažjo kontrolo nad tem, če kateremu izmed dijakov kaka vaja manjka. Pa tudi za nas same je zanimivo vedeti, koliko domačih vaj dosežemo v enem letu. Kako *jubilajno* vajo, recimo petdeseto ali stoto, lahko še posebno slavnostno obhajamo s kakšnimi nagradami ali tako, da ji določimo posebno vidno obliko. Za nagrado sme seveda priti v poštev le dijak, ki vse leto ni prejel nobenega minusa zaradi nenapisane ali površno izdelane domače vaje. Mogoče bi kdo mislil, da so take stvari otročje in odveč, pa niso. Če jih sami še niste preizkusili, dajte jih; boste videli, koliko veselja vzbude pri dijakih, kako se jim ob takih malenkostih poglubi ljubezen do predmeta in do domačih vaj, in ravno take malenkosti dostikrat šolo za čudo približajo življenju.

Zelo dobro je, če zvezke domačih vaj vsaj enkrat na semester pobereмо in jih doma pregledamo. Če niti za to ne najdemo časa, pa naj jih dijaki ob kakem izpraševanju prinese na kateder, da jih vsaj tedaj bežno prelistamo. Dostikrat je tak pregled dijakom v vzpodbudo in potrudijo se predvsem za lepšo obliko. Mi seveda tega spet ne smemo prezreti: pohvalimo, kar je pohvale vredno, in grajajmo, kar zasluži grajo! —

Naj zaključim!

* Ali torej še dajemo domače vaje?

Mislim, da za odgovor zdaj ni nihče v zadregi.

Kakor se edinole z govornjem naučimo govoriti, edinole z branjem brati, tako se seveda tudi edinole s pisanjem naučimo pisati.

dr. Silva Trdina

»KONDOR 63«

(Nekaj pojasnil k »Razgledom v književnosti« 1918—1941)

Knjiga »Razgledi v književnosti 1918—1941« je prvi poskus, uvesti mladega bralca malo načrtneje v tisto vrsto slovenske književne aktivnosti, ki je v bližnji preteklosti bistrila poglede na književno umetnost in na njeno individualno in družbeno vlogo. Razumna in dragocena je bila odločitev urednika zbirke Kondor, ko je izbral za

poglavje iz slovenskega literarnega eseja in kritike novejše razdobje, se pravi čas med prvo in drugo svetovno vojno. Gotovo ga je pri tej odločitvi vodila misel, da sta literarna esejistika in kritika poleg enega dela umetniške književnosti ravno v tem času ustvarjali pomembno revolucionarno atmosfero v slovenski kulturi, zlasti v tridesetih letih, in pomagali formirati in duhovno utrjevati tiste duhovne sile, ki so pozneje lahko sprejele nase osvobodilni boj in ga tudi vodile.

Potreba po taki knjigi je bila očitno živa in je mogoče vedno bolj živa in aktualna. Ob prvem kvantitativno skromnem izboru pa sem dolžan pripisati nekaj opomb o metodi dela za to knjigo.

Ko sem odbiral gradivo, sem se ravnal po načelu, da je treba v majhnem okvirju Kondorja dati besedo predvsem tistim književnikom, ki so ustvarili svoj tip in metodo javnega razpravljanja o drugih književnikih in njihovih delih. Umetnostno kritične akcije, ki so jo opravljale literarne revije in druga glasila v tem času, pa ni bilo mogoče predstaviti z vsemi imeni, ki so odmevala v času. Zaradi »prostora« so pomanjkljivo prikazana tudi nekatera imena, ki so sprejeta v knjižico.

Drugi problem, ki me je nekaj časa spremljal, je bilo razmerje do živih avtorjev, se pravi nekaka tiha obveznost, da dobim od njih soglasje glede njihovih tekstov, ki sem jih izbral za antologijo. Toda en sam korak v to smer mi je pokazal, da je bil »brezobziren« izbor edina pot in da bi vse drugo lahko postalo prej ovira kot korist. Zato sem se odločil, da napravim žive avtorje enakopravne s tistimi, s katerimi razpolaga samo še zgodovina. S tem pa nisem mogel prizadeti nikogar. Tudi si ne lastim pravice do neodgovornega ugibanja, če sem prepričan, da presoja na primer Bogo Teplý literaturo danes drugače, kakor jo je presojal pred petintridesetimi leti, ko je napisal članek Slovenska socialna književnost, tedaj v času, ko je dobil preko založbe Malik prve sovjetske romane v roke (Gladkova, Panferova, Sejfulino in druge). V tedanji posebni družbeno in kulturnopolitični konstelaciji je podprl proletkult, ki ga danes prav gotovo ne priznava več. Toda njegov članek je odigral takrat določeno vlogo med slovenskimi proletarskimi književniki, kot so bili Anton Tanc, Ivan Vuk, France Kozar, Tone Čufar in drugi. Obenem pa je bil tudi prva bolj sistematična informacija o slovenski socialni književnosti. Tudi Boris Ziherl bi danes najbrž nekoliko drugače presojal Voduškovo pesniško zbirko Odčarani svet, saj je v njej kljub ostri skepsi in nihilizmu mnogo takega, kar je človeško dragoceno. Voduškova podoba meščanskega sveta je vendarle tudi mučna obtožba, je etična revolta izobčenega intelektualca in kot taka ne razodeva etične brezbriznosti. Tudi katerih drugih avtorjev, ki so zastopani v knjigi, bi danes kakšno misel dopolnil, razširil ali pa jo zavrgel, ker se mu zdi premalo utemeljena. Ali ta »danes« ne more in tudi ne sme zatajevati stališč s pred dvajset in več leti.

Mnogo bolj kot opisana problema me je spremljala misel, kako bo sprejela knjigo mladina, zlasti ona v obvezni šoli, ki tudi naroča Kondorja. Ali je ne bo odlagala brez moči in brez zanimanja? Vprašanje je seveda zelo neprijetno, ker se zadirna naravnost v sam smisel take antologije v Kondorju. Glede tega in sorodnih pomislekov pa smemo vendarle trditi, da popolno nezaupanje v to, da mladini pri štirinajstih in petnajstih letih razvitejša misel o umetnosti še ne bi bila dosegljiva, ni preveč na mestu. V berilu za sedmi razred zadeneta posredovalec literature in njegov učenec vsaj že na Stritarjevo besedo o Juntezu, tedaj na poseben tip bralca — esteta in kritika, kar pa je potencialno tudi že vsak mladi, pogosto zelo kritični bralec. V osmem razredu berejo tudi že Stritarjevo »Kritično pismo« in odlomek iz kritičnega portreta »Simon Jenko«. Potemtakem bodo mogli Razgledi v književnosti ob primerni učiteljevi podpori tudi na tej stopnji pokazati mlademu bralcu način, kako je mogoče urediti svoje ugodje ali pa nezadovoljstvo ob knjigi v logičen, spoznavni red.

Nič manj težavno je bilo tudi vprašanje, po kakšnem kriteriju napisati opombe. Če bi upošteval splošno načelo Kondorja, ki razlaga vse tujke in manj znane domače besede, bi moral priložiti knjigi slovarček tujk, ki bi ne bil tako tenak. Še manj prijetno se je oglašala misel: kaj lahko povedo trije, štirje stavki o geslih kot so realizem, impresionizem, ekspresionizem, surrealizem, tedaj o geslih, ki pomenijo ali umetnostne stile ali pa filozofske sisteme in kategorije. Lahko bi kdo odgovoril: mnogo, če stvarem ustrezajo. Mogoče je to res. Ali nič manj ne more biti res, da kratka formula ne more nadomestiti širšega opisa nekega umetnostnega stila ali pa filozofske smeri. Včasih tudi ni lahko ugotoviti celotnega razpona predstave, ki tiči za nekim pojmom v eseju in kritiki. Ko uporablja besedo »zenitizem«, misli Kosovel pač na zagrebško revijo Zenit (ne beograjsko, glej str. 253). Odprto pa ostane vprašanje, ali si je pod tem izrazom

predstavljal morebiti še kaj drugega, kakor samo »težnjo po ustvarjanju najvišjih oblik«, kakor je zenitizem med drugim opredelil Ljubomir Micić (Čovek i Umetnost. Zenit 1921, str. 1). Z eno besedo: kritična redakcija literarnih esejev in literarnih kritik je v okviru mladinske izdaje kaj težko do kraja izpolnjiva naloga.

»Kondor 63« naj bi bil naposled tudi pobuda za običajno antologijo literarnega eseja in kritike iz obeh desetletij pred osvobodilno vojno. Taka antologija bi lahko odprla tudi vse tiste dragocene misli o umetnosti, ki jih individualni izbori ne bodo mogli obseči in bodo zato obležale zakopane po revijah, zbornikih in dnevnikih tega časa.

Franc Zadavec

NAHTIGALOVI SLOVANSKI JEZIKI¹ V RUSKEM PREVODU

Nemškemu prevodu *Slovanskih jezikov*, ki smo ga dobili pred dvema letoma, se je lani pridružil še ruski; s tem je postala knjiga dostopna vsem slavistom in hkrati so *Slovanski jeziki* preskočili oviro, ki smo je tako vajeni za naše knjige: Slovenica non leguntur. Razen tega je nadvse pomembno prav za vrednost tega Nahtigalovega dela, da je s svojim konceptom in s svojo metodo obravnavanja snovi četrto stoletja po prvi izdaji leta 1938 (druga izdaja, 1952, je le nebitveno dopolnjena) še zmeraj tako živo in aktualno, da ga prevajajo v svetovne jezike in da ga v celoti še ni presegló nobeno drugo podobno delo.

Uvod, ki ga je napisal znani moskovski slavist, dialektolog in komparativist S. B. Bernštejn, je poln topline in priznanja Nahtigalu, pa tudi slovenski lingvistični vedi. Avtor ugotavlja, da izhaja Nahtigal iz mladogramatične šole, a dodaja, da se je v dolgoletnem delu razvil v samosvoji smeri, da pa bo »pazljivi bralec v knjigi vendarle zasledil vrsto dosledno izpeljanih važnih načel novejšega jezikoslovja, ki jih ne bi našli niti pri Nahtigalovih učiteljih, niti ne v delih mnogih izmed njegovih mlajšjih sodobnikov.« Dalje pravi: »Nahtigal je dobro ločeval vse bistveno in odločujoče od manj pomembnega.«

Za prevajalko je bil Nahtigalov tekst prav gotovo težavna naloga. Kolikor je mogoče soditi po manj nadrobnejem branju prevoda, je treba reči, da se je odlično prebila skozi ta zgoščeni tekst, ko je vsekakor morala izluščiti in prenesti v ruščino pomen, ki ga je avtor imel v mislih, pa ga morda ni mogel vselej tudi enako jasno izraziti; celota v ruščini namreč ne naredi več vtisa zapletenih stavčnih konstrukcij, ampak bolj sproščeno pripoveduje o razvojnih procesih v slovanskih jezikih. To je nedvomno vse hvale vredna lastnost tega prevoda. Po drugi strani pa je prevajalka, koder je le preveč poenostavljala in se ni mogla opreti na primere, kajpada težko zadela pravo mero; tako bemo npr. na str. 37, da je »belgradskij literarnyj jazyk, naprimer, svjazan s ekavskim proiznošeniem« (za: *srbohrvatski knjižni jezik ima v Beogradu tudi ekavsko podlago*): Podobno se je npr. tudi v zadnjem odstavku str. 336 zaradi že omenjenega prizadevanja preveč odmaknila od izvirnika.

V prevodu ni odlomkov iz tekstov, niti ne literature, kar je redaktor zagovarjal s trditvijo, da je bila literatura deloma že zastarela, deloma pa ne dovolj pretehtano izbrana. Že res — vendar bi bilo knjigi samo v prid, če bi bila dopolnjena z vsaj najosnovnejšo in najaktualnejšo literaturo o slovanskih jezikih, ki bi jo bila morala urednik in prevajalka pač sama sestaviti.

Franc Jakopin

¹ (R. Nahtigal, Slavjanskije jazyki. Perevod so slovenskogo N. M. Elkinjo. Pod redakcijo i s predislavom prof. S. B. Bernštejna. Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1963.)

POPRAVEK

Na str. 49 prejšnje številke v tretji vrstici zgoraj naj se doda:

Podoben učinek dosežejo tudi besede, ki omejujejo (edini, edino, le, samo ipd.), npr.: »Mislim, da sem bil Marici edini dobrodošel gost na kongresu razen škofa.« (F. Godina, Bele tulpike, 1963, 71. Pom. založba.)

MIODRAG S. LALEVIĆ, SRPSKOHRVATSKI U MOM DŽEPU*

Nenehna skrb profesorja Višje pedagoške šole v Beogradu Miodraga S. Lalevića za lepoto in pravilnost srbskohrvatskega knjižnega jezika je med strokovnjaki dobro znana. Več učbenikov za osnovne in srednje šole je pripravil že pred vojno. Po vojni je kot predavatelj srbskohrvatskega jezika na Višji pedagoški šoli v Beogradu razvil izredno delavnost, saj šteje njegova bibliografija od 1945 dalje 14 obsežnejših del, večina namenjena šolski praksi v srednji šoli, so pa tudi taka, ki spadajo na metodološko (Priručnik za nastavo sintakse srbskohrvatskog jezika) in raziskovalno področje (Kategorije reči srbskohrvatskog jezika, Sintaksa srbskohrvatskoga književnog jezika). Ostala dela (npr. Podsetnik iz srbskohrvatskog jezika i pravopisa s pravopisnim i jezičkim svetnikom; Naš pravopis itd.) služijo utrjevanju in popularizaciji praktičnega znanja jezika, kar je ob sedanjem pospešenem ritmu življenja gotovo ena izmed prvenstvenih nalog. Razvito ekonomsko in kulturno življenje zahteva kar se da dobro obvladovanje knjižnega jezika, česar šola v obilici drugih nalog pogosto ne opravi tako temeljito, kakor bi si želeli. Knjižni jezik morajo danes obvladati tudi ljudje na pomembnih položajih v gospodarstvu in drugod, ki v preteklosti niso imeli priložnosti za redno šolanje. Tudi tem je namenjen priročnik *Srpskohrvatski u mom džepu*.

Lalevićev priročnik ni samo tisto, kar so Maretić, Koštial in drugi imenovali »brus«, ker je brusil najočitnejše hrapavosti v knjižnem jeziku, temveč je precj več: ne le da na napake opozarja, temveč tudi obširno pojasnjuje, zakaj je to prav in zakaj ono ni prav.

Avtor je razdelil svoj priročnik na tri dele: I 1—244; II 245—572, III 573—1210. V prvem delu razpravlja o splošnih jezikovnih vprašanjih, v drugem o pravopisu in v tretjem o govornih variantah, dubletah in napakah. Prvem delu je dodal dialektološko karto, izdelano po karti Stjepana Pavičića, tretji del pa zaključuje predmetno kazalo, kar omogoča hitro orientacijo po bogatem in raznovrstnem gradivu. Vsaka knjiga za sebe je zaključena celota, vse skupaj pa dopolnjujejo vrzeli, žal velikanske vrzeli v normativni slovnici in pravopisu (M. Stevanović, Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije, Novi Sad 1954; I. Brabec-M. Hraste, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika, Zagreb 1961; Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopišnim rječnikom, izradila pravopisna komisija, Zagreb—Novi Sad 1960).

Iz prakse vemo, da v skromnih opisnih slovnica, zlasti v šolskih slovnica obdelane variante oblik in sintaktičnih zvez niso edine možnosti, ki jih jezik porablja. Vemo tudi, da se v slehernem jeziku s »pravilnimi« oblikami in sintaktičnimi zvezami ter leksemi mešajo nepriznane in zato »nepravilne« oblike, sintaktične zveze in besede. Poprečen izobraženec pogosto ne ve, kaj v dobrem knjižnem jeziku sme rabiti in kaj ne. Tu mu bo Lalevićev priročnik odličan svetovalc, posebno tretja knjiga z naslovom *Naša kolebanja* (jezikovne variante, največkrat variante »pravilno« in »nepravilno«) mu bo v dvomih zanesljivo pomagala in ga varovala dialektizmov, barbarizmov, arhaizmov in podobnih nevšečnih izrastkov v knjižnem jeziku. Avtor je vsekakor v dolgoletni praksi zbral več sto jezikovnih nepravilnosti iz časnikov, knjig, vsakodnevnih pogovorov »višjih« in »nižjih« plasti v Beogradu, ki poleg najboljših jezikovnih elementov združuje tudi najslabše, kajti tukaj se mešajo priseljenci iz vse države z avtohtono manjšino. Nekateri od teh nepravilnosti so stalne sopotnice srbskohrvatskega knjižnega jezika že iz prejšnjega stoletja, druge, lahko rečemo večina, pa so se pokazale šele v zadnjih desetletjih, ko je pismenost zajela široke plasti, brez zadostne poglobitve. Vsem tem hibam se je Pravopis 1960 z molkom izognil in torej ne pomeni nikakega napredka od Beličevega Pravopisa 1950.

Končno bi še omenil, da je priročnik *Srpskohrvatski u mom džepu* sinteza dose-danjih Lalevićevih učbenikov in kompendijev, zelo prečiščena in dognana sinteza. Če so v Podsetniku bile včasih tudi precj ohlapne in nejasne definicije, so v tem kompendiju prav skrbne in znanstveno pravilne. Le na nekaterih mestih sem opazil, da avtor ni upošteval najnovejše strokovne literature. Naj mi bo dovoljeno omeniti še to, da bi delu bila v korist večja konciznost razlage. Strokovnjak predolgega pojasnjevanja ne potrebuje, laiku pa tudi malo koristi.

Janko Jurančič

* Jezikovni priročnik, založila knjigarna Branko Đonović, Beograd 1963, v treh zvezkih, skupaj 1210 strani.

BIBLIOGRAFIJA FRANA MIKLOŠIČA

(Nadaljevanje)

1872

99. Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. I. — Denkschr. WAW XXI, 1872, str. 75—106. (Tudi separat: Wien 1872. 34 str.)

100. Die slavischen Elemente im Magyarischen. — Denkschr. WAW XXI, 1872, str. 1—74. (Tudi separat: Wien 1871. 74 str.)

101. Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae maiorem partem e sanctioribus Vaticani tabulariis edita ab Augustino Theiner et Francisco Miklosich. Cum tacula. — Vindobonae 1872. (II) + 64 + 1 tab.

102. Psaltir s tumačenjem pisan 1346 za Branka Mladenovića. — Starine JAZU IV, 1872, str. 29—62. (Ponatis: U Zagrebu 1872. 34 str.)

103. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Uuropa's. I. Die slavischen Elemente in den Mundarten der Zigeuner. — Denkschr. WAW XXI, 1872, str. 197—253. (Tudi separat: Wien 1872. 59 str.)

1873

104. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. II. Beiträge zur Grammatik und zum Lexicon der Zigeunermundarten. — Denkschr. WAW XXII, 1873, str. 21—102. (Tudi separat: Wien 1872. 84 str.)

1874

105. Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. II. — Denkschr. WAW XXIII, 1874, str. 141—272. (Tudi separat: Wien 1874. 132 str.)

106. Über den Ursprung einiger Casus der pronominalen Declination. — Sitzber. WAW LXXVIII, 1874, str. 143—152. (Tudi separat: Wien 1874. 12 str.)

107. Das Imperfect in den slavischen Sprachen. — Sitzber. WAW LXXVII, 1874, str. 5—30. (Tudi separat: Wien 1874. 28 str.)

108. Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen. — Wien 1874. (IV) + XXXV + 96 str.

109. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. III. Die Wanderungen der Zigeuner. — Denkschr. WAW XXIII, 1874, str. 1—46. (Tudi separat: Wien 1873. 46 str.)

110. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. IV. Märchen und Lieder der Zigeuner der Bukowina. — Denkschr. WAW XXIII, 1874, str. 273—341. (Tudi separat: Wien 1874. 67 str.)

111. Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten. 1., 2. Teil. — Sitzber. WAW LXXVII, 1874, str. 759—792. (Tudi separat: Wien 1874. 36 str.)

1875

112. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. II. Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen. — Wien 1875. XXIV + 504 str.

113. [Ocena Krekovega dela: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden. I. Teil. Graz 1874. — Jenaer Literaturzeitung II, 1875, str. 430.]⁶

114. Nekoliko posnetkov iz Miklošičeve sintakse. — Novice XXXIII, 1875, str. 22—27.

1876

115. Beiträge zur altslovenischen Grammatik. — Sitzber. WAW LXXXI, za l. 1875, izšlo 1876, str. 81—136. (Tudi separat: Wien 1875. 58 str.)

116. Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. — Denkschr. WAW XXIV, 1876, str. 1—58. (Tudi separat: Wien 1875. 58 str.)

117. Izvještaj od god. 1772 o manastirih na Fruškoj gori u Sriemu, podastrt kr. dalm.-hrv.-slav. namjestničkomu vieću. — U Zagrebu 1876. 19. str. (Ponatis: Starine JAZU VIII, 1876, str. 1—19.)

118. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. V. Märchen und Lieder der Zigeuner der Bukowina. 2. Teil. — Denkschr. WAW XXV, 1876, str. 1—68. (Tudi separat: Wien 1875. 70 str.)

119. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. III. Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen. Zweite Ausgabe. — Wien 1876. (IV) + 551 str.

120. Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten. 3. Teil. — Sitzber. WAW LXXXIII, 1876, str. 535—562.

⁶ Podatek po opazki, ki jo je nekdo (verjetno Nahtigal ali Ramovš) vpisal v Trstenjakovo bibliografijo Miklošičevih del.

1877

121. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. VI. Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien mit einem Anhang über den Ursprung des Namens »Zigeuner«. — Denkschr. WAW XXVI, 1877, str. 1—66.

122. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. VII. Vergleichung der Zigeunermundarten. 1. Teil. — Denkschr. WAW XXVI, 1877, str. 161—247.

1878

123. Über den Ursprung der Worte von der Form aslov. trět. — Denkschr. WAW XXVII, 1878, str. 261—307. (Tudi separat: Wien 1877. 46 str.)

124. Über den Ursprung der Worte von der Form aslov. trët und trat. — Denkschr. WAW XXVIII, 1878, str. 1—52. (Tudi separat: Wien 1878. 54 str.)

125. Über die Steigerung und Dehnung der Vocale in den slavischen Sprachen. — Denkschr. WAW XXVIII, 1878, str. 53—96. (Tudi separat: Wien 1878. 46 str.)

126. Altslovenische Lautlehre. Dritte Bearbeitung. — Wien 1878. 310 str.

127. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. VIII. Vergleichung der Zigeunermundarten. 2. Teil. — Denkschr. WAW XXVII, 1878, str. 1—108.

128. Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten. 4. Teil. — Sitzber. WAW XC, 1878, str. 245—296.

129. Deutsch-serbisches Wörterbuch. [Vukova zbirka. Uredil F. Miklošič.] — Wien 1878².

1879

130. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen. Zweite Ausgabe. — Wien 1879. (V) + 598 str.

131. Über die langen Vocale in den slavischen Sprachen. — Denkschr. WAW XXIX, 1879, str. 75—140. (Tudi separat: Wien 1879. 68 str.)

1880

132. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. IX. Lautlehre der Zigeunermundarten. — Denkschr. WAW XXX, 1880, str. 159—208. (Tudi separat: Wien 1879. 58 str.)

133. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. X. Stammbildungslehre der Zigeunermundarten. —

Denkschr. WAW XXX, 1880, str. 391—485. (Tudi separat: Wien 1880. 95 str.)

134. Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten. — Denkschr. WAW XXX, 1880, str. 1—66. (Tudi separat: Wien 1879. 66 str.)

135. Novo nadjeni spomenici iz IX. i XI. vieka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest. Akademici dr. Fr. Miklošič, dr. Fr. Rački. — Starine JAZU XII, 1880, str. 206—223.

1881

136. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. XI. Wortbildungslehre der Zigeunermundarten. — Denkschr. WAW XXXI, 1881, str. 1—54. (Tudi separat: Wien 1880. 53 str.)

137. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. XII. Syntax der Zigeunermundarten. — Denkschr. WAW XXXI, 1881, str. 55—114. (Tudi separat: Wien 1880. 62 str.)

138. Slovensko berilo za osmi gimnazijski razred. Izdal —, uredil J. Navratil. — Na Dunaju 1881. VI + 146 str.

139. Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vokalismus I. — Sitzber. WAW XCVIII, 1881, str. 519—550. (Tudi separat: Wien 1881. 34 str.)

1882

140. Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vokalismus II. — Sitzber. WAW XCIX, za l. 1881, izšlo 1882, str. 5—74. (Tudi separat: Wien 1881. 72 str.)

141. Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vokalismus III. Consonantismus I. — Sitzber. WAW C, 1882, str. 229—304. (Tudi separat: Wien 1882. 78 str.)

142. Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Consonantismus II. — Sitzber. WAW CI, 1882, str. 3—94. (Tudi separat: Wien 1882. 94 str.)

143. Rumünische Untersuchungen. 1. Istro- und macedo-rumunische Sprachdenkmähler. — A. Istro-rumunische Sprachdenkmähler. — Denkschr. WAW XXXII, 1882, str. 1—92. (Tudi separat: Wien 1881. 92 str.)

144. Rumunische Untersuchungen. 1. Istro- und macedo-rumunische Sprachdenkmähler. B. Macedo-rumunische Sprachdenkmähler. — Denkschr. WAW XXXII, 1882, str. 189—280. (Tudi separat: Wien 1882. 94 str.)

1883

145. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. IV. Vergleichende Syn-

tax der slavischen Sprachen. Zweiter Abdruck. — Wien 1883. (IV) + 895 str.

146. Subjectlose Sätze. Zweite Auflage. (Prirejeno po razpravi Die Verba impersonalia in den slavischen Sprachen, ki je izšla v Denkschr. WAW XIV, 1865.) — Wien 1883. 76 str.

147. Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Lautgruppen. — Sitzber. WAW CII, za l. 1882, izšlo 1883, str. 3—74. (Tudi separat: Wien 1883. 74 str.)

148. Über Goethes »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga«. Geschichte des Originaltextes und der Übersetzungen. — Sitzber. WAW CIII, 1883, str. 413—490. (Tudi separat: Wien 1883. 79 str.)

1884

149. Sravnitel'naja morfologija slavjanskih jazykov. Vyp. I. Staroslovenskij jazyk. (Izvlčeno iz VIII. tom. Izvěstij Istoriko-filologičeskago Instituta knjazja Bezbordko v Něžině.) [Cir.] — Moskva 1884. 164 str.

150. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Mit Zustimmung des Verfassers und der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner. — Wien und Teschen 1884. (IV) + 139 str.

151. Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen. — Denkschr. WAW XXXIV, 1884, str. 97—142. (Tudi separat: Wien 1883. 48 str.)

152. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch.) 1. Hälfte. — Denkschr. WAW XXXIV, 1884, str. 239—338. (Tudi separat: Wien 1884. 102 str.)

1885

153. Sravnitel'naja morfologija slavjanskih jazykov. Vyp. II. Jazyki slovenskij, bulgarskij i serbskij. (Izvlčeno iz IX. tom. Izvěstij Istoriko-filologičeskago Instituta knjazja Bezbordko v Něžině.) [Cir.] — Moskva 1885, str. 165—340.

154. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch.) 2. Hälfte. — Denkschr. WAW XXXV, 1885, str. 105—192. (Tudi separat: Wien 1884. 90 str.)

155. Kratkij slovar' šesti slavjanskich jazykov. Dictionnaire abrégé de six langues slaves. — St. Peterburg i Moskva 1885. 955 str.

1886

156. Sravnitel'naja morfologija slavjanskih jazykov. Vyp. III. Jazyki malorusskij i russkij. (Izvlčeno iz X. tom. Izvěstij Istoriko-filologičeskago Instituta knjazja Bezbordko v Něžině.) [Cir.] — Moskva 1886, str. 341—482.

157. Sravnitel'naja morfologija slavjanskih jazykov. Vyp. IV. Jazyki českij i pol'skij. (Izvlčeno iz X. tom. Izvěstij Istoriko-filologičeskago Instituta knjazja Bezbordko v Něžině.) [Cir.] — Moskva 1886, str. 483—668.

158. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. — Wien 1886. VIII + str. 548.

159. Die Serbischen Dynasten Crnojević. Ein Beitrag zur Geschichte von Montenegro. — Sitzber. WAW CXII, 1886, str. 29—92. (Tudi separat: Wien 1886. 66 str.)

1887

160. Sravnitel'naja morfologija slavjanskih jazykov. Vyp. V. Jazyki verhnelužickij i nižnelužickij. (Izvlčeno iz XI. tom. Izvěstij Istoriko-filologičeskago Instituta knjazja Bezbordko v Něžině.) [Cir.] — Moskva 1887, str. 669—838.

161. Über die altrussischen Kolbjäger. — Wien 1887. 7. str. (Ponatis: JA X, 1887, str. 1—7.)

162. Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana collecta. Ediderunt Fr. Miklosich et J. Müller. Vol. V.: Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis. Tomus secundus. — Vindobonae 1887.

1888

163. Über Fremdwörter. — Wien 1888. 7 str. (Ponatis: JA XI, 1888, str. 105—111.)

164. Die Blutrache bei den Slaven. — Denkschr. WAW XXXVI, 1888, str. 127—210. (Tudi separat: Wien 1887. 86 str.)

165. Ein neuen Beleg für den Ausdruck *собръ*. — JA XI, 1888, str. 633.

166. Über die Lautverbindung kt in den indoeuropäischen Sprachen. — Festgruss an Otto von Böhtlingk zum Doctor-Jubiläum. Stuttgart 1888, str. 88—91. (Tudi separat: 1888. 4 str.)

167. Über die Nationalität der Bulgaren. — Estratto dalla Miscellanea di Filologia, dedicata alla memoria dei professori Caix e Canello — Firenze 1885. 4 str.

1889

168. Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen

Sprachschätze. — Sitzber. WAW CXVIII, 1889, str. 1—26. (Tudi separat: Wien 1889. 26 str.)

169. Sravnitel'naja morfologija slavjanskich jazykov. I. Jazyk staroslovenskij. — Moskva 1889².

170. Madžarski čirilskim pismenima. — Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini III, 1889, str. 1—10.

171. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch.) Nachtrag. 1. Hälfte. — Denkschr. WAW XXXVII, 1889, str. 1—88. (Tudi separat: Wien 1888. 88 str.)

1890

172. Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen. — Sitzber. WAW CXX, za l. 1889, izšlo 1890, str. 1—11. (Tudi separat: Wien 1889. 12 str.)

173. Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana collecta. Ediderunt Fr. Miklosich et J. Müller. Vol. VI.: Acta

et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis. Tomus tertius. — Vindobonae 1890, str. 317—320.

174. Eine Sprachprobe des kroatischen Dialektes von Neuprerau bei Nikolsburg. Prodika na nedilyu vazménu. — JA XII, 1890, str. 317—320.

175. Die Darstellung im slavischen Volksepos. — Denkschr. WAW XXXVIII, 1890, str. 1—51. (Tudi separat: Wien 1890. 51 str.)

176. Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. (Griechisch, Albanisch, Bulgarisch, Rumunisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch.) Nachtrag. 2. Hälfte. — Denkschr. WAW XXXVIII, 1890, str. 1—194.

177. [Ponatis ocene Daničićeve »Srbske sintakse« in »Rječnika iz književnih starina srpskih«. — Prosvetni glasnik ministertva prosvete in cerkvenih poslova kraljevine Srbije XII, 1891, Bd. 4, str. 178—180.]⁷

⁷ Podatek po M. Murku, LMS 1891, str. 266 (op. 2).

Zapiski

IZLET V PREŽIHOVE KRAJE

»Kdor hoče umetnika umeti, mora spoznati njegovo domovino,« je rekel Goethe. Pojdimo zato v Prežihove kraje, da spoznamo, kje je živel, da spoznamo njegove ljudi in si približamo njegova dela.

Pot si lahko različno začrtamo. Za danes si oglejmo eno varianto. Z avtobusom ali z vlakom se pripeljimo do Raven na Koroškem. Prispeli smo v star trg, z več sto let staro pisano zgodovino. Trg, Partizanska cesta, trška cerkev na hribčku, to je stari Guštanj. Takega je narisal Valvasor v Topografiji Koroške; seveda spadajo v to zgodovinsko podobo še gradič Javornik (Gamseneg-Jabornig) nad trgov in grad Ravne — Streiteben, v parku nad železarno (tu je danes Študijska knjižnica in tu je bil Malgajev štab v »Požganici«). V našem opisu se pri zgodovinskih podatkih ne bi ustavljali, ker bo na kraju navedena primerna literatura za referate in pripravljanje ekskurzije.

Nad stari trgov je zraslo po drugi svetovni vojni novo naselje, Čečovje. Še do leta 1948 je tod zorelo žito, so tu kopali repico (krompir). Danes so tu sredi nasadov lepe hiše z zdravimi, sodobnimi stanovanji za ravenske jeklarje, ki so pred vojno hodili ure daleč ali pa so stanovali v tesnih personalih, stisnjenih ob železarno samo, njen ropot in dim. Na Čečovju se bomo le toliko ustavili, da se morda odžejamo v Domu železarjev, ali pa si v Trgovskem domu kupimo kaj malega za dolgo pešačenje. Pa kar hitro pot pod noge, daleč je še, dolga je še pot pred nami. Usmerimo se proti smučarski koči, proti Uršlji gori, kar lepo po lepi cesti naprej. Prvi postanek napravimo pri lipi ob stari gotski cerkvi Šmohor. V cerkvi za oltarjem je baje podkev turškega konja iz časov, ko so še Turki tod strašili (vpadli v Guštanj, kakor nam pripoveduje tudi Valvasor!). Počakajmo toliko, da se vsi zbero, nato pa napravimo še deset, dvajset korakov do stare graščine k Šratnekerju (ne Šratneci!) — jo je že tudi Valvasor narisal — danes pa žal razpada. To je loženška graščina s Prežihove »Jamnice«; tu je bil doma Ložekar, tisti, ki se je kosal z župnikom Virijem, kdo več piva spije, in je vedno pel »tri dni pa oleja ni«. Tu se pravzaprav začena Jamnica. Od tod je pohitel Miškoplet v vas pred cerkev; upal je, da bo prvi, a ga je na jezo prehitela Ajta.

Po složni poti, ob hmeljevih nasadih pridemo po malem do razpotja. Na desno bi šli proti smučarski koči in na Uršljo goro dalje, na levo nekaj korakov bi prišli k Pav-

šarju, Prežihovemu sošolcu (saj bi bil pogovor z njim zanimiv in bi nam lahko marsikaj povedal o Prežihu). Takoj pod Pavšarjem pa je Svetina-Svetneče. Tu se je rodil Svetneči Gašper-tesar in velik preklinjalec in pivec; ker je domačija kmalu prišla na boben, so se Svetneči pomikali pod tujimi strehami, — Gašper je umrl pri sosedu, v Lužnikovi bajti, pri Lužniku-Vožniku. Gašparja poznamo iz novele »Pot na klop«, Lužnika, Lužnikovo domačijo pa posebej v »Jamnici«, saj je nekako osrednja kmetija Jamnice — to je Munkovo.

Toda krenili bomo kar po sredini, naravnost in navkreber. Cesta je v začetku nekoliko strma, čez četrť ure pa se nam svet odpre in smo pred tihim tolmunom. Ivarče jezirce mu pravijo. Nehote se ustavimo pred to planinsko lepoto, skrito v goskem miru. Ustavimo se raje šele v gornjem koncu jezera. Fotografiji naj napravijo hitro nekaj spominskih posnetkov; posebno čudovito je v vigradi, ko se vse razcvete in zazeleni, nič manj lepote ni v sončnih oktobrskih dneh, ko se listje pisano obarva.

Ne občudujmo samo narave. Naš namen je literarna ekskurzija. Prav nad jezercem je v breg potisnjena kmetija, pri Ivartniku se pravi — Ivarče. To je Bunk iz »Jamnice«. Hribovska samozavestno, nekoliko više v stran stoji Rožankovo, Mudafovo z »Jamnice«, Rožanke srečamo tudi v »Požganici«. Spomnimo se na prizor, ko volkswehrovci rekvirirajo konje pri Rožanku. (Korajžno naprej! Saj menda še nismo utrjeni?) Po petih, desetih minutah pazimo, da ne zgrešimo poti, ki nas bo od ceste peljala h Koglu (na Kogel — na Kogu). Tja moramo na vsak način!

Prav kmalu nas bo pozdravil lajež psa. Nasproti nam bo pritekel in prilajal precejšen pes. Skušajmo se z njim sprijateljiti, ker moramo do hiše, do lip na robu. Na tem hišnem pragu je od sonca obžarjena stala mati v majskem jutru, ko ji je Voranc prinesel solzic (šmarnic). Morda kdo ta odlomek lepo prebere. Stare lipe se košatijo na robu, spredaj je frnača in sušilnica za sadje (največ sušijo hruške in to so kvoce).

Na Koglu so bili Prežihi več let najemniki grofa Thurna. Od tod je pričel Voranc hoditi tudi v šolo. Od lip je lep razgled po soseski, kakor na dlani leži celotna hotuljska kotlina. Sredi kotline je vas Kotlje. To je Prežihova Jamnica. Naravnost nasproti je Preški vrh. Sončni kraj v Jamnici je Prežihovina, na levi spodaj, takoj pod Koglom je Lužnik-Munk, nad njim pa sta Mudaf in Bunk — nekako zahodno od Kogla, na isti višini. Pred nami so tudi hribi in zaselki. Takoj čez ozko dolino, kjer se vije cesta proti Ravnam, nasproti Preškemu vrhu, so Brdinje. Drajna jo imenuje Voranc v »Jamnici« (Prežih je sem v breg stisnil le bajte, jih v romanu pomnožil, odmisli pa si je kmetije, tako je ustvaril v slovenski literaturi novo podobo »Klanca siromakov«.)

Sleme s kmetijami od Preškega vrha proti Kotljam je imenoval Hoje, podvsem pod Goro pa je Senčni kraj — v resnici je oboje Podgora. Kogel pa je predvsem vezan na Prežihovo zadnje delo — na »Solzice«. Tu je Voranc doživel del zgodb, ki jih opisuje v »Solzicah«. Sem so hodili sosedovi siroteji (Levi devžej), da jim je Prežihova mati nadajala kruha in kvoc (suih hrušk); od lip je gledal, kako gori vas, šola pa je ostala nepoškodovana — Bolečina; tu v bližini je Pekel — (mimo bomo šli). Za ostale črtice ni gotovo, da so prav sem lokalizirane. Prvo pismo se godi verjetno že na Prežihovem, morda tudi Prvi maj, na Preški bajti pa verjetno Ajdovo strnišče.

S Kogla pa se vidijo prav zadaj planine nad Laboško dolino, Strojna od spredaj, Ojstrica nad Dravogradom. To pa je že širši razgled. Morda bomo še kaj malega pomalicali ob lipah, po malem pa le nadaljujmo. Po nekaj sto metrih gremo mimo globače, skozenj je speljana vozna pot, to je Pekel iz »Solzic«. Včasih so domačini tej globači res tako pravili, danes že pozabljajo na ime. Bila pa je globača mnogo bolj zaraščena, prav mračna je bila in pravijo, da je bilo še odraslemu tesno, če je šel skozi. Res so tu še prav pozne solzice-šmarnice. Mi gremo po grebenu dalje. Koj za tem se hrib po malem vzboči in se prav strmo spusti v dol. Prav tam, kjer se začne strmina, stoji Kumrova bajta, dom sosedovih sirotejev (danes stanujejo tu že drugi ljudje). Od Kumra se spustimo kar po strmi poti navzdol. Ko bomo prišli do kmetije, se za trenutek ustavimo. Kmetiji se pravi Zavodnik (Zəuódnik). Sem je Prežih lokaliziral Črnjake, s Černjakovo terbo in Vuhejem iz Jamnice. V resnici pa so bili na drugem koncu Kotelj doma. Od Zavodnika se obrnimo in gremo nekoliko nazaj v planino, samo pet minut. Na lepi skromni ravnini stoji Kotnikova bajta. Še preden bomo prišli do hiše, bomo ozrli na njej ploščo z napisom. Prispeli smo do Prežihove rojstne hiše. Tu se je Ivan Kuhar, Vorančev oče, stiskal z bratom Martinom, bajta pa je bila last Trupov. In tu je doma Radmanca (Ljubezen na odoru), stari Radman je že umrl. Ona pa z otroki še vedno tu živi. Če bi šli dalje v planino, v Kozarnico, bi čez pol ure prišli k Toniju — do rojstne hiše Prežihovega očeta. Toda to je nekoliko od rok. V glavnem je bregov konec.

Na poti proti Kotljam, in to prav kmalu, gremo mimo borne, majhne lesene bajte — na desni strani naše poti: tu je bil Voruh doma (Ljubezem na odoru). Preden bomo prišli k Rimskemu vrelcu (domačini pravijo Kseva voda, p̄r Kseli vodi), bomo imeli na levi strani nekoliko večjo zidano hišo — po domače se reče pri hiši Žerjavle. To je bila zasilna šola, prva dva razreda za hribovske otroke in tu je Voranc hodil v prvi razred.

Na Rimskem vrelcu se ustavimo, saj je gostišče tu. Gremo tudi mimo spominskih plošč, ki nas opozore na grozodejstva, ki jih je med vojno nemška policija počela tod.

Po petnajstih minutah z Rimskega vrelca pa smo že v Kotljah. Najprej gremo na grob našega velikega pisatelja in se mu poklonimo. Na nagrobniku so zapisani najprej starši Vorańčevega očeta in še Vorańčev stric Martin; pod temi imeni pa so Vorańčevi starši ter »babica«. Zanimivo se je ozreti po okoliških nagrobnikih, posebno ob cerkvi, pri zakristiji. Tam bomo brali prav znana imena: Lenart Kuhar-(Munk), Lucija Gorenšek (mlada Munkinja), Kostweini (to so bili Šratneški gospodarji-Ložekarji; drugi so bili organisti in hčerka teh je Mežnarjeva Treza iz »Jamnice« (Kustwein Justa). Ob cerkvi je župnišče. Tu je bil v času, ko se godi »Jamnica«, župnik Serajnik, potomec Serajnikov iz Roža (Miklova Zala), v »Jamnici« je to župnik Virej. Tule okrog so blodili občinski možje in zablodili na Šratnek; komično, satirična podoba šestjanuarske diktature. Tako ob pokopališkem zidu, kjer so posedali berači (»Jamnica«), čez Hotuljščico, krenemo po malem navkreber; držimo se bolj desno — smer Preški vrh. Rahlo bomo šli naprej navkreber, nato pa čez travnik navzdol do »grabna«. Onstran potoka pa je pot strma, nekateri si bodo morebiti grizli celo kolena. Na vrhu strmine leži Prežihova bajta (Preška bajta); pod njo je nekaj polja, okrog in okrog je gozd, ki pa ga ni kdo ve kaj pripadalo bajti. To bajto so kupili Prežihovi 1910. leta. Na teh njivah je morda žela babica ajdo »zadnjobart«, od tod se je zagledala proti pokopališču. Tu sta umrla oče in mati — Vorańca, nekoliko stran so gestapovci ubili Anzana (Ivana Kuharja). Zdaj je last Anzanovih otrok. Ko gremo nekaj časa ob gozdu, se kmalu odcepi cesta na desno. Še nekaj korakov in zagledamo se v Prežihovo kmetijo. To je Prežihov Sončni kraj. Že v to besedo je Vorańc izlil svojo navezanost in ljubezen do tega vrha, kjer so polja sončna in je pogled v okolico čudovit: vas na sredini in Uršlja gora v ozadju. Do sem so spleljane turške »šance«, tu so svoj čas menda lastniki prižigali kresove ob turških vpadih, od tod tudi ime — od prežati. Morda si je Vorańc zato izbral ime Prežih, na vsak način pa je bil posebej navezan na ta svet, na ta sončni vrh. Najprej se ustavimo pod lipo, tam je spomenik, ki nam pove, da je Prežih začel tu klesati nesmrtno podobe svojih samorastnikov. Parna je še ista, stanovali pa so v stari hiši, nova je šele od leta 1910. Po vojni je Vorańc živel v novi hiši, zdaj živi tu vdova, Prežihinja. Upajmo, da bo doma. Stopimo v spominsko sobo. Tu je posmrtna maska, poleg še posnetek desne roke, ki nam je napisala toliko umetnin! V sobi so še nekateri njegovi rokopisi, njegove knjige, vsi novi tiski njegovih del v slovenščini in v prevodih. Oglejmo si še slike. Videli bomo sliko očeta, matere, družine, Tonejevega, Prežihove bajte.

Poprašajmo še vdovo kaj. Prav prijazno bo povedala ta ali drugi spomin na pisatelja, na življenje v Parizu. Nazadnje pa se povzpni na vrh; še dolgo je stala tam klop, kjer je Prežih posedal in gledal v lepi svet pod seboj. Razgledujmo se po okolici in obnovimo naše potovanje. Morda stopi kdo domačih na vrh in nam pomaga urejevati razgled. Pod nami so Kotlje, naravnost na nasprotnem bregu zagledamo košate lipe. Tam je Kogel, vidimo Šratnek, poiščimo cerkvico Šmohor; če bi kdo domačih bil poleg, bi lahko pokazal Krautperško, materin dom. Za levimi hribo so Sele. Tu je živel Meško. Za obronki med Uršljo in Peco leži Jazbina, ki jo poznamo iz »Požganice«. Naravnost za Uršljo goro so Bele vode — znane po istoimenskem potopisu.

Ko pridemo na hotuljsko cesto, bi morda za pet minut stopili po cesti proti Kotljam; seveda, če nismo prehudo utrujeni. Ko bomo zagledali pod cesto zajezeno vodo, ribogojnico, se spustimo v dolino. Prišli bomo do Kefrovega mlina, ki ga je Prežih ovekovečil v spominskem sestavu »Generalna vaja v mlinu«. To so Prežihovi spomini na politično dejavnost pred emigracijo.

Za en dan je dovolj poti. Če bo še čas, gremo še v Študijsko knjižnico. Tu nam bodo pokazali Valvasorjevo »Topografijo Koroške«, slike naših gradov in Guštanja, predvsem pa se bomo ustavili v Prežihovi sobi. Tu si oglejmo Prežihova dela, koroško literaturo — Slovenske Glasnike, Kres idr. — Ne bo odveč, če si ogledamo še muzej; saj bomo tu nazorno spoznali delavsko dejavnost naše doline, staro dimnico, kot nam jo je Prežih opisal v »Pristrahu«; morda je nekoliko večja pri Prežihu. Nekoliko stran stoji stara kašča, domači plotovi. Tudi muzej nam bo pomagal približati Prežiha in Prežihove kraje.

Tone Sušnik

VATROSLAVA KALENIČA DELNI RAZGLED PO TOPORIŠIČEVI STILISTIKI¹ ALI VISOKA ŠOLA SODOBNE POLEMIKE

Revija Jezik in slovstvo je v 33 vrstic obsegajočem spisu² dala lani kar dvajsetkrat natisniti moje ime. Natančno: desetkrat ime in priimek, petkrat samo priimek, štirikrat iz priimka izpeljani pridevnik na -ev — vse v različnih sklonih — enkrat po zgledu na Krležo napravljeni pridevnik na -evski (jožetoporišičevski)³. — Zakaj tako, se vprašaš bralec?

Ko bi bil rajni Spitzer — seveda po nepreračunljivi pomoti — kdaj ob kakšnem podobnem besedilu za trenutek zamudil svojega duha, bi bil seveda že ob prvem branju našel izhodišče za njegovo obravnavo prav v tej pogostnosti tolikokrat ponavljanegetimona. Kaleničev spis bi tudi res mirno lahko bil naslovljen takole: Obračun s Toporišičem. Moram priznati, da me je Kaleničevo pisanje, takoj spomnilo slovitega Cankarjevega kupca iz Gospe Judit. Kakor je starejšemu rodu še znano, se ta kupec ni mogel zadovoljiti s kakovostjo jajca⁴ kot takega, temveč ga je nad vse vznemirjala moralna neoporečnost putke in petelina, ki sta po naravi stvari pač povezana s proizvodnjo jajc.⁵ — Kakor ne more drugače biti, je tudi besedilo takega moralnega človeka, nastalo sicer na opozorilo drugih⁶, samo na vzorni moralni višini. Prepričaj se, o bralec, ki si med tem verjetno že pozabil, kaj je Kalenič pisal, spravil pa si si mogoče za kakšno potrebo spomin: dobro ga je, namreč Kalenič tega T-a.

Že v tretjem stavku svojega besedila Kalenič opozarja na moje pojmovanje greha⁷, v četrtem namiguje na moja, resda brezuspešna, prizadevanja, da mu — o, ne samo njemu! — odvzamem samostojnost⁸. Iz pogojnosti teh mojih moralnih vrlin⁹ se Kaleniču že v sedmem stavku razodene, da meni ni do resnice, temveč do poveličanja¹⁰ samega sebe¹¹. (Poslednje ponazarja pisava mojega imena z velikimi črkami!) Ko se mu je na tak način razbistrila moja moralna podoba (beri seveda grdoba), jo nekaj potez mojstra približa popolnosti: Jože Toporišič — je po smislu brati v devetem stavku — ni tako olikan kakor Vatroslav Kalenič¹², saj tako rekoč ne spoštuje očeta in matere in zato »popolnoma jasno« ne more razumeti, da on, Kalenič, Guberine, našega najboljšega¹³ stilistika ni napadel¹⁴. In v desetem stavku še: ta Toporišič svojega očeta ne le ne spoštuje, temveč mu tudi krađe¹⁵ (kraj tega zakonsko nedovoljenega

dejanja je tiskan z debelimi črkami). V enajstem stavku nahaja Kalenič vsemu temu skupni imenovalc v — posnemovalstvo je pač moj delež! — jožetoporišičevstvu¹⁶. Tako sedaj umetnina ni le končana, temveč je prejela tudi vsem razumno etiketo za razstavo v slovenskem strokovnem časopisu. Da pa se kopitarjevo oko po svoji nemarni navadi le ne bi zatikalo ob čevljih, sledi v dvanajstem stavku lepo vdelana opazka o Toporišičevem namerenem potvarjanju resnice¹⁷. V zadnjem, petnajstem, stavku tega zanimivega sporočila slovenski javnosti sledi, kot se za konec te vrste pisanja spodobi, tako rekoč le še prošnja za spreobrnjenje tega — ne maleda!! — grešnika¹⁸, v pisanju po obrnjenem tabujskem načelu tolikokrat s pravim imenom imenovanega, ki sem osebno tu odgovarjajoči. Tako Kalenič o putki in petelinu.

In o jajcu? Res, kje so strokovni očitki? — Prvi je, da sem v dveh stavkih uporabil različna subjekta¹⁹, ne da bi pri tem ločil njuno duhovno svojino, tj. Petra Guberine od Kaleničeve²⁰. Drugi strokovni očitek je, da na str. 37 in 39 svojega članka dajem na svitlo str. 72, 137 in 145 knjige Zvuk i pokret u jeziku Petra Guberine²¹. In še: sicer se v trinajstem stavku svojega spisa odpoveduje polemiziranju z mano tako o terminih stilna točka — stilem (tudi ta dva sta tiskana polkrepko, kar je priča dobre opremljenosti naših tiskarn vsaj za nekatere »svrhe«) kakor o moji »metaforično-hiperbolični zamenjavi nosu s kumaro (in) o tem, ali se stilistika, in katera, in kakšna, mora ukvarjati z estetsko oceno ali ne, ali je ena sama stilistika, ali pa jih je več«, pač pa skromno omenja, da ga »Toporišičeva podzavestna doživetja... niso nagnila k temu, da bi (pač o teh vseh stvareh) opustil svoje mnenje«²². — Tako je jasno: tudi jajce je čisto zanič, kar je bilo spričo moralne kakovosti putke in petelina itak že pričakovati.

Saj bi človek obupal, ko ne bi bilo vsaj v tem pogledu nekaj — sicer protislovne — tolažbe v tretjem Kaleničevem stavku, v tistem o mojem pojmovanju greha, kjer v svoji potrnosti berem, da sem v svojem referatu na slavističnem sestanku na Bledu septembra 1962. leta vendarle prišel do istih sklepov, kakor nekdo drug²³, čeprav seveda že za njim.

Do tega mesta sem prišel že pred pol leta v Hamburgu, kamor mi je mlado poletje na listu papirja prineslo ta Kaleničev pozdrav iz domovine. Nadaljevati odgovora ni bilo mogoče, ker je pisec citiral razna mesta, ki tam nisem mogel do njih, pa tudi važnejše stvari je bilo treba opraviti. Potem so prišle druge obveznosti in z njimi že pripravljenost, da vse skupaj pustim, kakor je. A zaradi stroke bi ne bilo prav in končno tudi zaradi mene: če si dotlej napisal s slavističnega področja že nad trideset del — med njimi dve knjigi — in če si za vse to dobil honorar ali ne in ti to prav tako ni prineslo niti primernega delovnega mesta niti kake druge koristi vse v visoka trideseta leta, si ne moreš neupravičeno dati reči, da te deset let k nezahvalnemu raziskovanju slovenske besede ni gnala želja ali celo strast po spoznanju, temveč reci in piši sebičnost, kakor trdi tvoj olikani kritik.

Kljub svoji zavrnjenosti sem si med tem časom večkrat rekel: tudi ko bi se bil pregrešil, kakor trdi kritik, mi ne bi bil smel vrniti na enak način, posebno še, ker je, kakor sam posredno pribija — olikan. Še manj pa bi bil smel vso zadevo zaostri do popolne papirne likvidacije svojega nasprotnika. In kar je najhuje: stvari sploh niso take, kakor jih Kalenič, pač z odobravanjem urednikov (moram reči, da so meni veliko milejše ostrine pridno črtali, četudi so zadevale samo strokovno stran zadev), prikazuje javnosti. — Oglejmo si torej po vrsti Kaleničeve očitke.

Najprej odnos Kalenič : Guberina. V svojem članku sem oba omenjal pri obrambi svoje teze, da je »stilistika ena sama«²⁴. V zvezi s tem sem najprej spregovoril o tako imenovani literarni stilistiki, zatem o jezikoslovni, kakor jo pri nas zastopa Guberina in po njem Kalenič, na koncu pa še o Ballyjevi stilistiki ter o pojmovanju stila kot umetnostne formacije sploh. Menil sem upravičeno, da se Guberina ne bi zadovoljil z eno samo stilistiko, v katero bi se sedanje vrste uvrstile glede na različno pojmovanje raziskovalnega predmeta in glede na stopnjo metodološke uresničitve. Kaleniča sem pri tem omenjal zato, ker se mi je zdelo, da v tej zvezi govori v močni odvisnosti od Guberine. — Zakaj sem tako mislil in mislim še danes?

Kaleničeva odvisnost od Guberine se vidi že iz njegove lastne ugotovitve v Jeziku in slovstvu, in sicer v prvem stavku tretjega odstavka članka Stilografski pravopisni elementi²⁵, kjer beremo: »Ne da bi se v vsem strinjali z Guberino, bi stilografijo lahko opisali (...).« To se razume naj-

manj tako, da se Kalenič z Guberino strinja v večini točk. V čem je konkretno Guberina »spregovoril po Vatroslavu Kaleniču«, kakor sem zapisal?

Med drugim ima od Guberine Kalenič že izraz in pojem stilografije, potem pa določitev njenega mesta v odnosu do Ballyjeve stilistike afekta, do tradicionalne estetske stilistike in do literarne kritike. — Guberina namreč stilografijo definira²⁶ kot »znanost, ki bi proučevala stilska sredstva z opisovanjem, definiranjem in vrednotenjem, vsaj relativno«. Katera stilska sredstva? Tako tista iz »neafektivnega dela jezika kakor tudi iz afektivnega«²⁷. In kaj so ta stilska sredstva? »Elementi, ki označujejo stil«, to, kar imenujejo »gg. Marouzeau, Ch. Bruneau, Cressot, Devoto, Spitzer, Hatzfeld, Kayser, Sayce... stilski postopki«²⁸, tj. stilska sredstva, kot je treba prevajati francoske »les procédés«. Treba si je pogledati npr. Marouzeaujev Précis de stylistique française²⁹, da vidimo, kakšna stilska sredstva obravnava: tista, ki zadevajo glas (npr. ponovitve glasov, njihove ponazorovalne možnosti, akustične posebnosti), naglas, intonacijo, pravopis (tudi tegal), vse morfološke in sintaktične oblike itd. Od Guberinovitih (v glavnem torej tudi Marouzeaujevih itd.) stilskih »postopkov« vodi h Kaleničevim stilskim točkam ravni pot, a z razliko, da so Guberinovi stilski »postupci« s pomočjo Marouzeauja lahko določljivi, kar je za Kaleničeve stilske točke teže reči. V tej zvezi³⁰ namreč najprej govori le o »stilističn(ih) element(ih) bodisi umetniškega bodisi neumetniškega teksta ali govora«, ki da jih stilografija »opisuje iz perspektive jezikovnih kategorij, razlaga afektivno in neafektivno vsebino v jezikovnih kategorijah v imenu pravopisnih, fonetičnih, morfoloških, semantičnih, sintaktičnih in drugih jezikovnih disciplin in je vsaj primarno ne zanimala estetski vtis, ki je s stilografskimi sredstvi dosežen v tekstih in govoru«³¹. Takoj naslednji stavek zamenjuje (?) izraz stilistični element z nedefinirano stilno točko, na koncu iste strani pa se govori še o stilnem elementu, vsebovanem prav v tej možnosti izbora.³² — Kalenič je sicer to in ono povedal v svojem članku drugače, deloma tudi določneje od Guberine, bistveno pa isto. V svojem referatu sem ga v tej zvezi omenjal zato, ker je njegov članek izšel v Sloveniji, jaz pa sem upošteval vse tako znano mi pisanje pri nas. V prvem zasnutku zato Guberine sploh omenjal nisem, toda končno sem uvidel, da v svojem referatu imena očeta stilografije ne smem pustiti neomenjenega, kakor nisem pustil

neomenjenega niti Ballyja. Zaradi tega in zaradi ekonomije glede na dolžino referata je moj stavek formuliran tako, kakor je, in bi ga v drugačnih okoliščinah gotovo zamenjala srečnejša formulacija. Pa — kot rečeno — tudi taka ubeseditve sedaj obširno utemeljenega odnosa Kalenić — Guberina ne opravičuje Kalenićevega obračuna s putu in petelinom.

Kako pa je z mojimi kradljivimi pogledi v knjigo Zvuk i pokret u jeziku? Na 37. strani mojega članka je govora o stilski vrednosti soglasnikov in samoglasnikov, Guberina na str. 72 obravnava isti problem. Pa Kalenić vendar ne misli, da je Guberina na vsem božjem svetu edini pisec, kjer se je mogoče poučiti o podobnih zadevah, ali pa da sem jaz tudi duhovno tako zelo pripet na ljubo domače obzorje, da tega ne bi bil mogel najti tudi kje drugje?! S čim mi bo dokazal Kalenić, da sem jermal iz Guberine, četudi bo pozabil, da sem mu sam povedal, da sem Guberinovo knjigo ediniokrat bral leta 1955? — Na isti 37. strani, že pred tem, pri opombi št. 26 vendar zelo razločno navajam svoje vzornike: na prvem mestu tri dela Michaela Riffatterra, potem Marouzeauja, Cressota, Guirauda, Bruneauja in celo Kurkowska je omenjena³³. Le zakaj bi moral jaz piti iz studenca, ki je Kaleniću tako pri srcu, če sem se lahko napojil pri tistem, ki je meni všeč! To so vendar loci communes, ki pa sem jih jaz v nasprotju z Guberino rabil za ponazoritev svoje teze o stilski označenosti in neoznačenosti glede na dejstvo, ali se določena jezikovna značilnost pojavlja v opazni ali neopazni danosti. Ta kriterij pa je prinesel v stilistiko v zameno za ne dovolj jasni kriterij afektivnosti oz. neafektivnosti Michael Riffatterre konec 50. let, zato ga gotovo nimam s str. 72 Guberinove knjige Zvuk i pokret u jeziku, ki je izšla leta 1952.

In drugo mesto? Moja stran je ista, pri Guberini pa 137. Guberina na tem mestu govori o izboru kot podlagi stila — torej Kalenić misli, da sem sprejel misel, da je stil posledica takšnega ali drugačnega izbora iz jezikovnih sredstev, od Guberine. — Zgoraj sem že povedal, da nisem. To pa se da dokazati nevernim še s tem, da jaz govorim o opaznem in neopaznem izboru, Guberina pa razpravlja o tem, ali se »izbor vrši na liniji kvalitativnih vrijednosti, a ne kvantitativnih«³⁴ ali ne. Ali Kalenić ne more razlikovati obojega?

Pa zadnje mesto? Guberina tam razpravlja o škodljivem istovetenju »stilistike (kao objektivne znanosti, koja proučava izraz afektivnosti u jeziku) i umjetnosti«³⁵. S tem

v zvezi Guberina po Ballyju pravi, da »afektivni izrazi sami po sebi (ne mogu) kreirati umjetničku vrijednost (a)li isto tako je nerealno govoriti, da jezična, lingvističko-stilistička analiza ne može pridonijeti analizi umjetničkoga jezičnog izraza«³⁶. In o čem pišem jaz na vzporednem mestu? — Najprej o tem, ali spada v stilistiko metrika, glasovne figure, stavčnofonetični pojavi in besedni red, nato pa tezo o opaznem in neopaznem izboru ponazorujem, da bi se videla kot stilistični spoznavni kriterij. Guberina govori torej o nasprotju stilistični (beri afektivni) — nestilistični (beri neafektivni) izraz, jaz pa o nasprotju opazno — neopazno jezikovno (besedno, oblikoslovno, besedotvorno, sintaktično in besednega reda) sredstvo. Edina vzporednost obeh strani je v dejstvu, da svoje drugačne misli ponazorujem tudi ob istem jezikovnem sredstvu kakor Guberina, namreč ob besedi.³⁷

Te stvari bi bil zvedel »radovedni bralec«³⁸, ki ga Kalenić vabi k primerjanju mojega in Guberinovega pisanja. Kdo izmed radovednih bralcev je res šel ta mesta primerjat? Mislim, da niti uredniki ne, ker bi bili sicer lahko ugotovili, kar smo pravkar razložili. Ali ne bi bila Kalenićeva dolžnost, da bi bralcem predočil moj greh, kakor se spodobi, ne pa da jih je silil verjeti mu na besedo, četudi se s tem nasiljuje resnica.

Zakaj sem, kakor pravi moj polemik »milo povedano« pozabil, kaj je Kalenić pisal v 4. vrstici od spodaj na str. 229 svojega članka, in svoj stavek formuliral »Po vsej verjetnosti Kalenić pri tem misli, naj bi jezikoslovni stilistik le opozarjal na opozicijsko možnost ali nemožnost izbora — spomnimo se našega primera o nosu in kumari — pokazal naj bi, kateri faktorji povzročajo učinkovanje določene stilske točke, pri vsem tem pa bi ga ne smela zanimati vrednost danega izbora; tj. jezikovni stilistik naj bi se ne zanimal za to, ali je izbrana varianta, močna, lepa, skladna, banalna, izumetničena«³⁹, tudi lahko povem: zato, ker iz članka ne izhaja nedvoumno, ali res tako misli ali ne. Polemik se moti, ko misli, da je v tisti četrti vrstici od spodaj na to dan jasen odgovor, saj je radovedni bralec tam mogel prebrati le naslednje: »tudi na drugih spoznavnih področjih. Pri tem mora upoštevati Ballyjevo tezo«. Tudi če je pritegnil še naslednjo vrstico, mu odgovor ni bil dan. Zaman iščemo takega odgovora tudi drugod v članku, kjer na str. 229 tretji odstavek pove, da »se (stilograf) vsaj primarno ne zanima za estetski vtis, ki je s stilografskimi sredstvi

dosežen v tekstih in govoru»; na str. 230 se vrednotenje rezultatov stilografije izročja estetski ali kritični stilistiki (torej stilografije niti na drugem mestu ne zanima estetski vtis stilografskih sredstev)⁴⁰; na naslednji strani pa se to »trdno« stališče stilografije nasproti jezikovni analizi in estetsko stilni (kritično-stilni) po Guberinovem zgledu (prim: »Jasno je samo po sebi, da nije potrebno, analizirajući izraz, svaki put naglasiti kojem području pripada analiza koju vršimo«⁴¹) potrdi s Kalenićevo formulacijo: »Samo po sebi se razume, da ni treba za vsak tekst opraviti analiz v vseh štirih navedenih etap, da bi se pokazalo, ali je tekst kaj vreden ali ne, da ni vedno treba strogo ločevati eno analizo od druge in da ni treba posebej poudarjati, kakšno analizo opravljamo«⁴². — Zaradi tega omahovanja sem zapisal »verjetno«.

Ob takšni utemeljenosti polemikovih argumentov bi nadaljnje odgovarjanje Kaleniću lahko opustili, saj nam res ne more biti tako zelo do tega, da bi ga pridobili za svoje stališče glede stilistike in njenih značilnosti in dolžnosti. Pa vendar: ali je Kalenić prej pisal o stilistiki, kakor sem jaz do teh stvari imel stališče, ki se kaže iz referata z blejskega slavističnega sestanka? Tudi tu si bo moral upokoriti nekaj trmoglavih dejstev: iz mojih poročil rektoratu ljubljanske univerze o stanju doktorske naloge se vidi, da sem poglavja o stilu izdelal že do junija 1960, načelno pa sem si moral o teh zadevah priti na jasno še prej. Tako si je pač dovoljeno misliti. V arhivu Lingvističnega krožka v Zagrebu pa Kalenić lahko zve tudi natančne podatke o tem, da sem svojo metodologijo predstavil njegovim članom v dveh predavanjih, v drugem tudi čisto konkretne rezultate ob analizi Dekle Ančke. Kalenićev članek je izšel leta 1961 v aprilski številki.

Opozoriti moram ob koncu še na Kalenićevo značilno spoštovanje smisla besed, ki jih jemlje v posebne namene iz mojega besedila. Iz njegovega stavka »Toporišičeva podzavestna doživetja (gl. str. 40) (me) niso nagnila k temu, da bi opustil svoje mnenje« glede izrazov stilem — stilna točka, glede Toporišičeve »metaforično-hiperbolič(e) zamenjave nosu s kumaro« in glede tega, »ali se stilistika in katera, in kakšna, mora ukvarjati z estetsko oceno ali ne, ali je ena sama stilistika ali pa jih je več«⁴³ je bralec moral sklepati, da sem jaz svoja razpravljanja o stilu in stilistiki utemeljil s svojimi podzavestnimi doživetji. Kaj pa res pišem na inkriminirani 40. strani? »Po mojem globokem prepričanju, ki se mi je napovedovalo — skoro bi re-

kel — po skrivnem podzavestnem občutku, bistvene razlike med obema stilistikama (mišljeni sta literarna in jezikovna) ni.« Samo to, nato pa sem branil tezo s prav tako jasno formuliranimi stavki, kjer ni nikakih podzavestnih doživetij v ozadju, ampak celo izrecno navedena imena vsaj nekaterim dobro znanih stilistikov. In tisti moj podzavestni občutek, ki mi je napovedoval spoznanje: ali spoznanje ne pride vendarle na svetlobo zavesti iz neobstajanja in podzavesti?

Mislím, da sem jajce opravičil, petelina in putke ni običaj.

ODNOSNICE

1. Tak je naslov članka, ki ga je V. Kalenić objavil v JIS VIII 1962/63 str. 221.

2. Glej pri 1; menda sem pravilno bral s poudarkom na delni.

3. Če sem še kateri primer kljub vestnemu preštevanju le izpustil, si je to razlagati s kritikovim namigom na mojo pač načeto prisebnost, s katero edino si je mogoče razlagati dejstvo, da se »na vso moč trudi(m), da bi m(u) očital nesamostojnost (in ne samo [njemu]), pri (čemer) pa ne ostaja(m) dosleden niti v dveh zaporednih stavkih«.

4. To je moj zadevni članek oz. na Kalenića se nanašajoči del.

5. To sem pa v tem primeru jaz. Gospo Judit najdeš v CZS IV; v uvodu o jajcu.

6. Tako Kalenić ustno avtorju tega odgovora dne 5. IV. 1963.

7. »Zdi se, da je za Toporišiča greh, če kdo ne misli kot on (...).« V tem pogledu je zanimiva moja formulacija v zvezi z Ballyjevo stilistiko: »Kdor hoče, take vrste stilistiko res lahko imenuje jezikoslovno...«, kar se bere na str. 42 mojega članka Razgledi po stilistiki in stilu v JIS 1962/63.

8. »V stilizaciji svojih stavkov, se Jože Toporišič na vso moč trudi, da bi mi očital nesamostojnost.«

9. Prim. Zdi se...« pri navedku 7, »v stilizaciji svojih stavkov« pa pri 8.

10. Upam, da je treba na ta način semantizirati majuskule. Lahko še zavist itd.

11. »Toporišiču očitno ne gre za dejstva, temveč za: JOŽETA TOPORIŠIČA.«

12. »Vendar — in to je popolnoma jasno, vsaj iz olike! — nisem mogel napasti Petra Guberine zgolj zato, ker se ne strinjam z njim; toda za Jožeta Toporišiča je to očitno docela nerazumljivo.«

13. To se nanaša na mesto mojega članka, str. 36., kjer pišem »Naš največji stilistik, Ocvirk...«, kar je očitno razumeti v slovenskem okviru.

14. Glej navedeni del pri 12.

15. »... kdo je po kom spregovoril... radovedni bralec naj primerja recimo str. 37 Toporišičevega članka in recimo str. 72 dela Petra Guberine: Zvuk i pokret u jeziku, ali str. 37: str. 137 o.c. ali str. 39: 145 o.c.«

16. »Članek Jožeta Toporišiča vsebuje tudi drugačne jožetoporišičevske stileme.«

17. »Čprav sem na str. 229, četrta vrstica od spodaj, jasno povedal, kaj in kako mislim, Toporišič, milo rečeno, pozablja na vse to in formulira svoj stavek: »Po vsej verjetnosti Kalenić pri tem misli...«

18. »Upam namreč, da bo Jože Toporišič enkrat dovolil tudi to stilno možnost izbiranja: namreč da so ljudje, ki se lahko tudi ne strinjajo z Jožetom Toporišičem.« — V zvezi s tem opozarjam na svojo izjavo, tukaj navedeno pri št. 7, v zvezi z Ballyjem.

19. »Toporišič piše: »Guberina, ki je spregovoril po Vatroslavu Kaleniću v teoretičnem delu članka o stilografiji...«; ko pa bi bilo pričakovati, da bo Toporišič povedal, kaj pravi Guberina, kje pravi Guberina, kako pravi Guberina, Toporišič hladnokrvno spremeni subjekt, ki zdaj ni več Guberina, pač pa Kalenić.«

20. Šesti in osmi stavek Kalenićevega pisanja.

21. Deseti stavek; tu naveden v opombi 15.

22. 14. stavek.

23. Ta nepoznani nekdo je seveda Kalenićeva »malenkost«, kakor se sam imenuje v drugem stavku svojega delnega razgleda po meni.

24. Str. 40, 2. odstavek.

25. V. Kalenić, Stilografski pravopisni elementi, JiS VI 1960/61 229.

26. V svojem članku Stilistički i stilografski postupci: naučna i literarna analiza, Pogledi 55 Zagreb (1955?) str. 169, zadnji odstavek.

27. Prav tam.

28. Prav tam str. 171.

29. III. izdaja 1950.

30. JiS VI 1960/61 str. 229, 3. odstavek.

31. Prav tam.

32. Prav tam, zadnji odstavek.

33. JiS VIII 1962/63 str. 44 št. 26.

34. Zvuk i pokret u jeziku, str. 137.

35. Prav tam str. 145.

36. Prav tam.

37. Guberina o »dvojnem« pomenu osla in soda, jaz kumare. — Kalenić bo morda tudi razodel, kaj se mu pri tem zdi napačnega, da ne bo samo namigovanje v 13. stavku njegovega pol. spisa.

38. Kalenićeva pol., 10. stavek.

39. Kalenićevo kot pri 38, moje stran. 42.

40. Prim.: »(N)aloga stilografije je v tem, da (...)posebne in (...)splošne afektivne točke opiše.«

41. Pogledi str. 172.

42. Kalenić JiS str. 231, 2. odstavek.

43. Vse to v tej »polemiki«, če se tud jaz »milo« izrazim.

Top -

DOPOLNILO »VISOKI ŠOLI SODOBNE POLEMIKE

Kljub Cankarjevi etiketi, za katero se skriva J. Toporišič, in prav zaradi Cankarja, bom povedal še nekaj besed. Guberino in Toporišiča sem spravil v zvezo ne zato, da bi »dokazal krajo«, kot skuša to Toporišič obsežno ovreči (besed: kraja, kradljiv... nikjer nisem uporabil), marveč zato, da pokažem, da so loci communes nekaj, kar ne velja samo za Toporišiča, ampak tudi zame. Toporišičeva interpretacija ni boljša niti na drugih mestih. Če sem napisal »zdi se«, potem to pomeni »zdi se« (in ne: je, kot meni T.), če sem napisal »kdo«, potem to pomeni »kdo« (in ne: Kalenić, kot hoče T.). Ker nisem svoj lastni zgodovinar, nimam zapisanih podatkov o tem, katerega dne, meseca in leta sem se pogovarjal z različnimi ljudmi, kaj so oni meni rekli in kaj jaz njim, poleg tega pa ne maram pisati kritike svojih del. Mislim, da je Toporišič neupravičeno dvignil prah zaradi stvari, ki so čisto preproste. Čudim se, da v tem dviganju prahu ni dobila svojega mesta tudi štiriinštirideseta nanosnica, ki bi pojasnila, kaj neki pomeni »enačba«: $33:20 (10 + 5 + 4 + 1)$, ki jo Toporišič uvodoma postavlja.

Identifikacija Cankarjevega kupca, jajc, putke in petelina z najino polemiko je deplasirana. Prav tako je deplasirano vmeševati v polemiko Toporišičeve osebnosti probleme, kot so: Hamburg, honorarji, koristi, primerno delovno mesto...

In za konec v tej šoli sodobne polemike: prvič mi je Toporišič očital Guberino, nakar je sam omenil prednike oziroma locos communes, sedaj mi je očital Krležo. Vendar moram dodati: pridevnike na -ovski/-evski je pred Krležo uporabljal tudi A. G. Matoš (npr. Hugovski l. 1897, skerličevski l. 1906, leopardijevski l. 1912) in njihova raba je precej pogosta.

Vatroslav Kalenić

Opomba uredništva: S tem je za nas polemika zaključena.